

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Lewy

821

№ 994

ell 5.

n 3

№ 879

2009

ՍՍ.ԼՈՒՍՏԻՈՍ

1871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1871

2004
828
2004

19 AUG 2005

ԿԱՅԻՈՍԻ

ՍԵՆՏԻՄԵՆՏ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԿԱՏԻԼԻՆԵԱՆ
ԴԱՒԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ՑՈՒԳՈՒՐԹԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

994 20
879

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ

Հ. ԱՐՐՍ. ՀԱՄ Վ. ՃԱՐԵԱՆ

ի մխիթարական ուղարկել

1994

1010
41004

БИБЛИОТЕКА
СВЯТЫХ КЛАССОВ
ВАСИЛИЯ ШУБЕРТОВА
ВОСТОЧНЫХ ЯЗЫКОВ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲԸ ՂԱԶԱՐ

1856

18 1981
1981-10-10
1981-10-10
1981-10-10
1981-10-10
1981-10-10
1981-10-10
1981-10-10

БИБЛИОТЕКА
СОВЕТСКИХ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ
И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ РАБОТ
КАЗАНЬ

Книжка
1981

1981

821-2009

Հոովմայեցոց ազգին վէպը
բազմադիմի տեսարանօր բը-
նութեանս կրից՝ յուութեանց
և առաքինութեանց իբրև 'ի
հանդէս ածելով դմարդն ա-
ռաջի ինքեան մարդոյ , յոր-
դոր եղեն մեզ յաղբիւրս անդր
պատմութեան նոցա դիմե-
լով յեզուլ 'ի մեր բարբառ
դբաջաց վիպագրաց նոցին
մատեանս : Եւ զայս առա-
ջին ըստ դիպաց քան եթէ
նախընտիր առնելով ընծայ-
եմք՝ զկրիսպոսի Սալուս-

տեայ պատմութիւն Աատի-
լինեան դաւակցութեան, որոյ
թէպէտ մեծ և ահաւոր պատ-
րաստութիւն հրդեհին՝ իմաս-
տուն արթնութեամբ Աիկերո-
նի Տուղղեայ բղեշխի ժա-
մանակին խափուցեալ, ոչ-
ինչ՝ի չարեացն սպառնացե-
լոց՝ի զլուխ եհան, այլ ճար-
տար նկարագիր մատենա-
գրին և ՚ի սուղ ժամանակի
իրագործութեանցն որպէս ՚ի
մանրանկար պատկերի զող-
ջոյն իսկ զհռովմէական ժո-
ղովուրդ գերածայրեալն՝ի յո-
ռութիւնս իւր և ՚ի բարեմաս-
նութիւնս՝ առեալ ածէ յան-
դիման ընթերցանելեաց, և
զոր այլք ՚ի մատենագրաց
երկարածիդ ճառիւք ջան ե-
ղին խելամուտ առնել զպատ-
ճառս մեծութեան և անկման

Հռովմէական պետութեան ,
սա 'ի համառօտ բանս պա-
տարուն բովանդակէ դամե-
նայն :

Յետկատիլինեանն դաւակ-
ցութեան շարակարգեմք և ըզ-
Յուզուրթեան պատերազմին
դէպս , յոր ոչինչ նուազ քան
յառաջինն փայլէ հանճար
պատմագրին , և իրաւամբ
երկուք այսոքիւք ոչ բազ-
մահատորվիպագրութեամբք
կարգեցաւ նա ընդ երևելի
պատմագիրս Հռովմայ . որք
և տան մեզ աւաղել ընդ կո-
րունստ այլոց յոլովագունից
'ի զրաւոր վաստակոց մեծի
մատենագրիս . որոց նշխարք
միայն մնան 'ի հաւաստիս
հանճարոյն , որպիսիք են և
հատուկտիւք Հնգեցուն ա-
նուանեալ զրոցն պատմու-

Թեանց , յորս ճառէր և զմե-
րոցս հայկազանց պատերազ-
մաց ընդ հռովմայեցւոց , այս
ինքն զՏիգրանայ և զՄիհր-
դատայ մարտսն ընդ Լու-
կուղղոսի :

Ս Ա Լ Ո Ւ Ս Տ Ե Ա Յ

Այսիոս Սալուստիոս Արիստոս
 ծնաւ յԱթիտերնոն քաղաքի սա-
 բինացւոց յամի շինութեան Հռով-
 մայ 'ի վեցարիւրորդի վաթանե-
 րորդի ութերորդի, յեօթներոր-
 դում հիւպատոջն Մարիոսի և
 յերկրորդումն Կուռնէլէայ Աին-
 նայ, այսինքն է 86 ամօք յառաջ
 քան զթուականութիւն փրկչին :
 Աննշան և անտոհմ ծնողաց գո-
 լով զաւակ սնաւ 'ի Հռովմ և ա-
 շակերտեցաւ Ատտէոսի Պրեաեքս-
 տատոսի ուրումն բանասիրի և
 մեծանուն գրամարտիկոսի աթե-
 նացւոյ, ընդ որում մտերմու-

Թեամբ եկաց զամենայն աւուրս
իւր:

Ապականեալ և զեղծ բարք մե-
ծի քաղաքին՝ զոր գեղեցիկս նկա-
րագրէ ապա, մոլորեցուցին զնա
'ի մանկութեան իւրում, և 'ի
խառնավար կեանս և յանմիտ շը-
ռայլութիւնս հեղոյր զանձն: Այլ
և յայնժամ ամաց ելով ինքն քսա-
նից կամ քսան և երկուց 'ի ժա-
մանակի դաւակցութեան Վատի-
լինայ՝ անառակ կենօքն հանդերձ
չետ բնաւ տեղի կասկածանաց
զանձնէ շաղելոյ 'ի նոյն եղեռն:
Իբրև ժամանեալ եհաս 'ի տիս հա-
սակի զոր օրէնքն պահանջէին յա-
տենակալութիւն, եկաց գանձա-
պետ և յետոյ հաղարապետ ժո-
ղովրդեան, և յաղմուկս անդ խռո-
վութեան ժամանակին 'ի կողմն
լեալ Վղօդեայ ընդդէմ Միլոնի 'ի
քէն վրիժուց նախատանացն ըն-

դուռնեւոց 'ի նմանէ՛ բրածեծ լի-
 նեւոյ՛ և տուգանեւոյ՛ վասն շամբ-
 շութեան առ Փաւստա կին Միւր-
 նի և դուստր Սիղղայ իշխանապե-
 տի, եա աքսորել զնա : Եւ ոչ
 աշխոյժք եռանդեանն որով մղէր
 զանձն 'ի յոյզս ժխորից քաղաքա-
 ցւոց ոչ կասեցուցանէին զնա 'ի
 խառնագնաց վարուցն, մինչև հա-
 մարակալաց ժամանակին Աստ-
 ապայ և Պիսոնի ընդ վատահամ-
 բաւս գրել և մերժել զնա յատե-
 նակալութենէն : Եւ թուի 'ի ժա-
 մանակիս յայսմիկ գրեալ նորա
 զպատմութիւն գաւակցութեան
 Վասիլինայ, որում ականատեսն
 էր և վկայ : Այլ յերկրորդում ա-
 մի հրաժարելոյ իւրոյ 'ի գործոց
 հասարակաց՝ նորանոր յեղափո-
 խութիւնք առանին զարթուցին
 զմիտս նորա 'ի տենչ փառաց և իշ-
 խանութեան, և զոր առ զայրոյթ

Թողեալ էր, առ ձանձրոյթ առանձնութեանն կրկին դառնայր ձեռնամուխ լինէր 'ի անտեսութիւն հասարակաց իրաց: Քանզի որ 'ի սկզբանէ հետէ հուսակիցն էր ռամկին և ձեռնտու իշխանափրութեան Վեսարու, ելեալ էրթայր 'ի բանակ նորա. և առ մեծարանս անուան իւրոյ վերստին ամբարձեալ 'ի գանձապետութիւն, դառնայր մտանէր յատենակալութիւն՝ յորմէ մերժեցան երկամօք յառաջ. և անտի վերելակէր 'ի մարզպետութիւն, անուամբ փոխանակի բդեշխի վերակացու կարգելով Նումանախոյ 'ի Վեսարէ:

Անդ Սալուստիոս ծանր ծանր հարստահարութեամբ կեղեքեալ զժողովուրդ երկրին մեծանայր յոյժ ընչիւք, և չքաւոր և սնանկ էրթեալ յաշխարհն, անբաւ փար

Թամու թեամբ մեծատուն գարձ
 առնէր անտի 'ի Հաովմ: Եւ ըստ
 Դիոնի Կասիոսի ասելոյ՝ թէպէտ
 կաշառուք ապրէր 'ի Կեսարու
 դատաստանացն, այլ ոչ և յինք-
 նավճիս գատապարտութի բա-
 նից, որովք ստէպ գառնագինս
 զինի 'ի գիրս իւր ընդդէմ հարս-
 տահարութեանց գաւառակալաց
 ժամանակին:

Ի մահուան Կեսարու կորու-
 սեալ Սալուստեայ զպաշտպան
 իւր և զապաւէն եդ 'ի մտի տեղի
 տալ 'ի սպառ 'ի հասարակաց պաշ-
 տամանց: Եւ զի էին նորա գանձք
 շատ, ոչինչ եթող 'ի հաճոյից,
 զոր ոչ կատարեաց անխնայ ծա-
 խուք: Եւ ետ կառուցանել 'ի
 կուիրինեան լերին ասարանս
 հոյակապս և բուրատան ընդար-
 ձակ ժողովեալ անդր մեծաճախ
 գանձուք անդրիս, նկարս, անօթս

և կարասիս՝ հրաշալիս հանձարոյ
 և արուեստից : Դեռ ևս կան մնա-
 ցորդք պարտիզացն Սալուստիան
 Բուրաստան՝ յորջորջեալք, 'ի լոյս
 հանելով 'ի հողոյ երկրին զընտիր
 ընտիր հնութեանց : Հրաշակա-
 ռոյց ասարանքս 'ի բնակութիւն
 կարգեցան ասպա Վեսսասիանո-
 սի, Ներուայ, Աւրեղիանոսի և
 այլոց յոլովագունից ինքնակալաց,
 որք յաւելին 'ի ճոխութիւն զար-
 դուց նորին : Ոչինչ նուազ քան
 զգիւղազբօս կեանան՝ ճոխաբար
 քաղաքաբնակ լինէր Սալուստիոս,
 գնոց առնոյր ընդ այլ կալուածս
 և զվայելուչ զամարաստան բնա-
 կութիւն Վեսարու 'ի Տիբուր, և
 զնոյն անշուշտ փոյթ խնամոյ ու-
 նէր 'ի պաճուճել և զայն : Եւ
 այսպէս աւուրք վերջնոց ինն ա-
 մաց անդորրութեան նորա անցին
 'ի յարդ և 'ի զարդ դաստակեր :

տաց իւրոց : Եւ մեռաւ նա յամին
 Հռովմայ յեւթնհարիւրերորդի և
 ութնասներորդի (երեսուն և ե-
 րիւք ամօք յառաջ քան զՔրիս-
 տոս) 'ի յիսուն և 'ի միում ամի
 կէնաց իւրոց, թողեալ համբաւ
 մեծ զհանճարոյն, զոր աղար-
 տեացն բարուք իւրովք : Ժա-
 ոանդ եկաց Սալուստեայ ընդ ա-
 նուանն և ընչից և ախորժակացն
 հաճոյից և մեծագործութեանց
 քեռորդեակ նորա և որդեգիր :

Ի գրաւոր վաստակոց Սալուս-
 տեայ հասին առ մեզ կրկին գործք
 անթերիք, Իբր Կաթիլինայ և պա-
 փերսզ Յոգորեայ, զոր գրեաց
 յես գարձին իւրոյ յԱփրիկեայ :
 Գրեալ էր և զհռովմեական պապոս-
 Բիւնս, որ ինչ գէսւք 'ի միջոց ժա-
 մանակի յուգուրթեան սլատե-
 րազմին և դաւադիր խռովութեց
 Կաթիլինայ հանդիպեալ էին .

յորմէ հատուկաօրք միայն մնան
 մեզ բանք. նոյնպէս և թուղթք
 յորս բացայայտագոյնս պար-
 զէր Միհրդատ զփառասէր խոր-
 հուրդս հռովմայեցւոց : Յիրաւի
 ցաւագինս աւաղէ Բեդրարքա
 զկորուստ գեղեցիկ փանձուցն .
 այլ խնայելով բաղգին երկուց
 ընտրելագունից 'ի գրոց նորա ոչ
 ինչ սակաւ մտիթար մեզ ընծայէ :
 Քանզի առ հինան Մարտիաղէս
 կոչէ զմատենագիրս զայս՝ իշխան
 պատմագրաց հռովմայեցւոց , և
 Սենեկա՝ի վեր դասէ զնա քան
 զԹուկիդիդէս , և Տակիտոս ըն-
 ծայէ նմա գովութիւնս , զոր
 դարս մեր իրաւամբ տայ նմին ին-
 քեան մեծի նկարագրին Տիբե-
 րեայ և Ներոնի . քանզի և ըստ
 ումեմն արդի մատենագրի՝ “ Այն-
 չափ յաջողեալ է Սալուստեայ 'ի
 բնականին նկարագիր , որչափ ինչ

Տակիտոս 'ի քաղաքագիտականն :
 Եւ Ռուլէն՝ Սեպհական և գլխա-
 ւոր ախպ մատենագրութեան
 նորա , ասէ , համառօտութիւն է
 ոճոյն . զօրաւորս խորհել և ազ-
 նուականս , նոյնպէս տալ և 'ի
 գիր : Ոչ ինչ անդէպ իցէ նմանե-
 ցուցանել զոճ՝ բանից նորա նե-
 ղայատակ և յորդաջուր գետոց ,
 որով և ծանրագունից բեռանց
 բարձող : Եւ ընդ ո՞ր առաւել զար-
 մանալ իցէ անգիտանալք , ընդ
 ստորագրութիւնս նորա , և ընդ
 նկարագիրս , եթէ ընդ բանախօ-
 սութիւնս , ուր զի և յամենայնի
 միասպէս յաջողէ , , :

Մեծի գովութեան է արժա-
 նաւոր դարձեալ ընտիր դատումն
 նորա , զոր 'ի կրկին այս հասածս
 պատմութեան ունի ինքեան ա-
 ռաջնորդ : Յառաջնումն՝ որ միա-
 պաղաղ և հոմանիւթ էր գործ ,

երևի արշաւասոյր իմն երազու-
 թիւն, ուր զգործսն միայն ա-
 ուեալ նստատակ և զայլովք ամե-
 նայն մանր գիւօք անսիոյթ, ան-
 գուլ մղեալ բերի՝ ի վախճան գոր-
 ծոց իբր ՚ի տեսիլ թատեր զնոյնս
 ածելով: Իսկ յերկրորդուսն ՚ի
 սրատերազմ Յուգուրթայ, ՚ի մի
 կցորդեալ զարտաքին մարտս պա-
 տերազմաց ընդ առտնին խռովս
 շփոթից, զգործ ընդ բանից,
 փայլէ խոհական հասունութիւն
 տիոց և հանճարոյ մատենա-
 գրին: Քանզի և կանխեալ փոյթ
 մեծ կալեալ է նորա անձամբ շր-
 ջելով ՚ի տեսութիւն տեղեաց տե-
 ղեաց կուսակալութեան իւրոյ,
 ուր գլխաւորք ՚ի գիւպաց իրագոր-
 ծեցան, և իբրև վկայ ականատես
 քաջածանօթ կարևորացն՝ հաւա-
 քեաց զյիշատակս պիտանիս, և ՚ի
 գրոց անտի բնակաց երկրին, որ

հրամանաւ արքային հեմբսաղայ
 ժողովեալ էին, խոյզ և խնդիր ա-
 րարեալ եհան զսկիզբն և զհնու-
 թիւն ազգին: Յայսմ պատմու-
 թեան երևի առաւել ճիգն պատ-
 մագրին 'ի տալ զպտոյգ նկարա-
 գիր իւրոյ ազգին, պարզելով
 զիւրաքանչիւր երկպառակ գրո-
 հից զմիտս և զցանկուծիւն, մե-
 ծացուցանելով զնախնեաց առա-
 քինուծիւնս և ազգողագոյնս նը-
 կարագրելով զեզժ ապականու-
 թիւնս իւրոյ ժամանակին, և մա-
 նաւանդ զվարչաց աշխարհին և
 զմարզպետաց զանյագ ընչաքաղ-
 ցուծիւն և զմեծամեծ հարստա-
 հարուծիւնս. ոչ եթէ որ յայլն
 անգոսնէր, ոչ ինքնին 'ի նոյնս
 գլորէր:

827-2009

Կրկին ազգք քննչաց ևն Սա
 լուստեայ, կէսք զտարադու կե-
 նաց նորա խօսելով և զվարուց, և

կէսք զգրաւոր վաստակոց . առաջնոցն երգիծաբանութիւնք են գառինք և թիւնալիցք, յորս վրիժառու ասելու թեան ոգի՝ ՚ի սարսա գոգցես անազգակ գործէ զայնս և անարգիւնս : Իսկ երկրորդացն հակառակ են և բանք ՚ի ջատագովութիւն մատենագրին, և քաջիկ իսկ յաջողեալք . միայն թերես և յայսմ ոչ մնայցէ անսարսաւ վասն երկար կանխաբանութեանցն՝ որ չունին ՚ի բնէ ազգակցութիւն ընդ նիւթոյ սասմութեան :

$$\left(\begin{array}{r} 1010 \\ \hline 41,004 \end{array} \right)$$

ՍՍ.ԼՈՒՍՏԻՈՍ

Կ Ա Յ Ի Ո Ս Ի

Ս Ա Լ Ո Ւ Ս Տ Ի Ո Ս Ի

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Կ Ա Տ Ի Լ Ի Ն Ե Ա Ն

Դ Ա Ի Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Ա. Որք միանգամ գլէլ զայլովք կենդանեօք ջանան, պարտ է նոցա մեծաճիգն գուն դնել՝ ջլարելոյ կեանս դատարկապորտս հանդոյն անասնոց, զորս բնութիւնն երկրաքարչս արար և որովայնի սարուկս: Այլ մեր բովանդակ զօրութիւն ՚ի հոգւոջ և ՚ի մարմնի եդեալ է. զհոգին ՚ի հրամանատար գիտեմք և զմարմին ՚ի ծառայ, մին ընդ անմահս է բաժանակից, և միւսն ընդ անբանս: Վասն այսորիկ արդարագոյն ինձ թուի հանճարով քան զօրութե՞ ուժով փառաց լինել ՚ի խնդիր. և քանզի կեանքս զոր վարեմք վաղ

անցուկ է, յիշատակս ըստ կարի
 երկարագոյնս թողուլ զանձանց:
 Զի սակաւաակ է և դիւրաթար-
 շամ ընչից և գեղեցկութե՛ն փառք,
 իսկ առաքինութիւն շքեղ և յա-
 ւերժական: Սակայն ընդ երկար
 վէճ էր 'ի մարդիկ, ուժով ար-
 դեօք թէ արուժեամբ ոգւոյ սլա-
 տերազմ վճարիցի: Քանզի չև իսկ
 ձեռն 'ի դործ արարեալ՝ խորհրո-
 դոց սէտք են, և ապա արդեանց
 'ի դէս ժամանակի: Այսպէս եր-
 կաքանչիւրն ինքնին անբաւական՝
 իրերաց կարօտին սատարութեան:

Բ. Վասն այսորիկ 'ի սկզբան
 անդ թագաւորք, քանզի այս եղև
 յերկրի առաջին յորջորջումն իշ-
 խանութեան, զանազան կալան
 շաւիղ. կէսք զհանճար, այլք
 զմարմնոյ կորով կրթէին. և զի
 դեռ յայնժամ կեանս անցանկա-
 սէրս վարէին մարդիկ, այր այր
 իւրովքն բաւականացեալ վայե-
 լէր: Այլ զինի ապա իբրև Կիւ-
 րոս յԱսիա, Լակեդեմոն և Ա-
 թէնք 'ի յունաստան զքաղաքս

նուաճէին և զժողովուրդս ըզ-
 բռամբ ածէին, և տենչ տիրապե-
 տութեան գրդէր զնոսա՛ի սպ-
 տերազմ, և ծայր փառաց՛ի գե-
 րագոյն իշխանութե գնէր, յայն-
 ժամ ուրեմն յայտ իմն այսպէս
 ՚ի վտանգաց և յարգեանց իրացն
 եղև՝ զի բազում ինչ զօրէ՛ի սպ-
 տերազմի հանճար: Զի եթէ հան-
 ճար թագաւորաց և իշխանաց՛ի
 խաղաղութեան և ՚ի սպտերազմի
 միապէս զօրանայր, հաստատա-
 գոյնս ևս և օրինօք վճարէին իրաց
 կենցաղոյս սրայմանք, և չտեսա-
 նէաք արդեօք զօտարին ընչից յա-
 փրշտակութիւն, և զամենայն ինչ
 կերպարանափոխ լեալ կամ վեր
 ՚ի վայր խառնակեալ: Քանզի նո-
 վին ևեթ հնարիւք հեշտեաւ յա-
 կաստանի կայ տէրութիւն, որով
 և կանգնեցաւն յառաջագոյն:
 Այլ իբրև փոխանակ արութեան
 վատութիւն, և փոխանակ զգաս-
 տութեան և արդարութեան՝ զեղ-
 խութիւն և գոռոզութիւն յոր-
 դեալ ՚ի ներքս զեզուն, յայնժամ

ասպա և բաղգն և սովորութիւնք
 յայլ իմն կերպարանս առեալ
 փոխին : Այսպէս ըստ բախտի և
 եթ իշխանութիւն 'ի լաւագոյն
 ոք 'ի նուազ բարւոյն փոխաբերի :
 Յորժամ մարդկան ազգ զերկիր
 դործեն , ընդ ծով նաւարկեն ,
 շինուածս կառուցանեն , այն ա-
 մենայն առաքինութեանց սակի
 են . այլ յոլովագոյնք 'ի մահա-
 ցուաց որովայնի և քնոյ անձնա-
 տուրք՝ անդէսք և անկիրթք իբրև
 զնժդէհս ոմանս անցին ընդ կեա-
 նըս , որոց արդարեւ հակառակ
 օրինաց բնութեան մարմինքն հեշ-
 տալի , իսկ հոգիք եղեն ծանրա-
 բեռն : Ես ոչինչ ընդհատ 'ի մա-
 հուանէ զնոցա կեանս համարիմ .
 զի երկաքանչիւր ընդ լռութեամբ
 ծածկին : Եւ արդ ինձ այսպէս
 թուի թէ կեալ և վայելել հոգևով
 այնոցիկ է՝ որ վաստակոց ինչ
 պարասպեալ գովելի ինչ դործով
 և պիտանի արուեստիւք 'ի խըն-
 դիր լինին համբաւոյ : Սակայն 'ի
 խուռն բազմութեան դործոց ,

բնութիւնն ցուցցէ զիւրաքանչիւր
Ճանասպարհ :

Գ . Գեղեցիկ է բարիս գործել
հասարակաց , այլ և բարւոք խօ-
սել ոչինչ անտեղի . 'ի խաղաղու-
թեան և 'ի պատերազմի պարտ է
մեծանուն հանգիսանալ , որ գոր-
ծեցին և որ զայլոց գործս 'ի գրի
հարին՝ գովութեանց գտան ար-
ժանաւորք : Թէպէտ և ինձ գըլ-
խովին ոչ զուգական փառաց հա-
մարիցին արժանի մատենագիրն
և մատենագրելոցն գործօն , սա-
կայն և այնպէս ամենագթուարին
վարկանիմ գործ վիսլագրել ըզ-
գէպս . նախ այնու խակ՝ զի բանքն
հաւասարել պիտին գործոցն .
երկրորդ անգամ զի եթէ ուրեք
զեղեռունս 'ի պարսաւել առնու-
ցուս , բազմաց առ չարութեան
և առ նախանձու թուիցին բանքդ :
Ուր եթէ զմեծամեծ արութեանց
և զփառաց լաւորերոյ յիշատակ
առնիցես , զորինչ ոք գիւրագործ
անձին վարկանի՝ առ ոչինչ գրէ .
իսկ եթէ գեր 'ի վերոյ՝ կեղծիս

ստայօգս առդնէ : Այլես 'ի սկըզբան անդ 'ի սլատանեկութեան հանգոյն բազմաց միտեցայ ժրաջան 'ի գործ հասարակաց . և ընդ առաջ ելին ինձ խոչ ընդ օտն խափանարարք ոչ սակաւ : Քանզի փոխան ցածութեան , ժուժկալութեան և առաքինութեան՝ զօրանային յայնժամ ժսլրհուլիւն , ընչից վատնումն և արծաթսիրուլիւն : Յորոց թէսլէտ 'ի բաց գարչէին միտք իմ անսովոր չարագիւտ արուեստիցն , սակայն դիւրահրասլոյր 'ի բազմագիմի յուուլիւնս անդ տիք՝ որսացեալ կային 'ի ծուղակ փառասիրութեան . և մինչդեռ 'ի խառնավար գնացից այլոց խորչէի՝ նոյն տենչ փառաց և համբաւոյ և մախանք ըստ օրինակի այլոց և զիս տանջէին :

Դ . Իսկ յորժամ 'ի բազմասլատիկ աղէտից և 'ի վտանգաց անգորրացան միտք իմ , և ընարեցի զմնացորդ կենաց իմոց անցուցանել հեռի 'ի հասարակաց գործառնութենէ , ոչ յօժարեցի մեղ-

կութեամբ և դատարիկութեամբ
 զսպասուական ժամանակն պարա-
 սոյ վասնեւ, և ոչ 'ի գործել
 զերկիր, կամ յարշաւանս որսոյ,
 կամ յայլ ինչ ծառայական վա-
 րել զկեանս 'ի գործ. այլ կրկին
 դարձ առնելով 'ի ձեռնարկեալն
 յինէն ուսումն, յորմէ անխոր-
 հուրդն փառասիրութիւն սար-
 տոյց զիս, եղի 'ի մտի՝ ընտիր առ-
 նելով 'ի հռովմէական վիսպայ՝
 դրել որ ինչ արժանի յիշատակի
 ինձ թուէին, մանաւանդ զի յա-
 կընկալութենէ, յերկիրզէ և 'ի
 կողմնասէր խորհրդոց ազատ էին
 միտք իմ: Եւ արդ զՎատիլինեայ
 դաւակցութենէն, որչափ ինչ
 ճշգրտագոյնս մարթացայց, սա-
 կաւուք աւանդեցից: Քանզի զայդ
 գործ վասն եղեռանն նորութե
 և մեծի վտանգին, ընդ առաջին յի-
 շատակելիս համարիմ: Այլ մինչ-
 չև բուռն հարեալ զանցիցն պատ-
 մել, արժան է սակաւուք տալ
 զնկարագիր առնն, թէ որպիսի
 ոք էր:

Ե. Ղուկիոս Կաաիլինա ծնըն-
 դեամբ առհմիկ, և կորովի մտաց և
 մարմնոյ հանդիպեալ, այլ խեղա-
 բարոյ էր և չարանձն: Անդասին
 'ի մանկութենէ ախորժականք
 էին նմա առանին մարտք պատե-
 ըաղմի, կոտորածք, յափշտակու-
 թիւնք, գժտութիւնք քաղաքա-
 կանք, և 'ի սոսին զպատանեկու-
 թիւն իւր մարդէր: Մարմին առկ
 անսուաղութեան, աքնութեան
 և ցրտոյ չհաւատալի. և միտք յան-
 դուգն, նենգժոա, լեղձի զուկ,
 Զարտուտք: Մ. Անդրիան և Ս. Կարապ-
 ըտան: Կամենալոյ աստուծոյն արդիւնք:
 և ինչ արդիւնքս ասանիւ, ասնուանն 'ի աստու-
 ճեան, քառանկան: Ս. Զարտուտքս
 աստ. Թեանն, նաւաւրդոյ, իմնուտու-
 ախրտ. Թեանն: Մ. Կարապետ արդիւնքս
 ևսն, քանչ ասիւ: և Վաւրդն: Ս. Կարա-
 թարտանն: և քանչ աստուտիս:
 Յետ արդիւնքս աստ. Թեանն: Կարապետ
 սն: Մ. Կարապետ աննուաննէ քաղաք
 ասիւ: աստ. նաւաւրդ. քանչ. իւրն:
 արդիւնքս ասիւ: աստ. Թեանն և յա-
 աննուանն: ասիւ: ասիւ: և Վաւրդն:

երէց՝ միայն զի իշխանութեանն
 հասանել կարասցէ : Եւ ևս քան
 զևս երթայր և վարանէր մտայոյզ
 վայրագն այն՝ ի չքաւորութենէ
 և ի խղճէ եղեռանցն , որոց երկա-
 քանչևր յաճախեալ էին չարեօքն՝
 զորոց ի վերանդր ասացաք : Հան-
 դերձ սոքխմբք ի նոյն զնա դըր-
 դէին և ապականեալ բարք քա-
 ղաքացւոցն , զորս կրկին ախտք
 չարաչարք և ներհականք տագ-
 նապէին , զանառակ շուայաու-
 թիւն ասեմ և զագահութիւն :
 Եւ զի զբարուց քաղաքին անկաւ-
 բանս , ի ճահ սլատահէ մեզ ի
 վերուստ առեալ կարգել սակա-
 ւուք զօրինաց նախնեաց մերոց
 առանին և ի բանակի , թէ որպէս
 կալան զհասարակաց վարչութիւն ,
 և որպիսի զայն մեզ Եւանգելիս ,
 և թէ զնորդ գեղեցիկն այն և ըն-
 տիր՝ տակաւ խորթացեալ վատ-
 թար գտաւ և ամբարիշտ :

2. Զքաղաքն Հռովմ , որպէս
 զըոյցք աւանդեն , կանգնեցին և
 կալան ի սկզբանէ արովացիք՝ որք

առաջնորդութիւն Ենեայ փախըս-
 տեայք աստանդականք թափա-
 ռէին, և ընդ սոսա աբորիգեանք
 ազգ մարդկան վայրենեաց, որոց
 ոչ օրէնք էին և ոչ կարգ վարչու-
 թեան, այլ ազատք ՚ի սպառ և
 արձակք: Ստարացուցիչ իմն թը-
 լի թէ որպէս սոքա ազգաւ այլ
 և այլ, բարբառով այլաշուրթն,
 և սովորութեամբ այլատարազ, ՚ի
 միում ուրեք ժողովեալ քաղաքի
 ՚ի բնականցութիւն գիւրեաւ ազ-
 գախառնեցան: Այլ իբրև յաջո-
 ղեաց սոցա մեծանալ քաղաքօք,
 կարգօք և կալուածովք, և շատ
 իսկ բարգաւաճ երևէին և ճոխա-
 ցեալ, որպէս սովորութիւն է յա-
 ճախ մահկանացուաց, ՚ի մեծու-
 թենէ սպրդեալ եմուտ ՚ի ներքս
 նախանձ: Ասան որոյ թագա-
 ւորք և ժողովուրդք սահմանա-
 կիցք պատերազմաւ ՚ի վերայ յառ-
 նէին: Նուազունք ոմանք ՚ի բա-
 րեկամաց ձեռն տուեալ օգնա-
 կանութեան, այլք ահաբեկեալք
 խորշէին ՚ի վտանգէն: Իսկ հռով

մայեցիք առ անին և 'ի պատե-
 րազմի գուն գործէին աճապա-
 րել, պատրաստ կալ, այր զընկեր
 խրախուսեալ քաջալերել, թըշ-
 նամեաց ընդ առաջ ելանել, և զա-
 զատուծիւն և զհայրենիս և զԾը-
 նողս զինուք պատասպարել: Եւ
 յետ վանելոյ քաջութեամբ զվը-
 տանդս, դաշնակցաց և բարեկա-
 մաց ձեռն տային, բարիս մանա-
 ւանդ առնելով քան թէ բարե-
 րարեալք՝ բարեկամս յաճախէ-
 ին: Ձիշխանութիւն օրինաւոր և
 զանուն պետութեան թագաւո-
 րական ունէին, արք տիօք և մար-
 մնով ահարք, այլ հզօրք հանճա-
 րով ընարէին 'ի խորհել զիրաց
 հասարակաց, որք և վասն հասա-
 կին և վասն հայրախնամ յանձան-
 ձանացն հարք կոչեցան: Այլ
 յորժամ իշխանութիւն թագա-
 ւորաց, որ 'ի սկզբան անդ 'ի սրահ
 ազատութեան և 'ի բարգաւա-
 ճանս իրաց աշխարհին կարգեալ
 էր՝ 'ի գոռողութիւն և 'ի բռնա-
 կալութիւն շրջեցաւ, փոխեցան

այնուհետև և կարգք տեսչու-
թէ, և տարևոր իշխանութեամբ
եղան կրկին պետք: Ձի այսու
կարգաւ անմարթ համարեցան
մարդկայնոց մտաց ապարթանել
իշխանութեամբ:

Է. Յայնժամ ապա այր իւրա-
քանչիւր գլուխ 'ի վեր ամբառ-
նայր և կազմ և պատրաստ զհան-
ճար մտացն ունէր. քանզի առ-
թագաւորոք կասկածելի են լա-
ւաբարոյք քան զչարս, որոց եր-
կիւղալի է միշտ օտարին առաքի-
նութիւն: Եւ յետ զազատութիւն
'ի ձեռս բերելոյ, անհաւատալի
իմն թուի, թէ որպէս արագ ա-
րագ աճեցեալ զարդանայր քա-
ղաքն, գեղեցիկ մոլութեամբ ըզ-
հետ փառաց զակատեալ: Անդ
պարմանիք դեռահասակ, այն ինչ
յաշխատութիւն և 'ի պատերազմ
բաւականք, զօրէն քաջամարտկաց
յասպարիզին կրթէին, և առա-
ւել ընդ զարդ զինուց և ընդ մար-
տիկ երիվարս քան 'ի կոչունս և 'ի
գիներբուս հեշտանային: Այսն
այսորիկ այսպիսի մարդկան ոչ

մի ինչ աշխատութիւն անսովոր,
 ոչ տեղի ինչ խիստ և անհարթ
 երևէր. և ոչ բանակ թշնամեաց
 ահաւոր, քանզի արութիւն քա-
 ջութեան զամենայն արհամար-
 հեալ ընկճէր : Այլ մեծ էին 'ի
 նոսա փառաց մրցմունք. այր այր
 'ի նոցանէ վէրս տալ թշնամւոյ,
 ընդ սլարիսպս վերելակել, և գոր-
 ծովք արութեանց երևելի լինել
 փառասիրէր. և զայս իւր մեծա-
 փարթամ ճոխութիւն, զսոյն
 համբաւ բարի և գերագոյն ազ-
 նուականութիւն համարէր. գո-
 վութեանց ամենայն ոք ցանկա-
 ցող էր և առատաձեռն յինչս զա-
 ռաւելութիւն փառաց և չափով
 ստացուածս խնդրէր : Մարթ էր
 ինձ աստանօր բերել 'ի մէջ քա-
 նիցս հռովմայեցիք շոկատիւ միով
 զբաղմամբն խումբս թշնամեաց
 խորտակեցին, և քանի քաղաքս
 անձեռագործ ամրացեալս առին
 սպառերազմաւ. այլ խիթամ զի մի
 հեռագոյնս զարտուղեցայց յա-
 ռաջարկութենէս :

Ը. Այլ արդարեւ բաղդն է իշխան ամենայնի, և ըստ հաճոյս քան ըստ իրաւանց փայլէ և մըթագնի: Աթենացւոցն արուծիւնք, որսէս եսս կարծեմ, մեծամեծք էին ապաքէն և շքեղք, այլ նուազ քան զհռչակ համբաւոյն. այլ քանզի ականաւոր մատենագրաց հանձարք կացին առնոսա, ընդ տիեզերս համօրէն մեծապէս հռչակեցան գործք նոցին: Այսպէս այնչափ ինչ մեծ գրեցան արուծիւք գործելեացն, որքան հանձարք զարմանալիք կարացին բարեբանել զայնս: Իսկ ժողովրդեան հռովմայ չեղև նոյն յոլովուծիւն վիպագրաց, քանզի խոհականագոյնն ՚ի նոցանէ գործօն ևս գտանէր, և ոչ ոք զհանձար առանց ուժոյ ՚ի կիր առնոյր, և ամենայն ոք լաւագոյն զգործելն քան զխօսել համարէր, և սիրելի զարուծիւնս իւր յայլոց տեսանել գովեալ, քան թէ ինքն զայլոցն սպատմել:

Թ. Այսր աղագաւ առ տնին

և 'ի բանակի վարք անստգիւտք
 պաշտէին : Միաբանութիւնն հա-
 մաշունչ , ադահութիւնն և ոչ մի ,
 իրաւունքն և պատշաճ 'ի բնէ քան
 թէ օրինօք բարգաւաճէին : Չկադ
 և զկռիւ և զպատրանս ընդ թըշ-
 նամիս վարէին . քաղաքացւոյ ընդ
 քաղաքացի զառաքինութեանց էր
 մրցումն : Ի պաշտամունս դից մե-
 ծափարթամք , 'ի տան սակաւա-
 սկէսք , ընդ բարեկամս հաւատա-
 ըիմք էին : Այսոքիւք կրկին հնա-
 ըիւք , ասեմ իսկ քաջութեամբ 'ի
 մարտի և 'ի յաջորդել խաղաղու-
 թեան արդարութեամբ , և ան-
 ձանց և իրաց աշխարհին հոգ խը-
 նամոյ տանէին : Եւ ասացելոցս
 հաւաստիք մեծամեծք , զի բա-
 զում անգամ պատուհասակոծ 'ի
 պատերազմի արարին զյարու-
 ցեալս ընդդէմ հրամանաց 'ի
 կռիւ , և զգանդաղեալս 'ի կոչ
 փողոյն մեկնել 'ի մարտէ , քան ո-
 լոց զգրօշն լքանել կամ հալա-
 ծականք թիկնադարձոյց լինել իշ-
 խեալ էր : Իսկ 'ի խաղաղութեան

բարերարութեամբ քան ահար-
կութեամբ զիշխանութիւն վա-
րէին . և անիրաւեալք լաւագոյն
ընտրէին ներողամիտ լինել քան
վրէժխնդիր :

Ժ. Այլ յորժամ արութեամբ
և արդարութեամբ աճեաց հա-
սարակաց պետութիւնն և մեծա-
ցաւ , նուաճեցան թագաւորք զի-
նուք , նկուն եղէն զօրութեամբ
ազգք վայրագք և ժողովուրդք մե-
ծազօրք , Վարբեդոն նախանձորդն
հռովմէական պետութեան հիմն
'ի վեր տապալեցաւ , և ծով և ցա-
մաք բացան համօրէն առաջի նո-
րա , սկսաւ յայնժամ անդթանալ
բազդն , և զամենայն ինչ վեր 'ի
վայր վրդովել : Որոց վաստակք և
վտանգք , կեղակարծ և դժուարին
դէսք գիւրատարք էին , նոցին
դատարկութիւն և ճոխութիւնք՝
զորս պարտ էր նոցա ցանկալ օտա-
րին , ծանունք և դառնաղէտք գը-
տան : Նախ ընչից և ասլա իշխա-
նութեան յաճախեաց ցանկու-
թիւն , և զհեա սոցին յորդեցին

չարիք ամենայն : Քանզի ադա-
 հուծիւն զհաւատարմութիւն և
 զլաւութիւն և զայլ ամենայն մա-
 սունս բարեաց եղծ և խանգա-
 րեաց , և փոխանակ զվիսութիւն ,
 զանողորմութիւն , զարհամարհանս
 դից և զամենայն ինչ ընդ արծա-
 թոյ փոխանակել ուսոյց : Փառա-
 մոլութիւն զբազումս 'ի մարդկանէ
 խաբեբայս հարկեցոյց լինել , այլ
 ինչ 'ի խոր սրախ , այլ ինչ 'ի շքր-
 թունս ունել . զբարեկամութիւն
 և զթշնամութիւն ոչ ըստ ինքեան ,
 այլ ըստ անձին զինչպիտութեան
 պաշտել . առ երեսս քան 'ի սրախ
 բերել զլաւութիւն : Այսոքիկ 'ի
 սկզբան տակաւ 'ի վեր երևեալ ,
 և էր երբէք զի պատուհասակոծ
 ևս լեալ , ապա յորժամ իբր ախա
 ժանա ընդ հանուր ծաւալեցաւ ,
 կերպարանափոխայնուհետև քա-
 ղաքն լինէր , յարդարակորով և 'ի
 բարւոք վարչութենէն անգութ
 և անբերելի եղեալ :

ԺԱ. Այլ իշխանասիրութիւն
 նախ քան զադահութիւն զսիրտս

մարդկանն մղեալ զառածանէր .
 զի մերձաւորագոյն առաքինու-
 թեան մոլութիւնս այս գտանէր :
 Քանզի փառաց , պատուոյ և իշ-
 խանութեան լաւք և վատք միա-
 պէս ըղձան , այլ նա ընդ ուղիղ
 ճանապարհ հետամուտ լեալ , իսկ
 սա թափուր յուղղութեանց՝ նեն-
 դանօք և խաբէութեամբ զհետ
 նկրտեալ : Արծաթ սիրութիւն ըն-
 չից է խնդրակ , որում ոչ երբէք
 ցանկացաւ իմաստունն , սա հան-
 գոյն իմն չարաթիւնիւք թաթա-
 ւեալ՝ զմարմնոյ և զմտաց կոտորէ
 զջիլս արութեան . միշտ անպայ-
 ման է և անյագ , ոչ լիութեամբ
 և ոչ չքաւորութեամբ շիջանի :
 Այլ յորմէ հետէ Ղուկիոս Սիղ-
 զա զինու բռնութեամբ կալեալ
 զհասարակապետութիւն , և բարւոք
 սկսեալ՝ չարաչար առնէր վախ-
 ճան , անդ էր տեսանել այնու-
 հետև զյափշտակութիւն , զմատ-
 նութիւն , և զաչարձակութիւն՝ ի
 տուն օտարին և յադարակս , ոչ
 չափ և ոչ սահման յաղթականաց ,

դժնդակ և անագորոյն եղեռունս
 ընդ քաղաքացիս գործելով: Եւ
 այսոցիկ պատճառք, զի Սիղլա
 առ յինքն յանկուցանելոյ զղորս
 ածեալս յԱսիա՝ ընդդէմ նախ-
 նեացն կարգաց զեղխօրէն և կարի
 իմն ընդարձակ ունէր զնոսս:
 Վայրք զուարճալիք և հեշտա-
 րարք գիւրեաւ մեղկեցին ՚ի դա-
 տարկութեան զվայրագ ոգի զօ-
 րականին: Անդ նախ սովորեցաւ
 բանակն հռովմէական բողից և գի-
 ներբուաց պարապել, ՚ի նկարս,
 յանդրիս և յանօթս պատուա-
 կանս աչարձակ լինել, գողանալ
 զայնոսիկ և յափշտակել, մեհե-
 նակասուտս լինել, զսրբութիւնս
 համայն և զանսուրբս պղծել:
 Արդ զօրականքս այսոքիկ յետ
 յաղթական ելոյ՝ չթողին և ոչինչ
 յաղթելոցն: Եւ զի յաջողութիւնք
 զիմաստնոց անգամ զմիտս թու-
 լացուցանեն, և ոչ սոքա զեղծա-
 բարոյք չափ գնել յաղթութեան
 կարացին:

ԺԲ. Յորմէ հետէ ՚ի պատուի

եղև ընչից ճոխութիւն, և նմին
 զհետ ընթանային փառք, իշխա-
 նութիւն և զօրութիւն, արհա-
 մարհ գտաւ առաքինութիւն, աղ-
 քատութիւն 'ի նախատինս, և
 անմեղութիւն 'ի չարամտութիւն
 գրեցաւ : Յայնժամ 'ի փարթա-
 մութենէ 'ի ղեղևութիւն և յար-
 ծաթսիրութիւն մանկտին զառա-
 ծաւ գոռոզութեամբ հանդերձ .
 յափշտակել, վատնել, զիւրովքն
 անսխոյթ արարեալ՝ օտարին գոյից
 ցանկալ, զամօթ, զսլատկառանս,
 զմարդկայինս և զաստուածայինս
 խառն 'ի խուռն առ ոչինչ գրել,
 և անցանել զանցանել ըստ չափ
 և ըստ պայման : Յորժամ զապա-
 րանս և զամարաստանս տեսանես
 հանգոյնս իմն քաղաքաց կառու-
 ցեալս, արժան է քեզ դառնալ
 հայել 'ի տաճարս դից 'ի նախ-
 նեաց մերոց 'ի պաշտօնասէր որե-
 րոյն կանգնեալս . ապաքէն նոքա
 զմեհեանս դից բարեպաշտութիւն,
 իսկ զտունս իւրեանց փառօք զար-
 դարէին . և ոչինչ այլ յընկճելոց,

բայց զկար անիրաւելոյ բառ-
նային: Իսկ սոքա ընդ հակառակն
արք վատք՝ մեծաւ անօրէնութի
զայն ամենայն՝ ի դաշնակից ազ-
գաց յափշտակեն, զոր քաջո-
րեարն յաղթող թշնամեացն սլար-
տելոց շնորհէր. իբր այն թէ ոչ
այլ ինչ իցէ իշխել, բայց անի-
րաւել:

ԺԳ. Եւ ընդէր իցէ ինձ զայն ո-
սիկ ի ներքս ածել, որ ականա-
տեսից և եթ հաւատալի թուին,
բաղմաց ի սոսկական մարդկա-
նէ զլերինս տապալեալ և զծովս
ծածկեալ շինուած ովք: Որոց խա-
ղալիկ թուին եղեալ փարթամու-
թիքն, զի զոր վայելչապէս օրէն էր
նոցա ունել, ի յոռութիս նոքիմք
անկղիտանային: Իսկ մարմնա-
զեղծ սղծութիւնք, բողարած լի-
նել և որ սոցին սակի գարշու-
թիւնք ոչ ինչ ընդհատ յաճա-
խեալ յորդէին, արուաց ի պէտս
անբնականս մատնել զանձինս, և
իդաց հրասլարակաւ անառակել.
ընդ ծով և ընդ ցամաք առ ի հա-

մադամս կերակրոց խնդրակաւ
 շրջել. նախ քան զտենչ քնոյ քը-
 նէածք. ոչ քաղցի մնալ և ոչ ծա-
 րաւոյ և ոչ ցրտոյ և ոչ վաստա-
 կելոյ, այլ այսոցիկ ամենայնի
 կանխել զեղևու թեամբ: Սոքօք
 մանկուոյն զհայրենի մեծու թխսն
 վատնեալ, ապա 'ի գործս անօ-
 րէնս բորբոքէր: Միտք ծրդեալք
 'ի չարիս, ոչ հեշտեալ ինչ յետս
 կային յանառակութեանց, այլ
 մանաւանդ առաւել ևս ամենայն
 հնարիւք 'ի շահել և 'ի վատնել
 անձնատուրք լինէին:

ԺԴ. Յայսպիսի և յայսքան ա-
 պականեալ քաղաքի դիւրին եղև
 Վատիլինայ զամենայն արս անօ-
 րէնս և եղեռնագործս իբրև ըզ-
 գունդ մի թիկնասպահաց զիւրև
 Ժողովել: Քանզի որ ոք անառակ,
 շուն, բողարած, 'ի խառնավար
 կեանս պորտոյ և ամօթանաց ըզ-
 հայրենի ստացուածսն վատնեալ
 էր, որ ոք պարտուք ծանրաբեռ-
 նեալ առ 'ի պատուհասէ եղե-
 ռանց, գարձեալ և որք 'ի հայ-

րասպանութիւն և 'ի սեղանակապ-
 տութիւն դատապարտեալ, կամ
 վասն չարագործութեանց յահէ
 ատենին ըմբռնեալք, և որք դար-
 ձեալ ստերգմնութեամբ և ա-
 րեամբ քաղաքացւոց զպարէնս իւ-
 րեանց հայթհայթէին, և համայն
 ասել՝ ամենեքեան որ յերեսաց
 ապիրատութեանց, 'ի կարօտու-
 թենէ և 'ի խղճէ չարեաց տագ-
 նապեալք, սոքա առ հասարակ
 կատիլինեայ մտերիմք էին և ըն-
 տանիք: Եւ եթէ յանմեղաց ոք 'ի
 բարեկամութիւնոցին ըմբռնէր, 'ի
 հանապազորդ ընտանութենէ նո-
 ցա և 'ի հրապուրանաց հեշտեաւ
 նման և հաւասար նոցին ելանէր:
 Այլ զպատանեաց առաւելապէս
 խնդրէր զմտերմութիւն, որոց ո-
 գիքն թոյլ և հասարակ գայթոս
 դիւրըմբռնելի 'ի պատրանս էին.
 զի ըստ իւրաքանչիւր ախոցն ըղ-
 ձակերտութեան ոմանց 'ի նոցանէ
 բողոքաչխէր, այլոց շնեար և ձիան,
 և միով բանիւ՝ ոչ 'ի ծախս խը-
 նայէր և ոչ 'ի պատշաճս համես-

տուժեան, միայն զի երախտա-
 պարտս և հաւատարիմս իւր զնո-
 սա առնել կարիցէ : Եղէն ապա-
 քէն որք համարեցան թէ պատա-
 նիք յաճախեալք 'ի տուն Կատի-
 լինայ չէին իսկ ցածունք ոմանք .
 այլ համբաւս այս յայլոց իրաց
 գուշակուժեամբ քան թէ 'ի հա-
 ւաստեաց ուստեք հռչակեալ :

ԺԵ . Անդասին իսկ Կատիլինա
 'ի պատանեկուժենէ իւրմէ 'ի բա-
 զում ոճիրս սղծագործս էր ըմ-
 բռնեալ, ընդ աղնուականի ումեմն
 օրիորդի, ընդ քրմուհւոյն Աւս-
 տայ, և այլ սոյնսլիսի գարշանս
 հակառակ ամենայն օրինաց և
 կարգաց գործեալ : Յետոյ ու-
 բեմն հարաւ 'ի սէր Աւրեղիայ Ո-
 բեասիլայ, յոր լաւ ոք այր բաց
 'ի գեղոյն չգտանէր այլ ինչ գո-
 վելի . և զի երկնչէր Ոբեասիլա
 յերեսաց խորթ որդւոյն՝ որ յար-
 բունս հասեալ էր՝ լինել նմա կը-
 նուժեան, վասն որոյ հաւաստի
 համարի Կատիլինայ սպանեալ ըզ-
 պատանին, և անօրէն հարսանեօք

ամայի զտունն կացուցեալ : Եւ այս նորա գործ թուի ինձ մղեալ զնա առաւելապէս ՚ի լրումն խորհրդոց անօրէնութեանն : Քանզի անձն նորա ժանտ, աստուածոց և մարդկան ատելի, ոչ յարթմնի և ոչ ՚ի քուն հանգչել կարէր, այնպէս խայթ խղճի կեղեքէր ըզմիտս նորա : Դէմք մեռելատիպ, աչք սորսորեալ, գնաց մերթ շոյտ և մերթ յամրաքայլ, և ապշութի իմն յերեսս նորա և ՚ի կերպարանս նկարեալ երևէր :

ԺԶ. Բայց զսլատանիս ըմբռնեալս յիւր ծուղակ, որպէս կանխեալ ասացաք, բազմազան հնարիւք մարդէր յոճիրս անօրէնութեանց. ՚ի նոցանէ սուտ վկայս և կեղծեալ կտակագիրս յարդարէր, զհաւատս, զբաղդ և զվտանգս յաչս գնել ուսուցանէր. և յորժամ անպատկառս և վատանունս զնոսա առնել յաջողէր, յայլ մեծագոյն չարիս զնոսա ապա խրախուսէր : Եթէ պակասէին անօրինեւոյ դէսք, զանմեղս իբրև

նելիոս . ընդ սոսա և բազումք 'ի
 գաղթականաց և յազատ քաղա-
 քաց առ իւրեանցսն ազնուականք:
 Էին գարձեալ և բազումք յաղ-
 նուականաց անտի գաղտագողի
 խորհրդակիցք՝ զորս խրախուսէր
 առաւել յոյս տիրապետութեան
 քան կարօտութիւն կամ այլ ինչ
 պէտք: Գարձեալ և բազմութիւն
 ազատորդի մանկուոյն ձեռնտու
 էր խորհրդոց Վատիլինայ . որոց
 'ի գատարկութեան մարթէր յօ-
 րանալ 'ի փառս և 'ի մեղկութեան,
 և որք զկեղակարծն քան զաներ-
 կեան , և զպատերազմ քան զխա-
 ղաղութիւն լաւագոյն համարէին:
 Եղէն յայնժամ որք և զՄարկոս
 Արասոս գիտակ խորհրդոցն նորա
 համարեցան . զի Ան . Պոմպէոս
 ոսոխ նորա զօրավարէր մեծի բա-
 նակի , և ցանկալի էր Արասոսի
 տեսանել զոյր և է զօրութիւն
 հզօրացեալ քան զնորայն , և զի
 յուսայր 'ի յաջողել դաւադրու-
 թեանն՝ իշխան կալ նոցին :

ԺԸ: Այլ յառաջ իսկ քան զայս

դաւադիր եղէն ոմանք ընդդէմ
 հասարակապետութեան, ընդ որս
 և Կատիլինա զոր ստուգապա-
 տում ըստ խմուճս կարի արարից :
 Առ հիւպատոսութեամբ Լ. Տուզ-
 զոսի և Մ. Լեպիատոսի, ընարեցան
 բզեաշխք Պ. Աւարոնիոս և Պ.
 Սուլլա, և օրինաւոր հարցափոր-
 ձիւ 'ի յայտ եկեալ հետամտել
 նոցա իշխանութեան, պատուհա-
 սեցան : Զկնի ոչ բազմաց և Կա-
 տիլինա յանցաւոր դտեալ 'ի հա-
 ըրստահարութիւնս արգելաւ մի
 թեկն ածել հիւպատոսութեան,
 որ 'ի սահմանագրեալ ժամուն
 չէր երևեալ : Էր զայնու ժամա-
 նակաւ և Պիսոն ոմն պատանի աղ-
 նուական, խիզախ յոյժ, չքաւոր
 ընչիւք, աղմկայոյզ, զոր կարօտու-
 թիւն և թիւր բարք գրգռէին աղ-
 մկել զհասարակապետութիւնն :
 Ընդ սմա Կատիլինա և Աւարոնիոս
 խորհրդակցեալ 'ի մէջկոյս գեկ-
 անմբերի, պատրաստէին 'ի մուտս
 յունուարի խողխողել 'ի Կապի-
 տոլիոնի զբզեաշխն Ղ. Կոստաս,

և Ղ. Տորկուատոս, և ինքեանք
բռնակալեալ յղել զօրօք զՊիսոն
ուհեւ զկրկին Սպանիա : Իբրև
դաւն յայտնեցաւ, զխորհուրդ
կոտորածին փոխեցին 'ի հինգե-
րորդ օր փետրուարի. և յայնժամ
ոչ բդեշխից միայն, այլ և բազմաց
յատենակալաց մահ մեքենայեր :
Եւ եթէ չէր շտապեալ Վատիլինայ
նշան տալ ընկերացն առ դուրս
ատենին, յաւուր յայնմիկ դժըն-
դակագոյն եղեռն գործեալ լի-
նէր, որպիսի յաւուրց հիմնար-
կութէ հռովմայ չէր գործեալ :
Եւ զի չէր տակաւին ժողովեալ
գաւազրաց խումբ, այս իսկ 'ի
դերև եհան զխորհուրդն :

ԺԹ. Յետ այսորիկ ջանիւք
հնարից Կրասոսի առաքեցաւ Պի-
սոն գանձապետութեամբ փոխա-
նակ մարզպետի յայսկոյս Սպա-
նիոյ, քանզի ոխերիմ Պոմպէի
ճանաչէր զնա Կրասոս : Սա-
կայն և ոչ ծերակոյան յակամայս
ինչ էտ նմա զմարզպետութիւն,
զի ցանկայր զայրն անզգամ հե-

ուացուցանել 'ի հասարակապե-
 տու թե՛նէ . և զի յոլովագոյնք 'ի
 լաւորերոյ թիկունս օգնականու-
 թեան 'ի նմա գտանել համարէին .
 քանզի ահաւոր իսկ էր յայնժամ
 զօրութիւնն Կն . Պոմպէոսի : Բայց
 սա այս Պիսոն սպանաւ յուղւոջ 'ի
 հեծելագնդէ սպանիացւոց , զորս
 ածէր 'ի բանակն : Են որք սպա-
 մեն թէ անիրաւ , սէգ և անգութ
 բռնակալութե նորա չիցեն հան-
 դուրժեալ բարբարոսք . և այլք
 թէ հեծելագորն այն հինաւուրց
 և հաւատարիմ պաշտօնեայք Կն .
 Պոմպէի ակնարկութեամբ նորա
 ձեռն մխեալ իցէ 'ի Պիսոն . քան-
 զի ոչ երբէք սպանիացիք , թէ-
 պէա և յառաջագոյն ընդ բազում
 բռնակալութեամբք հարստահա-
 րեալ , յայսպիսի ինչ եղեան մտա-
 բերեցին : Այլ կալցի զայս որպէս
 ոք և ախորժէ : Եւ այսչափ ինչ
 հերկքասցի վասն առաջնոյ դա-
 ւադրութեանն :

Ի . Իբրև ետես Կատիլինա 'ի մի
 վայր եկեալ զԷւրան , զորս 'ի վեր

անդր ասացի, [Թէպէտ բազում
անգամ ընդ միում միում 'ի նո-
ցանէ խօսեալ էր, սակայն կարևոր
համարեցաւ միահամուռ կոչել
զնոսա և քաջալերել. մեկնեցաւ
'ի ներքին կողմն տան, և 'ի բաց
հանեալ զամենեսին՝ յորոց մարթ-
էր կասկածել, խօսեցաւ այսպէս.
“ Եթէ ոչ արութիւնն ձեր և
հաւատարմութիւնն յայանի էր
ինձ, 'ի զուր դէսլքս բարեպատեհ
ընդ առաջ լինէին մեզ, և վայրա-
պար արդեօք էր ակնկալութիւնս
այս մեծ տիրապետելոյ, և ոչ ես
առ ապշութեան կամ առ յան-
դգնութեան զանստոյզն փոխա-
նակ ստուգին խնդրէի: Այլ զի 'ի
բազում և 'ի մեծամեծ վտանգս
ծանեայ զձեզ քաջս և ինձ հաւա-
տարիմս, 'ի շքեզ և 'ի մեծամեծ
արութիս ձեռնարկել խրախու-
սեմ. զի հաւասար ձեզ և ինձ շահ
և զեան առաջի աչաց նկատեմ:
Քանզի համակամութիւն 'ի կա-
մել զնոյն և 'ի չկամել՝ հաստատուն
բարեկամութե է նշանակ: Զոր

խորհեցայն, իւրաքանչիւր ումէք
 'ի ձէնջ կանխաւ ծանուցի. բայց
 արդ օր ըստ օրէ և ևս վառի յիս
 խանդ յածել զմտաւ թէ որպիսի
 պայման կենաց առաջի կայ մեզ,
 եթէ մէք մեզէն չհանկցեմք զան-
 ձինս յազատութիւն: Քանզի յոր-
 մէ հետէ հասարակաց պետու-
 թիւն 'ի ձեռս և 'ի կամս սակա-
 ւուց ոմանց հզօրաց անկաւ, թա-
 գաւորք և չորրորդապետք հարկա-
 տուք նոցին կացին միշտ, և ազդք
 և ազլինք ընծայաբերք նոցին. այլք
 առ հասարակ անզօրք և զօրա-
 ւորք, տոհմիկք և անտոհմք ընդ
 ռամիկս 'ի համարի եմք առանց
 շնորհի, թափուր յիշխանութենէ,
 հպատակք նոցա, որոց՝ եթէ հա-
 սարակաց պետութիւնս յուժի
 կայր, ահաւորք լինէաք: Այս-
 պէս ամենայն շնորհք, իշխանու-
 թիւն, պատիւ և ճոխութիւնք առ
 նոսա են, կամ առ որս նոքայն ա-
 խորժեն. և մեզ բաժին մերժումն
 միայն, վտանգք, դատափետու-
 թիւն և աղքատութիւն: Յերբ

այսոցիկ ժուժայցեմք, ո՛ր քաջք
 չիցէ՞ լաւագոյն մեռանել արու-
 թեամբ քան զթշուառ և զամօ-
 թալից զայս կեանս, այսին և կա-
 տակ ամբարտաւանութեան այ-
 լոց լինել, և ՚ի վախճանի անար-
 դանօք կորնչել: Երդուեալ ՚ի դիս
 և ՚ի մարգիկ, զի ՚ի ձեռս մեր է
 յաղթութիւն: Հասակ առոյգ և
 ոգի արիական ընդ մեզ է, իսկ ՚ի
 նոսա ամօք և ճոխութեամբք ա-
 մենայն ինչ ծերացեալ. շատ է
 ձեռն ՚ի գործ առնել, և յաջո-
 ղեսցի ամենայն: Քանզի ո՛րք ՚ի
 մահացուաց, որոյ իցեն արիական
 միտք և հանդուրժել մարթասցի
 ընդ առաւելութի մեծութեանց
 նոցա զորս վասնեն առ ՚ի լիր ար-
 կանել ՚ի ծովու, և առ հարթելոյ
 զլէրինս, ուր մեզ առանինքն ան-
 դամ կարևորք պակասեն: Նոքա
 տուն ՚ի տուն յարեն, իսկ մեզ և
 ոչ յարկք աղքատին. պատկերս
 դնեն, անդրիս և դրուագս. քան-
 գեն զչինուածս և այլս փոխանակ
 կազմեն, և համառօտիւ ասացեալ՝

ամենայն հնարիւք վատնեն ըզ-
 դրամս և շուայլեն, սակայն և այ-
 նու տարապայման զեղխու թեամբ
 չկարեն յաղթել մեծութեանց .
 իսկ մեզ կարօտութիւն 'ի տան,
 պարտք արտաքոյ, ձախողութիւք,
 և դժնդակագունիցն կասկած :
 Արդ զի՞նչ այլ մնայ մեզ, քան
 զթշուառ կենդանութիւն : Եւ
 առ ի՞նչ թմբրեալ չզարթնու-
 ցումք տակաւին : Ահա, ահա-
 լասիկ որում յաճախ ըղձակերտն
 լինէիք, ազատութիւն, ընդ նմին
 և փարթամութիւն, փառք և
 վայելչութիւն առաջի կան մեզ .
 զայս ամենայն յաղթականաց եդ
 բաղդն 'ի վարձ : Ինքնին իսկ դէպք,
 ժամանակն, վտանգք, կարօտու-
 թիւն, փարթամ կողոսուտ պա-
 տերազմին քան զյորդոր ճառիս
 քաջալերեալ զձեզ խրախուսեն :
 Թէպէտ իբրև սպարապետ ընդ-
 ունիցիք զիս և թէ որպէս զինուո-
 րակից, ոչ հանճարով և ոչ ա-
 բութեամբ վերջացայց յօժանդա-
 կելոյ ձեզ : Զայսոսիկ, թէպէտ

և հիւսւտա, հաւասարակից ընդ
ձեզ, որպէս յուսացեալս եմ,
գործեցից, և գուք, եթէ չխա-
բիմ, 'ի հպատակել առաւել. քան
'ի հրամայել լիջիք կազմք ։ ։

ԻԱ. Իբրև զայսոսիկ լուան ա-
մենայն չարեօք լցեալ մարդիկն,
որոց ոչ իրաւացի ինչ ակնկալու-
թիւն էր ուստեք, թէսպէս զհա-
սարակաց խաղաղութիւն վրդո-
վել վարձք մեծ թուէին նոցա,
ոակայն և այնպէս խնդրեցին յո-
լովք 'ի նոցանէ գիտել, թէ ո՞ր
սլայմանք իցեն սատերազմին, ո՞ր
վարձք զինուոց, զինչ և ուստի ա-
կրնկալութիւն և կարևորաց նը-
սաստք : Խոստանայր յայնժամ
Կատիլինա զթողութի սարտուց,
զտարագրութիւն ճօխից, զատե-
նակալութիւնս, զքրմութի, զա-
ւար, և որ ինչ այլ սատերազմ և
ցանկութիւն յաղթականաց ա-
ռեալ բերէ : Եւ յաւելոյր թէ
Պիտոն յայսկոյս Սպանիոյ և Պ.
Սիտտիոս Նուկերինոս 'ի Մաւրի-
տանիա զօրօք իւրեանց խորհրդա-

կից են գործոյս . թէ 'ի խնդիր է
բղէշխութեան Կ . Աւարոնիոս ,
զոր յուսամ առնուլ ինձ յիշխա-
նակից , այր ընտասուն և կարօ-
տեալ յամենայնի . և 'ի հասանել
նորա իշխանութե ձեռն 'ի գործ
արարից : Եւ յետ այսորիկ կըշ-
տամբէր անիծիւք զամենայն լա-
ւաբարոյ մարդիկ , և զմի մի յիւ-
րոց անտի յանուանէ գովէր . ու
մեմն զաղքատութիւնն յուշ ածէր
առ 'ի յորդոր , զայլ ոք ընչաքաղ-
ցութեամբն շահէր , զբազումս յի-
շատակաւ վտանգացն կամ նախա-
տանաց , և զյոլովագոյնս յաղ-
թութեամբն Սիղղայ և աւա-
րովք : Եւ իբրև ետես զնոսա զա-
մենեսեան զուարթամիտս , յոր-
դոր ետ հետամտութեան խըն-
դրոյն հոգ ունել , և արձակեաց
զժողովն :

ԻԲ . Եղեն յայնժամ որք պատ-
մեցին թէ յաւարտել Կատիլինայ
զատենաբանութիւնն և յերդումն
զժողովականս բռնադատել ընդ
ոճիր իւր , զարիւն մարդոյ խառ-

Նեալ 'ի բաժակ գինւոյ և շուրջ
մատուցեալ բազմականացն . և
իրբև ամենեքին ճաշակեցին յանի-
ծիցն , որպէս 'ի մեծահանդէս
պաշտամունս էր սովորութիւն ,
յայտնեալ նորա յայնժամ զխոր-
հուրդ իւր , որպէս զի գաւակիցք
մեծի եղեռանն հաւատարմա-
գոյնք այնու ընդ իրեարս կատես-
ցին : Ոմանք զայս ամենայն և այլ
բազումինչ կեղծեալ համարեցան
'ի նոցանէ , որք կարծէին մեղմել
զատելութիւնն շարժեալ ասպա-
ընդդէմ Աիկերոնի՝ դժնդակու-
թեամբ չարեաց մեղապարտիցն
պատուհասելոց : Այլ այս մեզ
առ մեծութեանն ոչինչ այնչափ
քաջայայտ :

ԻԳ . Եւ գտաւ 'ի նմին ժողովի
Կ . Կուրիոս ոմն ոչ աննշան քա-
ղաքի ծնունդ , երևելի և 'ի խառ-
նավար և յանօրէն գնացս , զոր
վասն ամենայն նշաւակութեանցն
իւրոց մերժեալ էին համարակալք
'ի ծերակուտէն : Սա ըստ յեղյե-
ղուկ մտացն և յանդուգն , ոչ ըզ-

լուեալն պահել գիտէր և սչ զիւ-
 րոյին եղեռունս թագուցանել. և
 ևս ոչ 'ի բանս և ոչ 'ի գործս հոգ
 զգուշութեան երբէք ունէր : Ի
 վաղուց յաճախէր նա առ Փու-
 լուիա արիկին ազնուական. և զի
 չէր նմա այնչափ սիրելի առ ալ-
 քատութեան 'ի տուրան՝ յան-
 կարծ ուրեմն պանծանօք սկսաւ
 զծով և զէրինս խոստանալ, և եր-
 բէք երբէք սպառնալ զինուք եթէ
 ոչ անսայցէ ինքեան, և վայրագա-
 գոյնս քան զոր էրն հանապազօր
 ասրուբերեալ յուզել : Իսկ Փու-
 լուիայ զժպրհութեան կուրիոսի
 իմացեալ զպատճառս, ոչ ծած-
 կեաց զայնպիսի վտանգ մեծ հա-
 սարակապետութեան. և զանուն
 պատմողին թագուցեալ՝ 'ի վեր
 էհան բազմոց զգաւադրութիւն
 կատիլինայ որպէս և լուեալն էր :
 Ընդ այս լուր վառեցան խոր-
 հուրդք մարդկան՝ աճապարեալ
 կացուցանել զՏ. կիկերոն 'ի բը-
 դեաշխ. քանզի յառաջագոյն նա-
 խանձու մաշէին բազումք յազ-

նուականաց, և իբրև պղծել զիշխանութիւն համարէին եթէ առնաննչանի ծննդեամբ թէպէտ երևելոյ տացի այն 'ի ձեռս: Այլ 'ի վերահաս վտանգին, նախանձ և ամբարտաւանութիւն տեղի ետուն:

ԻԴ. Արդ 'ի գումարել քաղաքաժողով ատենին՝ ծանուցան բդեաչխք Մարկոս Տուղղիոս, և Կայիոս Անտոնիոս. որով անդէն խռովեալ սասանեցաւ խառնիճաղանձ ամբոխն դաւադրաց: Սակայն ոչինչ նուազէր զայրադնութիւն Կաաիլինայ, այլ յաւուրց ցաւուրս և ևս յուզէր. ամբարացուցանէր զինուք զքաջադէս վայրս յԻտալիա. զարծաթ երաշխաւորութեամբն իւրով կամ բարեկամացն յանօթ առեալ՝ կուտէր 'ի Փեսոլ առ Մանլեայ ումեմն որ նախաձեռն դտաւ ասլա 'ի մարտ սլատերազմի: Պատմեն և զբազմութիւն ամենացեղ մարդկան միաբանեալ նորա յայնժամ ընդ իւր, և կանայս իսկ ոմանս՝

որ 'ի սկզբան մարմնոյ պղծու-
 թեամբ տարապայման ծախուց
 տարեալ, հեծէին տպաընդ պար-
 տուք՝ յորժամ հասակն շահուցն
 վախճան դնէր, թէսկէտ և ոչ ան-
 առակ զեղխութեան: Սոքօք կա-
 տիլինա ակն ունէր ապստամբե-
 ցուցանել զսարուկս քաղաքին,
 հրդեհել զքաղաքն, և զարսնոցին
 կամ յինքն յանկուցանել կամ
 կոտորել:

ԻԵ. Ի սոսա էր Սեմայրոնիա,
 որ բազում անգամ առնացի յան-
 դըգնութի յեղեռունս անկղի-
 տացեալ: Սա այս կին զարմիւն,
 գեղով, և արամբն և զաւակօք
 յոյժ իսկ բարեբաղդ, 'ի յոյն և
 'ի լատին գպրութիւնս վարժ,
 յերգ և 'ի կաքաւ՝ անգր քան ըզ-
 սահման համեստութեան, նոյն
 օրինակ և յայլ բազում արուեստս
 զեղխութեան գերազանցեալ, որք
 սիրելի եղեն նմա քան զվայելու-
 թիւն և զամօթխածութիւն: Ոս-
 կւոյ արդեօք եթէ համբարոյն ա-
 ռաւել վասնիչ գտանէր, ոչինչ

դիւրին էր որոշել. այնչափ իմն
կաթոս և վաւաշ, մինչ զի ինքնին
զհետ արանց շամբէր: Յառաջ
քան զայս բազում անգամ հաւա-
տադրութ, աւանդանէնդ, ստեր-
դումն, հաղորդ կոտորածոց գը-
տեալ, զէլխութեամբ և կարո-
տութեամբ զառածանէր: Հան-
ճարով իսկ ոչ ինչ անհետեթ,
գիտէր տաղաչափել և ծաղրա-
շարժ յօրինել բանս, մերթ հա-
մեստս խառնել 'ի բանս, մերթ
մեղկս և մերթ ցոփս. սակայն բա-
զում զուարճաբանութիւնք էին
'ի նոսա, յոլով ևս ախորժ քաղց-
րութիւնք:

ԻՁ. Սոքօք սլաարաստեալ Վա-
տիլինայ համարձակէր 'ի խնդիր
բդէշխութեան առաջիկայ ամին.
յուսացեալ 'ի յաջողել ընտրու-
թեանն, դիւրաւ ըստ հաճոյս իւր
վարել զԱնտոնիոս: Եւ ոչ դար-
ձեալ 'ի ամին ժամանակի գլայրդա-
դարէր ամենայն հնարիւք հազբս
լարելոյ Վիկերոնի. սակայն և ոչ
նմա պակասէին նենդ և ճարտա-

բուժիւն խորշելոյ 'ի նոցունց :
 Քանզի 'ի սկզբանէ բդեշխութե
 իւրոյ մեծամեծ խոստմամբ 'ի
 ձեռն Փուլուիայ հաւանեցուցա-
 նէր Կ. զՎուրիոս, զոր 'ի վեր անդր
 յիշեցի, զխորհուրդս Կատիլինայ
 յայանել ինքեան : Դարձեալ և
 զիշխանակից իւր զԱնտոնիոս հե-
 ոացուցեալ 'ի գաւառէն՝ թողեալ
 'ի նա զմարզսէտութիւն իւր, որ-
 պէս զի մի ինչ ընդդէմ հասարա-
 կապետութեան խորհեացի . և
 շուրջ զիւրև թիկնապահս 'ի բա-
 րեկամաց իւրոց և 'ի ձերբազա-
 տիցն 'ի ծածուկ էր կացուցեալ :
 Յետ աւուրց գումարեցաւ ժո-
 ղով քաղաքացւոց, և Կատիլինայ
 ոչ յաջողեալ ոչ խնդիրն և ոչ գա-
 րանք ընդդէմ բդեշխին, խոր-
 հուրդ կալաւ 'ի մարտ պատերազ
 մի ձեռնարկել, և զվերջին փորձ
 փորձել, զի ամենայն դաղանի հը-
 նարագիտութիւնք նորա ձախու-
 ղակի ելից պատահեցին :

Ի է. Վասն այսորիկ արձակեաց
 շԳ. Մանլիոս 'ի Փեսուլ և յայն

կողմն Ետրուրիոյ, զՍեպտիմիոս
 զումն Կամերատէս 'ի Փիգենիա, զԿ.
 Յուլիոս Եսպուլիա, դարձեալ և
 զայլս յայլ կողմանս որպէս և
 պատշաճ տեսանէր: Եւ ինքն 'ի
 նմին ժամանակի 'ի Հռովմ մեծա-
 ճիգն վաստակէր, դարանամուտ
 բզեշխիցն լինէր, զհրդեհ քաղա-
 քին պատրաստէր, զվայրս կա-
 րևորս սպառազէն ամրացուցա-
 նէր. ինքնին զինեալ՝ զնոյն պա-
 տուէր հրամանի և այլոց դնէր 'ի
 վերայ. յորդորէր, խրախուսէր
 կազմս և զգոյշս կալ հանապազ,
 զտիւ և զգիշեր տազնապեալ ըշ-
 տասպէր, ոչ տքնութիւ և ոչ աշխա-
 տութեամբ խոնջէր: Յետոյ ապա
 իբրև 'ի բազում ջանից չտեսանէր
 ինչ շահ օգտի, գիշերախառն
 վերոտին գումարէր զգլխաւորս
 'ի դաւադրաց 'ի ձեռն Մ. Պորկիո-
 սի Լեկկայ. անգ տրտունջ մեծ
 կալեալ զվատութենէ նոցա ծա-
 նուցանէր, թէ որպէս կանխեալ
 արձակեաց զՄանլիոս Ետրու-
 րիա 'ի զինեւ զժողովուրդն յա-

աւջագոյն պատրաստեալ յիւր-
մէ, նոյնպէս և զայլս յայլ քաջա-
գէպ վայրս նախաձեռն առնել
մարտին, և թէ ինքն իղձ լինէր
երթալ 'ի բանակն, թէ արդեօք
ընկճէր զՎիկերոն զվասակարն
խորհրդոց իւրոց :

ԻԸ. Յորժամ այլք երկուցեալ
տարակուսէին, Գ. Վուռնելիոս
ասպետ հռովմայեցի խոստացաւ
ձեռնտու նմա լինել, ընդ նմա և Ղ.
Վարդոնատէոս ատենակալ սահ-
մանեցին երթալ յետ սակաւուց
'ի նմին գիշերի արամբք զինելովք
առ Վիկերոն իբր յողջոյն նմին,
և յեղակարծուց յանպատրաստից
կալեալ զնա 'ի տան իւրում խող-
խողել: Իբրև գիտաց Վուրիոս զմօ-
տալուտ վտանգ բգեշխին, աճա-
պարեալ ծանոցց նմա վաղվաղա-
կի 'ի ձեռն Փուլուխայ զնենգն
պատրաստեալ, որով և երթելոցն
արգելեալ 'ի դրան, 'ի դերև ե-
լանէր մեծեղեան անօրէնութին:
Յայնմ ժամանակի ասպտամբե-
ցոյց Մանլիոս յԵտրուրիա զխառ-

նիճաղանճն, որ առ տիրապետութեամբն Սիղղայ զկալուածս և զարարս ամենայն կորուսեալ՝ առ կարօտութեան և առ վշտի զրկանացն ցանկայր յեղափոխութեան իրաց: Ժողովէր դարձեալ զաւազակս ազգի ազգի յաճախեալս 'ի դաւառսն յայնօսիկ, և զովանս 'ի զօրականացն Սիղղայ՝ որոց անառակ շուայտութիւն չէր ինչ թողեալ մնացորդս 'ի բազմադանձ առեալ աւարէն:

Իթ. Իբրև այս ամենայն ազգ լինէր կիկերոնի, տեսեալ երկուստեք զվտանգն մեծ, և զի ոչ ընդերկար մարթէր պահել ինքնին զքաղաքն յերեսաց դարանակալացն, և ոչ իսկ զՄանլեայ զօրացն զթիւ և զմիտս գիտէր քաջ, 'ի վերեհան ծերակուտին զբանն, որ վաղ իսկ հռչակ հարկանէր 'ի ժողովրդեան: Արդ որպէս յաճախ սովոր էր ծերակոյտն 'ի դըժընդակ դէպս առնել՝ սահմանեաց, զի փոյթ խնամոց կալցեն բդեաշխք պահել զհասարակաց

պետութիւն 'ի վտանգէն : Այսու
օրինակաւ ծերակոյտն , ըստ օրի-
նաց հռովմայեցւոց , իշխանութի
մեծ բռնչխից տայր , բանակ կազ-
մել , սպատերազմ մղել , նուաճել
զիարդ և է հնարիւք զգաշնակից
ազգս և զքաղաքացիս , առ տնին
և 'ի զօրս ունել իշխանութիւն , և
վարել զամենայն դատ . քանզի ա-
ռանց ժողովրդեան կամաց ոչ մի
ինչ իրաւունք են 'ի սոսա բռնչ-
խիցն :

Լ. Եւ յետ աւուրց ոչ բազմաց
Լ. Սենիոս ատենակալ ընթեր-
ցաւ 'ի ծերակուտին նամականի
հասեալ առ նա , որպէս ասէրն ,
'ի Փեսոլայ , յորում գրեալ էր՝ Կ.
Մանլիոսի զէն առեալ բազմամ-
բոխ զօրօք յառաջ քան զվեցե-
րորդ օր կաղանդաց նոյեմբերի :
Զայս գոյժ առեալ՝ որպէս սովո-
րութիւն է մարդկան 'ի նմանօրի-
նակ դէսս , կէսք հրաշալիս և նո-
րանշանս աւետէին , այլք ժողով
խմբել , 'ի զէն ընթանալ , 'ի Կա-
սիոնա և յԱպուլիա ծառայա-

Խումբ պատերազմ յարուցանել :
 Եւ վճռով ծերակուտին, Կ. Մար-
 կիոս իշխան 'ի Փետուլ յղեցաւ, և
 Կ. Մետեղղոս Կրեաիկոս յԱպու-
 լիա և 'ի սահմանս նորա : Սոքա
 երկոքեան զօրավարք արդելեալ
 կային առ դրունս քաղաքին ճաղ-
 թանակել զըսպարտութեամբ սա-
 կաւուց ոմանց, որք սովոր էին
 վաճառել կաշառաբեկ զպատ-
 շաճն և զանպատշաճ : Եւ զի Կ.
 Պոմպէոս Հռուփոս 'ի Կապուա,
 և Մետեղղոս Կելէր 'ի Փիգենիա
 մարզպետք կային, հրաման եղև
 և սոցա ըստ պահանջել ժամա-
 նակի և վտանգացն զօրաժողով լի-
 նել : Եւ դարձեալ որ ոք զգաւա-
 դրութիւնն մենքենայեալ ընդ-
 դէմ հասարակապետութե՛ն դու-
 շակիցէ, սարկաց ազատութիւն 'ի
 վարձ և սիստերս հարիւր, իսկ ա-
 զատաց արձակուրդ 'ի պատժոյ
 և սիստերս երկերիւր սահմանե-
 ցին : Պատուէր եղև դարձեալ զի
 բաժանեսցին սուսերամարտկացն
 Խումբ 'ի Կապուա և յայլ ազատ

քաղաքս ըստ պիտոյից իւրաքան-
չիւր . և 'ի Հռովմ ընդ քաղաքն ա-
մենայն գիշերապահք կարգեսցին,
և հրամատարք նոցին կացցեն ստո-
րին ատենակալք :

ԼԱ . Գլորդեալ իռովեցաւ
յայնժամ քաղաքն , և կերպարա-
նափոխ եղև . և 'ի մեծ բերկրաւէտ
բարօրութենէն որ արգասիք էին
երկարատև խաղաղութեան , յան-
կարծակի իմն 'ի տրամութիւն զա-
ռածանէր : Անդ էր տեսանել այ-
նուհետև զտագնապ տարակու-
սանաց և զխէթ կասկածանաց՝
ոչ 'ի տեղի ուրէք և ոչ 'ի մարդ ոք
վստահել . առանց մարտի պատե-
րազմի բարձեալ էր խաղաղու-
թիւն , և ամենայն ոք ըստ մտացն
ահաբեկելոց կեղծէր ինքեան վը-
տանդս : Իսկ կանայք 'ի մեծու-
թեան հասարակապետութեան
անսովորք արհաւրաց մարտի ,
սուգ առեալ կոծէին , զձեռս
պաղատագինս յերկինս ամբառ-
նային , 'ի գութ խանդաղատէին
զմատաղերամ մանկուով , ստէպ

հարցանէին , յամենայնէ ահաբե-
 կէին , զպերճանս և զգրգանս թո-
 ղեալ՝ զանձանց և զհայրենեաց
 հոգային : Այլ վայրագամիտն Կա-
 տիլինա չկասէր 'ի խորհրդոցն ,
 թէպէտ պահակապանօք ամրա-
 ցեալ էր քաղաքն և ինքն պղաւ-
 տեան օրինօք 'ի քննութիւն հար-
 ցափորձի կոչեալ 'ի Պաւղոսէ Ղու-
 կեայ : Ի վերջէ ուրեմն կեղծա-
 լորեալ ամենևին , իբր յանիրաւի
 զրպարտեալ գայր մտանէր 'ի ծե-
 րակոյտն 'ի ջատագովութիւն ան-
 ձին : Յայնժամ Մ . Տուղղիոսի
 բղէջխին երկուցեալ յերեսաց
 նորա և կամ 'ի ցասումն բարկու-
 թեան բրդեալ՝ ատենաբանեաց
 ճառս ճարտարախօսս և օգտա-
 կարս հասարակապետութեան ,
 զորս ապա 'ի գիր անցուցեալ
 հրատարակեաց : Այլ իբրև լը-
 ուեաց նա 'ի խօսելոյ և նստաւ ,
 Կատիլինա որպէս և պատրաս-
 տեալն էր , խոնարհեալ գիմօք և
 աղերսական ձայնիւ աղաչէր ըզ-
 ծերակոյտն մի գիւրահաւան այն .

պիսի ինչ զիւրմէ կարծել. զի
 ծնունդ ազնուատոհմ՝ և ՚ի ման-
 կութէ հետէ այնպիսի վարեալ
 կեանս՝ ամենայն բարեաց գոյր
 ակնկալել ՚ի նմանէ. և չէր մարթ
 ազնուականի առն, որ անձամբ և
 նախնեօքն բարերարեալ էր հռով-
 մէական ժողովրդեան, կամել ընդ
 կորուստ հասարակապետութե,
 և Մ. Տուղղիոսի՝ որ թարմատար
 քաղաքացին էր հռովմայ, հսկել
 ՚ի պահ նորին: Եւ իբրև սկսաւ
 յաւելլուլ և լուտանս՝ լռեցուցին
 զնա աղաղակաւ, մասնաու հայ-
 րենեաց և թշնամի զնա կարգալով:
 Իսկ նորա զայրագինս գոչելով ա-
 սէ. « Եւ քանզի շուրջ պատեալ ՚ի
 թշնամեաց գահավէժ մղիմ, ընդ
 փլատակաւ հասարակապետու-
 թեան խափուցից զհրդեհն զինև
 բորբոքեալ »:

ԼԲ. Աճապարեալ ապա շտապ
 տագնապաւ դարձ արար ՚ի տուն.
 և բազումս մտախոհ եղեալ անդ,
 զի և դարանքն ընդդէմ բգեշխին
 ընդունայն ելանէին, և ՚ի հրդե-

հէն տեսանէր զքաղաքն գիշերա-
 պահօք ամրացեալ, լաւ համարե-
 ցաւ ստուարացուցանել զքա-
 նակն, և չև խմբեալ լեգէոնացն
 կանխել պատրաստել որ ինչ կա-
 րևորք էին մարտի, և գիշերախառն
 սակաւութիւն ումամբք խոյս ետ 'ի բա-
 նակն Մանլեայ: Եւ Կեթեգոսի
 և Լէնատուղեայ և այլոց՝ զորոց գի-
 տէր զյանդգնութիւն՝ պատուէր
 ետ որով և է հնարիւք հաստա-
 պնդել զզօրութիւն դաւադրաց,
 'ի գլուխ հանել զդաւն ընդդէմ
 բղէշխին, և զկոտորածս և ըզ-
 հրդէհ և զամենայն նախաշաւիղ
 խռովս պատերազմի 'ի պատրաս-
 տի ունել, խոստացեալ ընդ հուս
 հզօր ձեռամբ դալ մերձենալ 'ի
 քաղաքն: Մինչդեռ այս ամենայն
 լինէր 'ի հռովմ՝ Գ. Մանլիոս
 արձակէր զոք յիւրոց անտի առ-
 Կ. Մարկիոս իշխան բանիւքս այ-
 սօքիւք.

ԼԳ. Երդուեալ 'ի գիս և 'ի
 մարդիկ, իշխանդ, զի ոչ ընդդէմ
 հայրենեաց զինեալ է մեր, և ոչ

'ի փնաս ուրուք յարուցեալ, այլ
 'ի պահ զգուշութեան անձանց
 յերեսաց անիրաւութեան: Թը-
 շուառք և կարօտեալք 'ի հարստա-
 հարութենէ և յանգթութենէ
 վաշխառուաց, յոլովք 'ի մէնջ
 զրկեալք 'ի հայրենեաց, և ամե-
 նեքեան 'ի համբաւոյ և 'ի գոյից,
 չմարթեմք ըստ նախնեաց սովո-
 րութեան պատասխարիլ օրինօք,
 և ոչ կորստեամբ հայրենի ստա-
 ցուածոց ազատ ունել զմարմին,
 այնչափ խստացան 'ի մեզ տո-
 կոսառուք և կուսակալք: Յաճախ
 նախահաւք ձեր ողորմելով ուամ-
 կին Հռովմայ՝ վճռովք իւրեանց
 ձեռն նսպաստից մատուցին կարօ-
 տութեան նոցա. և մօտ իսկ 'ի մեր
 ժամանակս ծանրութիւն վաշխից
 հաւանութեամբ լաւաց առ հա-
 սարակ 'ի չորիր մասն նուազեաց:
 Ի բազում նուազս ուամիկն յիշ-
 խանասիրութենէ կամ 'ի գոռո-
 ղութէ աւագանւոյն գրգռեալ,
 զէն առեալ որոշեցաւ 'ի ծերա-
 կուտէն. այլ մեք ոչ իշխանու-

Թեան եմք 'ի խնդիր և ոչ փար-
 թամուլթեանց հետամուտ, որոց
 վասն պատերազմունք և հակա-
 աակուլթիւնք են 'ի մարդիկ, այլ
 զազատուլթիւն խնդրեմք՝ զոր ոչ
 ոք 'ի լաւ որերոյ յանձն առնու կո-
 րուսանել, բայց միանգամայն ընդ-
 կենդանուլթեան : Առ քեզ արդ
 և առ ծերակոյտդ պաղատիմք,
 գուլթ խնամոյ ունել զչուառ քա-
 ղաբացեացս, զորինաց պաշտպա-
 նուլթիւն՝ զոր անօրէնուլթի կու-
 սակալին եբարձ՝ կրկին հաստա-
 տել, և մի զմեզ 'ի նեղ արկանել
 առ 'ի խնդիր հնարից, թէ որպէս
 'ի կորստեանս մերում լուծանել
 ուժգին զվրէժ արեան մերոյ կա-
 րիցեմք :

ԼԴ. Պատասխանի արար նո-
 ցա Կ. Մարկիոս, զի եթէ 'ի ծե-
 րակուտէն խնդրել ինչ կամէին,
 պարտ էր նոցա անղէնս 'ի հռովմ
 աղերսարկու երթալ, քանզի այ-
 նու հեզուլթեամբ և գթով վա-
 ըի միշտ ծերակոյտն և ժողովուրդ
 հռովմայ, մինչև ոչ ումեք վայրա-

պար 'ի շնորհս օգնականութեան
 նորա գիմել երբէք : Իսկ Կատի-
 լինա 'ի ճանապարհէն առ բա-
 զումս յաւագանւոյն և առ հզօրս
 'ի քաղաքայնոց գրեաց թուղթ,
 եթէ “ Զուր տարապարտուց ամ-
 բաստանեալ 'ի յանցանս, և չը-
 մարթացեալ ընդդէմ կալ հակա-
 ռակակողմանն՝ տեղի տայր բաղ-
 դին և տարադէմ վտարանդի գը-
 նայր 'ի Մասսիլիա, ոչ զի ստգը-
 տանէին ինչ զնա միտք իւր 'ի խիղճ
 մեծի եղեռանն, այլ զի մի՛ գուցէ
 լինիցի վնասակար խաղաղութեան
 հասարակաց, և 'ի հակառակէն
 ծագեացին աղմուկք ”: Բայց կարի
 այլազգ 'ի սմանէ ընթեռնոյր Կ.
 Կատուղղոս թուղթ այլ 'ի ծերա-
 կուտին, զոր 'ի Կատիլինայ ասէր
 գրեալ առ ինքն : Եւ էր պատճէն
 թղթոյս այս .

ԼԵ. Ղ. Կատիլինա առ Կ.
 Կատուղղոս ողջոյն .

Վսեմախոհ քոյգ հաւատար-
 մութիւն արդեամբք իսկ ծանու-
 ցեալ 'ի ծանր վտանգիս հաճոյա-

կան իմն անկնկալու թիւն նապատից
 ինձ մատոյց : Ասան այսորիկ 'ի
 վերջին ժողովի չմտի անձինս ջա-
 տագով, և եդի 'ի մտի անպարտ
 անմեղու թեամբս իմով շատանալ-
 զոր օն և օն արասցեն ինձ դիք, զի
 գիտես գու ճշմարտութեամբ :
 Անիրաւութեամբք և նախատա-
 նօք գրգռեալ, 'ի վարձուց վաս-
 տակոցս և ճարտարութեանց զըր-
 կեալ, և յիշխանութիւն՝ որ ինձ
 անկն էր՝ չմարթացեալ հասա-
 նել, բուռն հարի ըստ իմումս սո-
 վորութեան վարել զդատ թշուա-
 ռաց : Իբր ոչ եթէ զպարտս երաշ-
 խաւորեալս յինէն չկարէի հա-
 տուցանել յընչից իմոց, ուր և զըն-
 կալեալսն յինէն յայլոց անուն
 հատուցանէր Աւրելիա Որեստիւ-
 լա առատապէս իւրովքն և դըս-
 տերն իւրոյ մեծութեամբք, այլ
 զի զանարժան ոք պատուեալ տե-
 սանէի, և զիս սուտ կասկածանօք
 օտարացուցեալ : Այսու խորհրդ-
 դով օրէն համարեցայ ըստ հարկի
 հանգամանացս զհետ լինել սպ-

հելոյ զանձինն պատիւ : Բազում
այլ ինչ կամէի գրել, այլ ազդե-
ղև ինձ զի բռնութիւնն 'ի վերայ
իմ պատրաստի : Եւ արդ յանձն
առնեմ քեզ զՈրեստիլա, և 'ի
քո հաւատարմութի առնեմ զնա
ասպատան զի զգուշացիս նմա
յերեսաց անիրաւութեց, երգ-
մնեցուցեալ զքեզ 'ի սէր որդե-
կաց քոց . Ողջ լիջիր :

ԼԶ . Իսկ ինքն կատիլինա զա-
ւուրս ինչ եղեալ առ կայիոսի
Փլամինիոսի 'ի Ռէատին գեղջ, և
զինեալ զսահմանակիցս կանխաւ
'ի գրգռութենէ իւրմէ ապստամ-
բեալս՝ խաղաց գնաց անդէն 'ի
բանակն առ Մանլիոս խրճովք և
այլովք իշխանական սպասուք :
Իբրև ազգ եղև 'ի հռովմ՝ հրա-
տարակեաց ծերակոյտն թշնամիս
զկատիլինա և զՄանլիոս, և բազ-
մութեան մնացելոյ սահմանեալ
օր, կանխել զէնընկէց լինել ա-
ռանց երկիւղի վրէժխնդրութե,
բայց յայնցանէ որոց 'ի քրէական
յանցանս ըմբռնեալ էր : Պա-

տուէր տայր և բդեշխիցն զօրաժո-
ղով լինել, և զի փութասցի Ան-
տոնիոս զհետ պնդել Վատիլինայ,
և Վիկերոն կացցէ 'ի պահ քաղա-
քին : Վարի իսկ ողորմ ըստ իս էր
յայնժամ պետութիւն ժողովըր-
դեանն հռովմայ, որ մինչդեռ յա-
րևելից մինչև յարևմուտս զինու
զօրութեամբ նուաճեալ բովան-
դակ պերճանային, հանգիստ և
ճոխութիւնք առ անին՝ ցանկա-
լիք յաչս մահացուաց զեղուին,
գտան 'ի քաղաքացւոց որ ռխե-
րիմ մտօք յամառեալ պնդէին ընդ
փլատակօք հայրենեաց կորնչել :
Քանզի 'ի մեծէ բազմութենէն ոչ
կրկին վճռօք ծերակուտին և ոչ
վարձուք ոք յորդորեալ յայտ-
նեաց զդաւադրութիւնն, և ոչ ոք
թողեալ զդրօշ Վատիլինայ 'ի բաց
դնաց 'ի բանակէն : Այսչափ բռու-
նութիւն չարին իբր ախա ժանտ՝
զբազմաց 'ի քաղաքացւոց ասպա-
կանեալ էր զմիտս :

ԼԷ. Եւ ոչ դաւակիցք միայն
խելայեղեալ, այլ և համօրէն խա-

Ժամուժն փուլթով նորասիրու-
 թեան 'ի գովուլթիւն առնոյր ըզ-
 գործ Աատիլինայ: Եւ ոչ զայս օ-
 տար ինչ յիւրոց բարուցն թուէր
 գործեալ. քանզի աղքատք 'ի քա-
 ղաքի մասան ընդ լաւ որեարն,
 գովէն զչարաբարոյս, ատեն զվա-
 ղեմի կարգս, նորոց տենչան, և
 գժկամակուլթիւ իւրեանց բաղդին
 զամենայն փոփոխել նկրտին. 'ի
 խռովուլթեան և յաղմկի յանհոգս
 կեան, զի աղքատուլթեան դիւրին
 է անվնաս կեալ: Այլ ռամիկն
 Հռովմայ 'ի բաղում պատճա-
 ռաց յայս մղեալ զառածանէր.
 նախ այն՝ զի ամենայն վատահամ-
 բաւք և խառնագնացք, և որք ան-
 սուակուլթեամբ վատնիչք հայ-
 րենականացն ժառանգուլթեանց,
 և զորս անօրէնուլթի և անխաղա-
 ղասէր բարք 'ի հայրենեաց մեր-
 ժեալ էին, սոքա ամենեքեան իբ-
 րև յառուս աղբանոցաց յորդէին
 'ի Հռովմ: Գարձեալ և բաղումք
 յիշատակաւ յաղթուլթեան Սիղ-
 ղայ, որով 'ի հասարակ զօրուէն

զոմանս ատենակալս լեալ տեսա-
 նէին, զայլս այնպէս փարթամա-
 ցեալս մինչև 'ի պարէնս և 'ի զգես-
 արս ըստ տարազու թագաւորաց
 կեալ, նմին բազդի և ինքեանք 'ի
 զէնս և 'ի յաղթութիւնս պատա-
 հել ակն ունէին: Իսկ պատանիք՝
 որ յանդաստանս վաստակովք ձե-
 ոաց տանէին աղքատութեան,
 յառատ բաշխոյից ոմանց կամ հա-
 սարակաց հրապուրեալք, զքաղա-
 քական դիւրքան զանախորժ վաս-
 տակս լաւ համարէին: Սոքա ա-
 ւասիկ և նմանիք սոցին 'ի հասա-
 րակաց աղէտս յօրանային. և չեն
 ինչ զարմանք եթէ արք աղքատք
 և անուայք, անփոյթք զիրաց
 հասարակաց՝ մեծայոյսք անձին
 զինչպիտութեան խնամ կալցեն:
 Իարձեալ և որոց ծնողք յաղթու-
 թեամբն Սիղղայ վտարանդիք կայ-
 ին 'ի հայրենեաց, և ինքեանք 'ի
 ստացուածոց կողոպտեալք՝ զի-
 րաւունս ազատութեան նկատէին
 'ի վտանդի, մեծատենչք ելից մար-
 տի մնային: Հանդերձ ասացե-

լովքս, և որք միանգամ հակառակ
 ծերակուտին էին կուսակիցք,
 զխռովել հասարակապետութե
 լաւագոյն համարէին քան փոքու
 իւրք նուազել իշխանութեան իւ
 րեանց: Այս օրինակ չարիքս այս
 յետ բազում ամաց խաղաղու
 թեան սպրդեալ մտանէր 'ի քա
 ղաքն:

ԼԸ. Քանզի յետ բդեշխութե
 Կ. Պոմպէի և Մ. Կրասոսի իբրև
 վերստին կարգեցաւ տրիբունիցն
 հազարապետաց ժողովրդեան իշ
 խանութիւն, երիտասարդք ման
 կահասակք խեռք մտօք և տիովք,
 բարձրամտեալք գերագոյն իշխա
 նութեամբն, սկսան չարախօսե
 լով զծերակուտէն յուզել զու
 միկն, և ապա բաշխոյիւք պար
 գեաց և խոստմամբք և ևս զնոսա
 բորբոքեալ, մեծանուն և մեծա
 ջորս լինել: Սոցին ընգդէմ մե
 ծաճիգն կուռէին բազումք յա
 ղատաց, և իբր ծերակուտին պա
 տուոյ վրէժխնդիրք՝ անձանց մե
 ծութեան ինամ ունէին: Եւ զի

սղագունիւք ջանացայց պարզել
 զճշմարտութիւն, ամենայն ոք 'ի
 ժամանակին խռովէր զհասարակապետութիւնն ընդ պատրուակաւ
 պատշաճից. կէսք 'ի պատճառս
 պաշտպանելոյ իրաւանց ժողովրդեան,
 այլք առ 'ի հզօր զօրութիւն
 ծերակուտին պատճառանօք
 հասարակաց բարւոյն՝ իւրաքանչիւր
 վասն անձին իշխանութեան
 մրցէին : Ոչ չափ էր և ոչ
 սրայման դժտութեանն, և երկուստեք
 խժաբար վարէին յաղթութեամբն :

ԼԹ. Այլ իբրև առաքեցաւ Պոմպէոս
 'ի ծովամարտն և 'ի միհրդատեան
 պատերազմ, տկարացեալ իշխանութիւն
 ռամկին, զօրացաւ ազնուապետութիւն, և 'ի ձեռս սոցա
 անկան ատենակալութիւք գաւառապետութիւք
 և այլն ամենայն. որք ազատք,
 աներկիւղք և յղփացեալ
 վարելով կեանս՝ զայլս գատաստանաւ
 ահաբեկէին՝ զի հեղագոյնս
 ընդ ռամկին վարեսցին իշխանութիւն
 իւրեանց : Այլ ընդ

առնուլ նոցա յոյս յաղմուկս հա-
 սարակաց յեղափոխելոյ զերս աշ-
 խարհին, գժտուածիւնն վաղեմի
 յուզեաց յարոյց զմիտս նոցա:
 Զի եթէ յառաջնում մարտի
 անդ յաղթող գտանէր Վատիլի-
 նա, կամ թէ անպարտելի մնայր՝
 անշուշտ կոտորած մեծ և տագ-
 նապ ընկճէր զհասարակապետու-
 թիւնն, սակայն և ոչ յաղթակա-
 նաց մնայր ընդ երկար վայելել ՚ի
 յաղթութեանն, զի հզօրագոյն ոք
 պատէհ գտեալ ՚ի պարտասելոց
 անախ և ՚ի տկարացելոց՝ կորզելոց
 էր ընդ ազատութեան և զիշխա-
 նութիւն: Եղեն իսկ և օտարք ՚ի
 գաւակցութենէն, որք յաւելան
 ՚ի սկզբան ՚ի Վատիլինա, և ՚ի սո-
 սա Աւղոս Փուլուիոս՝ ատենա-
 կալի ուրումն որդի, զոր կա-
 լեալ հօրն յերթալ նորա՝ հրա-
 մայեաց սպանանել: Ի սմին ժա-
 մանակի Լենտուղոս ՚ի հռովմ ըստ
 հրամանի Վատիլինայ զորս միան-
 գամ բարուք կամ բաղդիւ յար-
 մարս յեղափոխութե իրաց կար-

ծէր, անձամբ կամ յայլոյ ձեռս
 գրգռեալ հրապուրէր՝ ոչ զքա-
 ղաքացիս միայն, այլ զամենայն
 ազգ մարդկան, որոց մարթ էր
 մօտալուտ մարտին օգնական լի-
 նել:

Խ. Վասն այսորիկ յանձն ա-
 րար Պ. Ումբրենոսի ումեմն փորձ
 փորձել յորդորել զդեսպանս Ալ-
 լոբրոգաց ՚ի նիզակակցութիւն.
 ածեալ զմտաւ զի ընդ պարտութի
 նեղէր աշխարհ նոցա և իւրաքան-
 չիւր ոք ՚ի նոցանէ, և զի բնու-
 թեամբ ևս գաղղիացիք պատե-
 րազմասէրք՝ գիւրեաւ յայս խոր-
 հուրդ առաջարկութեան խոնար-
 հէին: Ումբրենոս, որոյ վաճա-
 ւականութեամբ ՚ի Գաղղիա գը-
 նացեալ էր և բազմաց գլխաւորաց
 ՚ի քաղաքացւոց ծանօթ, անդէն
 իբրև ետես զդեսպանան յատենի,
 տեղեկացեալ կարճ ՚ի կարճոյ
 զպայմանէ աշխարհին, և իբր ախ-
 տակցելով ընդ աղէտս նոցին սկը-
 սաւ հարցանել, թէ իմ իմիք ՚ի
 դարման չարեացն ակն ունիցին:

Եւ իբրև լուաւ զբողոք նոցա զըն-
 չաքաղցութենէ ատենակալաց, և
 զամբաստանութիւն զծերակու-
 տէն զի չի նէր իւիք նոցին օգնա-
 կան, և զի չգոյր նոցա այլ դար-
 ման թշուառութեցն քան զմահ
 ինքնին, ասէ. Եթէ լիջիք արք զօ-
 րութեան, ես ցուցից ձեզ ճանա-
 պարհ 'ի մեծէ չարեացն զանձինս
 ճողոպրելոյ : Զայս իբրև ասաց,
 քաջալերեալ Ալոբրոգաց 'ի յոյս
 մեծ՝ աղաչէին զՌամբրենոս գը-
 թալ 'ի նոսա, խոստանալով զա-
 մենայն ինչ դժնդակ և դժուարին
 յօժարագոյնս յաձն առնուլ,
 միայն զի զերծցի քաղաքն նոցա 'ի
 պարտուց : Եմոյծ նա զնոսա 'ի
 տուն Գեկոսի Բրուտոսի՝ որ մերձ
 էր 'ի հրապարակ անդր, և ոչ օ-
 տար 'ի դաւակցութենէն, ուր էր
 միայն Սեմպրոնիա, զի չէր յայն-
 ժամ Բրուտոս 'ի հռովմ. կոչեաց
 անդր և զԳաբինիոս յառանելա-
 գոյն զօրութիւն քանից իւրոց, և
 լու 'ի լու նորին ծանոյց նոցա ըզ-
 դաւակցութիւնն, անուանեալ և

զգաւակիցս, և առ 'ի սրտասլըն-
դել զգեսսպանս արկ 'ի համար և
զանուանս անմեղ մարդկան յա-
մենայն կարգէ. և խոստացեալ
ձեռնտուութիւն նոցին արձա-
կեաց զնոսա :

ԽԱ. Իսկ Ալլոբրոդք ընդ եր-
կար վարանեալ տարակուսէին՝
յո՞ր ինչ ձեռն արկանել: Աստի
ազատութիւն 'ի պարտուց, սէր
պատերազմի, և վարձք մեծամեծք
'ի յոյս յաղթութեան. անտի զո-
րութիւն մեծագոյն, անքոյթ խոր-
հուրդ, և փոխանակ անստոյգ ա-
կընկալութեան ստոյգ վարձ: Տա-
րուբերեալ նոցա 'ի խորհուրդս
յայտասիկ՝ 'ի վերջէ ուրեմն յաղ-
թեաց բաղդն հասարակապետու-
թեան, և Կ. Փափիոսի Սանկայ՝
որ մի 'ի հզօրագոյն պաշտպանաց
էր քաղաքին, ծանուցին զամե-
նայն որպէս և լուանն: Եւ Կի-
կերոն 'ի Սանկայ իրազեկ լեալ
անցիցն՝ պատուիրեաց դեսպա-
նաց կեղծաւորել 'ի կողմն դաւա-
դրաց, այց առնել համախոհից,

խոստանալ զամենայն, և մեծապէս ջան դնել 'ի վեր հանելոյ զանուանս նոցա :

ԽԲ. Չայսու ժամանակաւ աղմուկք խռովութեան յառնէին յայնկոյս և 'ի ծագս Գաղղիոյ, 'ի Փիգենիա, 'ի Բրուտիոն և յԱպուղիա. քանզի զորս Կատիլինայ յառաջագոյն յղեալ էր, նոքա յանխորհուրդս իմն և մուլեգնաբար զամենայն միանգամայն գործէին : Գիշերախառն ժողովս գումարելով, զէնս և տէգս կուտելով, 'ի շտապ տագնապի զամենայն ինչ աղմկելով՝ քան զերկիւղ վտանգին ահ արկանէին : Պրետորն Կ. Մետեղղոս Կելէր զբազումս 'ի սոցանէ վճռով ծերակուտին դատեալ՝ ձերբակալս 'ի բանտ արկեալ էր. նոյնպէս և Կ. Մուրենա կողմնակալ յայնկոյս Գաղղիոյ :

ԽԳ. Իսկ Լենատուղեայ ընդ այլ գլխաւորս դաւադրաց պատրաստեալ 'ի հռովմ, որպէս թուէրն ստուարախումբ զորօք՝ սահմա-

նեցին զի ՚ի հասանել Կատիլինայ
 յանդաստանս Փետուայ, Ղ. Պետ.
 տիա հաղարասլետ ժողովըր.
 դեան գումարեալ զքաղաքացիս
 բողոք կալցէ զգնացից Կիկերոնի,
 և զգժնդակ մարտին զաաելու թի
 զսլատուական բգեշխաւն արկցէ.
 և յայս նշան ՚ի գալ գիշերոյն իւ
 րաքանչիւր ոք զյանձնեալն ին.
 քեան գործ գաւադրու թեան
 ՚ի գլուխ հանցէ: Եւ զայս այս.
 պէս իւրաքանչիւր կարգեալ ա.
 սէին գործ. Ստատիլեայ և Կա.
 սիինեայ հզօր ձեռամբ զերկոտա.
 սան կարևոր վայրս հռովմայ հըր.
 ձիգ առնել, զի ՚ի խռովն անդ գիւ.
 րասցի մուտ առ բգեաշխն և առ
 այլս՝ որոց պատրաստէին դա.
 րանք. Կե թեգոսի ունել զգրունս
 Կիկերոնի, և յարձակեալ մխել ՚ի
 նա ձեռն, և միոյ միոյ ՚ի դաւակ.
 ցաց յայլս. իսկ մանկտւոյն յորոց
 առաւելագոյնք էին որդիք ազա.
 տաց, հայրասպանս լինել, և յար.
 հաւիրս կոտորածոյն և հրդեհի
 գիմել դաւակցաց առ Կատիլինա:

Իբրև այս այսպէս պատրաստեալ
էր և սահմանեալ՝ Կեթեգոս բո-
ղոք ունէր անդագար զվատու-
թենէ ընկերացն թէ երկմտու-
թեամբ օր 'ի յօր յապաղելով կո-
րուսանէին զգեղեցիկ գէպան վայ-
րապար, և թէ գործոց և ոչ խոր-
հրդոց պէտք էին յայնպիսի վը-
տանդս, և զի եթէ նուազունք ո-
մանք ձեռն տային նմա, թողեալ
զայլան մեղկացեալս՝ յարձակէր
ինքն 'ի տաճար ծերակուտին: Սա
զի վայրագ էր բարութ, բուռն և
յաջողաձեռն, զամենայն յաջո-
ղութիւն յերագութե համարէր:

ԽԻ. Իսկ Ալլոբրոգքըսա խրա-
տու Կիկերոնի 'ի ձեռն Գաբի-
նեայ ժողովեալ և զայլս, երգումն
հաւատարմութեան խնդրէին 'ի
Լենտուղեայ, 'ի Կեթեգոսէ, 'ի
Կասիոսէ և 'ի Ստատիլեայ, կրն-
քեալ տանել զայն առ քաղաքա-
ցիս. քանզի այլ ազգ դժուարին
ասէին շարժել զնոսա 'ի գործն
մեծ և կարևոր: Այլք անկասկած
ամենակին էտուն. իսկ Կասիոս

խոստացաւ դաւ ընդ հուսիս և փոքր
 մի յառաջ քան զերթ գեսպա-
 նացն՝ եւ մեկնեցաւ ՚ի հռովմայ :
 Եւ Լէնտուզոս արձակեաց ընդ
 գեսպանս զՏ. Աղլտուրտիոս զոմն
 կրոտոնացի, զի յառաջ քան ըզ-
 դարձ Ալլոբրոգաց յաշխարհն իւ-
 րեանց՝ հաստատեացեն ընդ Վա-
 տիլինայ զգաշն նիզակակցութե-
 րկուստեք երգմամբ հաւատար-
 մութեան : Եւ ՚ի ձեռն նորին
 Աղլտուրտեայ նամակագիր եղև
 առ Վատիլինա՝ որոյ պատճէն էր
 օրինակ զայս . « Թէ ո՛ր իցեմ ես,
 ՚ի նմանէ զոր առ քեզն յղեցի ծա-
 նիցես : Խորհեաց թէ յո՞ր տագ-
 նասլ ըմբռնեալ կաս, և յուշ քեզ
 լիցի արութիդ . զմտաւ ած զինչ
 պահանջէ ՚ի քէն պայման քո, և
 ինդրեացես ձեռն օգնականութե-
 ՚ի յետնոց անգամ » :

Դարձեալ և բանիւք ազգ առ-
 նէր, թէ թշնամի ծանուցեալ
 միանգամ վճռով ծերակուտին,
 որով խորհրդով մերժէր ապա
 զսարուկան, և թէ որպէս հրա-

մայեացն սպարաստ է ամենայն
ինչ 'ի քաղաքին, մի յապագեացէ
անդր հասանել:

ԽԵ. Չայտոսիկ այսպէս կար-
գեալ, սահմանեաց ևս նոցա յու-
րում գիշերի պարտ էր նոցա չու-
առնել: Բայց Կիկերոն 'ի ձեռն
գեսպանացն տեղեկացեալ ամե-
նայնի՝ պատուէր հրամանի տայր
պրետորացն Ղ. Վաղերիոսի Փլակ-
կոսի և Կ. Պոմպալինոսի զի 'ի կա-
մուրջն Մուլուիոյ դարանամուս
լեալ կալցեն զԱլլոբրոգս, և զա-
մենայն 'ի վեր եհան նոցա որոյ
վասն առաքէրն զնոսա, և հրաման
ետ նոցա ըստ պահանջել հար-
կին գործել զպատշաճն: Չօրա-
վարքն լռելեայն 'ի Թագասի ե-
դեալ զզօրսն ըստ հրամանին՝
գաղտ պատեցին զկամուրջն. իբրև
հասին գեսպանքն ընդ Ալլոտուր-
տեայ 'ի տեղին, միանգամայն յա-
մենուստ զաղաղակ բարձին գա-
րանակալքն. վաղ ընդ փոյթ իմա-
ցեալ գաղղիացւոց զխորհուրդն,
անյասաղ անձնատուր եղեն 'ի

պրետորան : Չառաջինն խրախու-
սեալ Առաքելոց զընկերան՝
սուր 'ի ձեռին պաշտպանէր ան-
ձին ընդդէմ քաղմութեանն , այլ
իբրև թողեալ լքաւ 'ի դեսպա-
նացն՝ 'ի սկզբան վասն կենաց իւ-
րոց յաղերս անկեալ աղաչէր ըզ-
Պոմպոլինոս որում քաջածանօթն
էր , յետոյ ուրեմն ահաբեկ լեալ
և յուսահատ զկենացն՝ իբրև 'ի
թշնամիս անձնատուր 'ի պրետորս
լինէր :

ԽԶ. Իբրև այս անցք անցա-
նէին , 'ի ձեռն աւետաւորաց ա-
մենայնի իրազեկ եղև բզեաչևն .
և ընդ խնդութեանն և հոգ մեծ
կալաւ զմիտս նորա : Խնդամտէր
ընդ յայանութիւն դաւազրու-
թեանն և ընդ փրկութիւն քա-
ղաքին 'ի վտանգէն . դարձեալ և 'ի
վարանս և 'ի հոգս լինէր՝ թէ զինչ
քաղմամբոխ քաղաքացւոց ըմբռ-
նելոց 'ի մեծ եղեռունս պարտ
էր առնել . զպատուհաս նոցա՝
ծանր անձին վարկանէր , և ան-
պատուհաս թողուլ զնոսա՝ կո-

րուստ հասարակասկետութեան :
 Այլ անձամբ զանձն սրտապըն-
 դեալ ետ կոչել առ ինքն զԼէն-
 տուղոս , զԿեթեգոս , զՍտատի-
 լիոս , զԳաբրինիոս և զԿեսպարիոս
 զոմն տերակինացի , որ պատրաս-
 տէր երթալ յԱպուլիա 'ի գլը-
 գուութիւն ստրկաց : Եկին անյա-
 պաղ ամենեքին . Կեսպարիոս միայն
 իրազեկ լեալ յայանութեան դա-
 ւոյն , սակաւիկ մի յառաջագոյն
 ելեալ 'ի տանէն՝ խոյս ետ 'ի քա-
 ղաքէն : Բդեաշխն կալեալ զձե-
 ոանէ Լենտուղեայ , քանզի արե-
 տոր էր , ած զնա 'ի տաճար միա-
 բանութեան , և զայլս հրամայեաց
 պահապանօք բերել : Գուժարեաց
 անգր զծերակոյտն և զայլս բա-
 զուժս 'ի նոյն կարգէ , եմոյծ 'ի
 ներքս զՎոլտուրաիոս ընդ գես-
 պանսն , և պատուէր ետ Փլակ-
 կոսի արետորի զարկղ թղթոյն
 զոր 'ի դէսպանացն ընկալեալ էր
 ածել 'ի մէջ :

ԽԷ . Հարցեալ Վոլտուրաիոս
 զուղւոյն , զթղթոյն , և թէ զինչ

խորհուրդք էին նորա և վասն էր,
 'ի սկզբան զայլ իմն կեղծեալ՝ պա-
 տրուակէր զգաւագրուածիւն. ա-
 պա իբրև խոստմամբ ազատուած
 հրամայեցաւ ասել, զամենայն որ
 ինչ անցք անցեալ էին յայտնեաց:
 “ Ոչ բազում ինչ յառաջ քան
 զաւուրս զայսոսիկ, ասէ, 'ի Գա-
 բինիոսէ և 'ի Վեսպարեայ մուծեալ
 'ի դաշնակցութիւն՝ չգիտեմ ա-
 լելի ինչ քան զդեսպանան. սա-
 կայն բազում անգամ լուեալ է իմ
 'ի Գաբինիոսէ հաշուել ընդ դա-
 ւագիրս զՊ. զԱւարոնիոս, զՍե-
 բուստիոս Սուղղա, զՂուկիոս Ար-
 գոնտէոս և զայլս բազումս ”:
 Չնոյն և գաղղիացիք վկայեցին,
 յազթահարեալ զԼէնտուղոս՝ որ
 կեղծէրն չգիտել այլ ինչ բաց 'ի
 նամականւոյն և 'ի պատգամացն
 սիբիլայից ստէպ յեղյեղելոց,
 սահմանեալ զթագաւորութիւն
 Հռովմայ երից Վուռնելեանց.
 նախ Վիննայ և ապա Սիղղայ, և եր-
 րորդ ինքեան՝ որում ճակատա-
 գիր տիրապետել քաղաքին պատ-

րաստեալ էր : Եւ դարձեալ զի
 'ի քսան ամաց հետէ յետ հրկի-
 ղութեն Կապիտոլեայ, յաճախ
 'ի հրաշից ազդեալ հմայք գուշա-
 կէին քաղաքական պատերազմ ա-
 րիւնահեղ : Կրկին ապա ընթեր-
 ցեալ զԹուղթն 'իբրև 'ի գլուխ ա-
 մենեցուն ծանեան զկնիք նորա,
 վճռեաց ծերակոյտն զի Լէնտու-
 ղոս արկեալ յիշխանուէ պաշտա-
 մանն կալցի ընդ այլ ընկերս 'ի դի-
 պահոջ յընդարձակի : Եւ յանձն
 եղև Լէնտուղոս՝ Պ . Լէնտուղեայ
 Սպինթերայ շինապետի 'ի ժա-
 մանակին . Կեթեգոս՝ Կ . Կորնի-
 փիկեայ . Ստատիլիոս՝ Կ . Կեսա-
 րու . Գաբինիոս՝ Մ . Կրասոսի .
 Կեսպարիոս որ փոքր մի յառաջ 'ի
 փախչելն ըմբռնեալ էր՝ Կն . Տե-
 րենտիոսի ատենակալի :

ԽԸ . Ի ժամանակին յայնմիկ
 'ի յայտնել դաւադրութեանն ,
 խաժամուժն՝ որ 'ի սկզբան անդ
 նորասիրութեն իղձ լինէր պատե-
 րազմին , յայլ միաս փոխեալ արդ՝
 դարչէր 'ի խորհրդոց Կատիլինայ ,

զԿիկերոն մինչև յերկինս ամբառ-
 նայր, և իբր 'ի սարկութէ վերբե-
 րեալ՝ մեծապէս ցնծայր: Քանզի
 զայլ ամենայն դէպս պատերազ-
 մի՝ շահաբեր քան մնաստկար, սա-
 կայն զհրդեհ քաղաքին անողորմ,
 անօրէն և աղիտաբեր իւր համա-
 րէր, որովհետև բովանդակ մեծու-
 թի նոցա և ստացուածք 'ի հանա-
 պազորդեան սլիտոյսն էր և 'ի հան-
 դերձանին: Ի վաղիւ անդր ամառ
 առ ծերակոյտն Ղուկիոս ոմն
 Տարկուինիոս՝ զոր յերթալն առ
 Կատիլինա՝ 'ի ճանապարհէն դար-
 ձուցեալ ասէին: Բան տուեալ
 սորա պատմել զդաւազրութե-
 նէն, եթէ երդումն ազատութե-
 տացի նմա, հրաման եղև նմա 'ի
 բդեշխէն ասել զոր գիտէն. և
 զնոյն գողցես որ ինչ Աղլտուր-
 տիոս զմենքենայեալ հրդեհիցն,
 զկոտորածէ լաւ որերոյ, և զչուոյ
 թշնամեաց ծանոյց ծերակուտին.
 և յաւել ասել թէ 'ի Մ. Կրա-
 սոսէ յղեալ էր առ Կատիլինա
 ազգարար, զինեւ սրտաբեկ ընդ

լուր կալանաւորելոյ Ղէնտու-
 ղէայ, Կեթեգոսի և այլոց դաւա-
 դրաց, նա աճաօլարել մերձենալ
 'ի քաղաքն, վառել խրախուսել
 զոգիս մնացելոցն առ 'ի կորզել
 զնոսա 'ի վտանգէն: Ի յիշել Տար-
 կուհինեայ զանուն Կրասոսի՝ զմե-
 ծ տփարթամ զազնուական և զհը-
 զոր առնն, կէսք անհաւատալի
 զբանն համարեցան, այլք թէպէտ
 ստոյգ, այլ յայնպիսում ժամա-
 նակի կարևորագոյն ամօքել զայրն
 մեծազոր քան գրգռեալ յուզել,
 և յուլվագոյնք յիրս իրս երախ-
 տաւորեալք 'ի Կրասոսեայ, զա-
 զաղակ բարձին սուտ լինել ամ-
 բաստանութեանն և ընդ քննու-
 թեամբ զիրան արկանել խնդրե-
 ցին: Յայնժամ խորհրդով Կիկե-
 րոնի վճռեաց ծերակոյան գրեթէ
 համօրէն. «Սուտ գող զամբաստա-
 նութի Տարկուհինեայ, վասն որոյ
 և յարգելանս բանտի ունել զնա,
 և ոչ ունկն բանից նորա մատու-
 ցանել՝ մինչև իցէ նորա ցուցեալ
 թէ յուամէ գրգռեալ եկն 'ի մեծ

ստուծիւնն յայնն : Եղեն անդ ու
մանք որ 'ի Պ . Աւարոնեայ մեն-
քենայեալ զայն կարծեցին ' 'ի
ներքս մուծանել զԱրասոս , որ-
պէս զի հաղորդ վտանգին դիւրա-
գոյնս պաշտպանեացէ այլոց ընդ
հօր իշխանուծք իւրով . այլք ա-
սէին զՏարկուինիոս գրգեալ 'ի
Կիկերոնէ , զի մի Կրասոս ըստ սո-
վորուծեանն միջամուխ լեալ 'ի
պաշտպանուծիւն չարաց խոռ-
վեացէ զհասարակաստուծիւնն :
Ի նոյն ինքն 'ի Կրասոսէ լուայ ես ,
զի հռչակէր Կիկերոնի լեալ գործ
զզրպարսուծիւնն զայն մեծ :

ԽԹ . Այլ ոչ Կ . Կատուզոս
յայնժամ և ոչ Պիսոն կարացին
առ շնորհուկս ինչ կամ երեսս ա-
ղաչանաց արարեալ և խոստմանց
խոնարհել զԿիկերոն 'ի ձեռն Ալ-
լոբրոգաց կամ այլոց քսու մարդ-
կան բարուրս ստուծեան կարկա-
տել զԿ . Կեսարէ : Քանզի երկո-
քին սոքա ռխերիմք նորա էին .
Պիսոն ամբաստանեալ 'ի նմանէ
վասն անիրաւ դատապարսուծե

'ի մահ ուրումն 'ի բնակչաց յայն-
 կոյս Պագոս գետոյ . և Վատու-
 ղոս յաւուրց անախի թեկն ածելոյ
 քրմապետութե ատելութեամբ
 էր ընդ նմա , զի յալևորեալ հա-
 սակի և 'ի մեծամեծ աւագու-
 թիւնս սովորեալ , յերեսաց սլա-
 տանւոյն Վեսարու յաղթահա-
 րեալ տեղի ետ : Եւ գէպքն ինք-
 նին բարեպատեհ թուէր , զի Վե-
 սար իւրովն երևելի ազատակա-
 նութիւն և հասարակաց մեծամեծ
 բաշխոյիւք ընդ ծանր պարտութե
 կայր : Այլ իբրև չկարացին սոքա
 յայս գործ անօրէնութեան մղել
 զբգեաշխն , իւրովի շուրջ յա-
 ծեալ սուտս յօգելով իբր լուեալս
 'ի Վոլաուրախոսէ և յԱլլոբրոգաց ,
 յարուցին ատելութիւն մեծ ընդ-
 գէմ Վեսարու , մինչև ասպետաց ու-
 մանց հռովմայեցւոց՝ որ զինու 'ի
 պահ զգուշութե կային տաճարին
 միաբանութեան , յարհաւրաց վը-
 տանդին , կամ յազնուական մտաց
 մղեալք առ 'ի հանգէս առնելոյ
 նախանձուն իւրեանց 'ի վերայ

հասարակապետութիւն, յեւանել
 կեսարու 'ի ծերակուտէն՝ սպառ-
 նալիցք զէն վերացուցանել :

Ծ . Մինչդեռ այս իրք լինէին
 'ի ծերակուտին, և դեսսպանացն
 Ալլոբրոգաց և Տիաոսի Առլտուր-
 տեայ 'ի ստուգել բանիցն պար-
 գեք եւանէին, ձերբազատք և նը-
 սպաստաւորեալք ոմանք 'ի Ան-
 տուղեայ աստ անգ հրապուրեալ
 դրդէին 'ի գիւղօրէս զսորուկս և
 զարուեստաւոր մարդիկ կորզել
 զնա 'ի բանաէն . և կէսք թախան-
 ձէին զառաջնորդս բազմութեան
 ռամկին զսովորեալս կաշառօք
 տագնապել զպետութիւն հասա-
 րակաց : Իսկ կեթեգոս բանա-
 գնաց լինէր առ ծառայս և առ ա-
 զատագիրս իւր յանդգունս, և
 աղաչէր խմբովին գրոհ տալ զի-
 նուք առ ինքն 'ի բանան : Յոր-
 ժամ գիտաց բգեաշխն զպատրաս-
 տութիւն նոցա, ըստ պահանջելոյ
 ժամուն սխտոյից պահակապանս
 եգեալ, 'ի ժողով գումարեաց ըզ-
 ծերակոյսն՝ խորհել թէ զինչ հա-

Ճոյ իցէ նոցա զբանտարկեալն
 առնել . թէպէտ կանխեալ ժողո-
 վոյ ծերակուտին թշնամիս հասա-
 րակապետու թէ զնոսա դատեալ
 էր : Իբրև հարցաւ Տ . Յունիոս
 Սիղուանոս՝ որ ՚ի ժամանակին
 բդեաշխ էր՝ վասն կալանաւորացն՝
 ՚ի մահ զնոսա դատապարտեաց ,
 ոչ ՚ի բաց առեալ զՂ . Կասիոս ,
 զՊ . Փուրիոս , զՊ . Ումբրենոս և
 զԿ . Ըննիոս՝ եթէ անկանէին ՚ի
 ձեռս : Այլ ասպա յորդորեալ ՚ի
 բանից Կ . Կեսարու , յօժարէր
 Տիբերեայ Ներոնի համախոհ լի-
 նել , որ խորհէրն սառւարացու-
 ցեալ զգունդս պահապանացն յա-
 պաղել զգասաւճիռն : Եւ իբրև
 Կեսարու եհաս խօսել , հարցեալ
 ՚ի բդեշխէն՝ խօսեցաւ այսպէս .

ԾԱ . « Որոց միանգամ զերկ-
 բայելեաց առաջի կայ խորհել ,
 ո՞ հարբ համագրեալք , կարևոր
 պէտք են ազատս լինել յատելու-
 թէ , ՚ի բարեկամու թէ , ՚ի ցասմանէ
 և ՚ի գորովոյ . զի ուր այսոքիկ կըր-
 ճիմն ՚ի ներքս անկանին , դժուա-

րին իցէ այնուհետև նկատել զճըշ-
 մարտութիւն : Եւ ոչ բնաւ եր-
 բէք որ հաճոյից համանդամայն և
 իրաւանց հպատակեաց . զի եթէ
 զգուշասցիս մտացդ , զօրանան .
 իսկ եթէ կիրք սպրդեալ 'ի քեզ աի-
 րապետեն , ոչինչ զօրեսցեն միտք
 այնուհետև : Բազումս ինձ մար-
 թէր ասա յուշ ածել , ո՛ հարք
 համագրեալք , թագաւորս և ժո-
 ղովուրդս , որք 'ի բարկութենէ
 կամ 'ի դթութենէ ածեալք՝ գոր-
 ծեցին անխորհուրդս . այլ լաւ ևս
 համարիմ ասել որ ինչ հարքն մեր
 ազատ 'ի կրից ուղղութեամբ և
 կարգաւ գործեցին : Ի մակե-
 դոնական մարտին՝ զոր ընդ ար-
 քային Պերսեայ մղեցաք , քա-
 ղաքն հռոգացւոց մեծապայծառ
 և հոյակապ՝ որ օգնականութիւն
 ժողովրդեան հռովմայ մեծա-
 ցեալ էր , հաւատադրութ և թըշ-
 նամի գտաւ մեզ . այլ 'ի վախ-
 ճան մարտին խորհուրդ 'ի մէջ ա-
 ռեալ հարք մեր զհռոգացւոց , զի
 մի 'ի սլատճառս ճոխ գանձուցն

քան անիրաւութեանց կարծիցին
 պատերազմ'ի վերայ ածել նոցա,
 անպատուհաս թողին զնոսա :
 Նոյնպէս և յամենայն պունիկեան
 պատերազմունս կարբեգոնացիք
 ստէպ դրժէին գաշանց 'ի խաղա-
 ղութեան և 'ի զինագուլս, այլ
 նոքա ոչ երբէք պատեհ առեալ
 այնպիսի ինչ արարին. զի ոչ որ
 ինչ արժանն էր նոցա, այլ որ ինչ
 ինքեանց պատշաճական, զայն
 խնդրէին : Ի սոյն և ձեզ պարտ
 է գուն գործել, հարք համա-
 գրեալք, զի մի Պ. Լէնտուղեայ
 և գաւահցաց նորա ոճիրք զորաս-
 ցին 'ի ձեզ քան զպատիւ ձեր, և
 մի ցասման ձերոյ առաւել տեղի
 տայցէք քան թէ համբաւոյ : Զի
 եթէ արժանի յանցանաց նոցա
 գոյր պատուհաս՝ գովել գովէի
 և ես զնոր խորհուրդդ. իսկ եթէ
 մեծութիւն անօրէնութեանց ան-
 ցանէ քան զմիտս, պարտ համա-
 րիմ զօրինագիր պատուհասն ա-
 ծել զնոքօք : Որք յառաջ քան զիս
 ետուն զիւրեանց կարծիս, բա-

զուամբ ճարտար և գեղեցիկս օղ-
 քացին զաղէտս հասարակասե-
 տութեան, եդեալ 'ի շար զպա-
 տերազմին դժնդակութիւնս, ըզ-
 պարտելոցն արկածս, զկուսանաց
 յափշտակութի և զաղայոց, զկոր-
 զել որդեկաց 'ի գրկաց ծնողաց,
 զտիկնանց մասնել 'ի հաճոյս յաղ-
 թականաց, զկասպտել մեհենից և
 տանց, զկոտորածս, զհրդեհս,
 համառօտ ասել, զինուք, դիա-
 կամբք, արեամբք, օղբովք լցեալ
 զամենայն: Այլ, ո՛վ դէք անմահ,
 առ ի՞նչ օգտիցեն բանքն, միթէ
 առ յխտերիմս զձեզ գործել դա-
 ւադրութեանն, այլ որ յայդպիսի
 և յայդքան եղեռանէ մեծէ ոչ
 շարժի, զնա և բանիւք ոք երբէք
 չկարասցէ վառել: Չէ և չէ իսկ
 այդպէս, ոչ ումեք 'ի մահացուաց
 անիրաւութիւնք ընդդէմ նորա
 գործեալք թեթեք թուիցին եր-
 բէք, այլ յաճախագոյն այն է, զի
 քան զոր էն՝ ծանրագոյն համա-
 րին: Առն առն ըստ բաղդին իցէ
 և ազատութիւն, ո՛ հարբ համա-

գրեալք . որ անկած և աննշան կե-
 նօք կեայ , եթէ ուրեք 'ի ցասունն
 զառածանիցի , սակաւուց հասա-
 նէ 'ի գիտութիւն , զի և համբաւն
 հաւասար է բաղդին . իսկ որ 'ի
 մեծ իշխանութեան ամբարձեալ
 կեան , ամենայն գործքնոցա հրա-
 պարակադոյժ լինին : Այսպէս
 'ի մեծի բաղդին անձուկ է ազա-
 տութիւն : Ոչ կողմնակցութիւն ,
 ոչ հեռ և ոչ բնաւ վայել է նոցա
 ցասունն . քանզի որ յայլս ցա-
 սունն ասի , յաւագորեարն վի-
 սութիւն և խժութիւն կոչի : Նւ
 արդարեւ , ո՛ հարք համագրեալք ,
 ինձ այնպէս թուի , զի ամենայն
 տանջանք խիստք ոչինչ են առ
 դաւաճանացն եղեռամբք . այլ
 բազումք 'ի մարդկանէ զյետինս
 և եթ յիշեն , և մոռացեալ զյան-
 ցանս մեղապարտից , զսրատուհաս
 նոցին բամբասեն՝ եթէ երբէք
 խտտագոյն ինչ թուիցի լեալ : Գի-
 տեմ քաջ որ ինչ Գեկիմոս Սի-
 ղանոս այր հզօր և արի՛ խօսեցաւ
 նախանձու հասարակապետու-

Թեան . և ոչ յայս գործ կարևոր
 առ շնորհուկս ինչ կամ առ Թըշ
 նամուլթեան արար ինչ . զի տե-
 ղեակ էմ բարուց առնն և զգոնու-
 Թէ նորա : Սակայն վճիռ նորա ,
 չասացից անգուլթ , քանզի զինչ
 ինչ ընդդէմ այնպիսի մարդկան
 անգուլթ լինել մարթիցի , այլ օ-
 տար Թուի ինձ'ի հոգւոյ հասարա-
 կապետուլթէս : Ապաքէն երկիւղ
 կամ ցասումն ընդ ոճիրն հարկե-
 ցոյց զքեզ , Սիղանէ , առաջար-
 կել զայդ նոր սլատուհաս յըն-
 տրելն քում'ի բդեաշխ : Աւելորդ
 է ինձ ասել զերկիւղէն , զի աջա-
 լուրջ զգուշուլթեամբ հոյակապ
 առն բդեշխիս բազմուլթիւնք պա-
 հապանաց սպառազէնք կան մեզ
 'ի պահ . իսկ զպատուհասէն մար-
 Թիմ ասել ճշմարտապէս , զի 'ի
 վիշտս և 'ի Թշուառուլթեան՝ հան-
 գիստ է մահ , և ոչ տանջանք , որ
 չարեաց մահկանացուաց վախճան
 առնէ , և անգր քան զնա ոչ հո-
 գոց և ոչ տխրուլթեան իցէ տեղի :
 Այլ երդուեալ յանմահ գիտ ,

հիմ չյաւելեր 'ի վճիռ քո նախ
 բրածեծ առնել զյանցաւորս . մի-
 թէ զի օրէնք Պորկիայ արգելո՞ւն
 զայն . սակայն են և այլ օրէնք որ
 զքաղաքացւոյ յանցաւորի հրա-
 մայէ չբառնալ զկեանս, եթէ զաք-
 սորանս յանձն առնուցու : Մի թէ
 զի ծանրագոյն իցէ բրածեծ առ-
 նել քան զըաւել 'ի կենաց . այլ
 զի՞նչ խիստ և ծանր ըմբռնելոցն
 յայնքան ոճիր . իսկ եթէ թե-
 թեւագոյն , իցէ՞ ինչ 'ի ճահ պատ-
 կառ կալ օրինաց 'ի մանուէս , և
 'ի մեծամեծս զանց առնել զնորօք :
 Այլ ո՞ իսկ պարսաւ իցէ որ ինչ
 ընդդէմ քրէիքուր մատնչաց պե-
 տու թեան լեալ վճիռ . ժամա-
 նակն , օրն , և բաղդն՝ որ ըստ հա-
 ճոյս իւր տիրէ ազգաց : Ի դէպ
 պատահէ նոցա որ ինչ և պատա-
 հեսցէ . այլ դուք , ո՞ հարք հա-
 մագրեալք , խորհեցարուք որ ինչ
 զայլոց սահմանէք : Ամենայն օ-
 լրինակ չար 'ի բարեաց սկիզբն է-
 առ . այլ յորժամ հասցէ պետու-
 թիւնս 'ի ձեռս տգիտաց և անբա-

րեաց, օրինակս այս նոր 'ի սլա-
 շաճից յանսպատշաճն և 'ի վայ-
 ելլու թենէ յանվայելուչ փոխես.
 ցի: Սպարաացիք յեա նուաճելոյ
 զԱթէնս կարգեցին արս երե-
 սուն 'ի վարչութիւն իրաց հա-
 սարակաց. սոքա ձեռն արկին 'ի
 սկզբան անդ կոտորել զարս ժան-
 տագործս և զատելիս ամենեցուն
 առանց քննութեան դատաստա-
 նի: Խնդայր ընդ այս ժողո-
 վուրդն իրաւունս նոցին տալով.
 այլ իբրև տակաւ զօրացաւ իշ-
 խանութիւն նոցա, այնուհետև
 ըստ հաճոյս և զառաքինիս 'ի քա-
 ղաքացւոց խառն ընդ անօրէնս
 բառնային 'ի կենաց, ահ մնացոր-
 դացն արկանելով: Այսպէս ընկ-
 ճեալ քաղաքն ընդ լծով ծառայ-
 ութեան, զանմիտ խնդութեանն
 ելոյծ զծանր վրէժ: Եւ առ մե-
 րովք ժամանակօք յորժամ յաղ-
 թականն Սիղղա տայր խեղդամհ
 կորուսանել զՆամասիպոս և
 զնմանիս նորա՝ որք յաղէտս հա-
 սարակապետութեան զօրացեալ

էին , ո՞նչ գովէր զգործ նորա ,
 իրաւացի համարելով կոտորել
 զարս անօրէնս , խաղմարարս և
 աղմկիչս աշխարհին : Այլ այն ա-
 պա սկիզբն լինէր մեծի կոտորա-
 ծին . զի որ միանգամ ցանկայր
 տան , կամ գեղջ , ևս և անօթոց
 հանգերձից ուրուք , զամենայն
 ճիգն դնէր 'ի թիւս տարագրելոց
 զնա յաւելուլ : Եւ այս օրինակ
 որք ընդ Դամասիպպեայ խնդայ-
 ին ընդ մահ , 'ի նոյն և ինքեանք
 մասնեցան , և չեղև խեղդամահ
 կորստեան վախճան , մինչև ոչ
 ելից Սիղղս զիւրսն ճոխութեամբ :
 Եւ ես իսկ ոչ 'ի հիւսպատոջն Մ .
 Տուղլիոսի և ոչ վասն ժամանա-
 կիս խիթամ , այլ զի 'ի մեծի քաղա-
 քիս բազում և զանազան են խոր-
 հուրդք մարդկան : Մարթ է յայ-
 լում ժամանակի , և այլում ու-
 մեք բդեշխի , որոյ դարձեալ զօ-
 բութիւնք իցեն 'ի ձեռին , զսուտ
 ինչ ճշմարիտ համարել , և ըստ
 օրինակիս ըստ այսմիկ վճռով ծե-
 րակուաին սուր ածել . և ո՞վախ-

Ճանն արասցէ յայնժամ կոտորա-
 ծին, կամ ո՞ չափ դիցէ այնմ:
 Նախնեաց մերոց, ո՞ հարք համա-
 դրեալք, ոչ հանճար պահասէր և
 ոչ արիութի, սակայն չարգելոյր
 նոցա ամբարտաւանութի նմանող
 լինելոյ բարի բարի կարգաց օտա-
 րաց: Չզէնս և զնեոս պատերազ-
 մականս 'ի սամնիացւոց, զբազում
 յօրինուածութիս ատենականս 'ի
 տուսկեանց ընկալան. միով բա-
 նիւ, որինչ առ դաշնակից ազինս և
 առ թշնամիս պատշաճինչ թուէր,
 մեծաւ փութով հետևող նոցին
 լինէին. լաւ համարեալ զբարե-
 նախանձ նմանութիւն քան թէ
 մախալ ընդ բարիս: Չայնու ժա-
 մանակաւ զհետ երթեալ և Յու-
 նացն սովորութեան՝ բրածեծ,
 դաւազանահար պատուհասակոծ
 առնէին զբաղաքացիս և դատա-
 կնիք մահու 'ի վերայ ամէին յան-
 ցաւորաց: Այլ իբրև զարգացաւ
 պետութիւնս, և 'ի բազմութենէ
 քաղաքացւոց զօրացեալ երկպա-
 ռակք գժտութիւնք՝ սպրդեալ 'ի

ներքս մտին անմեղաց լարել որո-
 գայթ և այլ սոյնպիսիք, 'ի վեր
 երևեցան յայնժամ պորկեանքն
 և այլ ևս օրէնք, որ տարագրու-
 թիւն յանցաւորաց շնորհեցին :
 Այսր աղադաւ առաւելապէս ի-
 րաւունս համարիմ, ո՛հ հարք հա-
 մագրեալք, մի ինչ նորս գործել :
 Հզօր արդարեւ առաքինու թիւն և
 իմաստու թիւն էր 'ի նոսա, որք 'ի
 գուղնաքեայ իշխանու թենէ կա-
 ցուցին զպետու թիւնս զայս մեծ,
 քան 'ի մեզ՝ որ հազիւ պահեմք
 զառ 'ի նոցանէ ժառանգեալս
 ստացուած : Կամք ուրեմն իցեն
 արձակել զգոսա, զի երթիցեն
 զԿատիլինեայ բանակն ստուարա-
 ցուցանել. ոչ բնաւ երբէք : Այլ
 այս է իմ խորհուրդ. 'ի գանձս
 հասարակաց գրաւել զինչս նոցա,
 և զնոսա 'ի կալանս ունել յամուր
 ամուր քաղաքս Իտալիոյ, և մի ու-
 մեք լիցի օրէն առաջարկել ծե-
 րակուտին կամ ժողովրդեան զար-
 ձակուրդ նոցա. և որ այլ ազգ ինչ
 գործեսցէ, համարեսցի զնա ծե-

րակոյան թշնամի պետութեան և
փրկութեան հասարակաց ։

ԾԲ. Իբրև լուեաց Կեսար 'ի
խօսելոյ , և տարածայն էին կար .
ԾԷք 'ի ծերակուռին , հարցեալ
Պ . Կատոն որպէս ինչ խորհէրն'
խօսեցաւ այսպէս . « Յոյժ այլ
ազգ էն ինձ կարծիք , ո՛ հարք
համագրեալք , 'ի կշռել զհանգա-
մանս ժամանակիս և զվտանգ , և
'ի խորհել զկարծիս օմանց : Ըն-
դունայն թուի ինձ երկայնել
ճառս զպատուհասէ՝ որոց ընդ-
դէմ հայրենեաց , ծնողաց , դից և
ընտանեաց զէն առեալ է . յասպա-
հովել զանձինս 'ի նոցունց խրատէ
ժամանակս , քան նստել 'ի խոր-
հուրդ թէ զինչ արժան իցէ սահ-
մանել նոցա պատուհաս : Այլոց
եղեռանց , յետ 'ի գլուխ ելանե-
լոյ նոցին դնի պատուհաս . իսկ
աստ եթէ ոչ նախահոգ զառաջս
առնուցումք , ընդ վայր ասպա 'ի
կատարել իրացն խնդրեսցի վը-
րէժ . յետ միանգամ 'ի ձեռս ան-
կանելոյ քաղաքին , չմնայ ինչ այ-

նուհեաւս պարտելոցն : Այլ, օն
 և օն երգութեալ յանմահ գիս, առ
 ձեզ բողոքեմ որ զապարանս ձեր
 միշտ և զադարակս, զանգրիս և
 զնկարս նախամեծար եղիք քան
 զհասարակաց սէտուծիւնս, ե-
 թէ զըզձալիս ձեր զայգոսիկ, որ
 զինչ և իցեն, պահել ախորժէք,
 և դրգանաց ձերոց պարասել.
 սթափեցարուք փոքր մի, և խը-
 նամ կալէք հասարակասէտու-
 թեանս : Չեն աստ բանք ոչ զբա-
 ժից և ոչ զանիրաւուծեանց դաշ-
 նակցաց, ազատուծիւն մեր և
 կեանք կան'ի վտանգի : Բազումս
 բազում անգամ, ո՛ հարք համա-
 դրեալք, խօսեցայ յատենիս, բո-
 ղոք կալեալ զգեղիս գնացից և զա-
 գահուծենէ քաղաքացւոցս, և
 զբազումս այսր ազագաւ հակա-
 ռակորդս ինձ յարուցի. զի որ
 ինձ և մտաց իմոց չչնորհեցի եր-
 բէք անկղիտանալ 'ի չարիս, չը-
 կարէի այլոցն անառակ չարագոր-
 ծուծեանց ներել : Թէպէտ բանք
 իմ արհամարհ ձեզ թուէին, սա-

կայն հաստահիմն էր հասարակա-
 պետութիւնն, և հզօր զօրութիւն
 կարէր զյուլութիւնդ ձեր անտես
 առնել: Այլ արդ ոչ ևս են բանք
 զբարեւաւ կամ զյուրի կենաց, և
 ոչ թէ որչափ և քանի հզօր իցէ
 տէրութիւն ժողովրդեան հռով-
 մայ. այլ թէ այսօրիկ որպիսի
 ինչ և իցեն, մնասցեն մեզ, եթէ
 մեօք հանդերձ անկցին 'ի ձեռս
 թշնամեաց: Զգթութենէ աս-
 տանօր և զհեզութենէ իցեն բանք.
 աստաքէն 'ի բազմաց հեռէ կո-
 րուստք զստոյգ անուանս իրաց.
 քանզի շռայլէլ օտարին ընչիւք՝
 առատաձեռնութիւն կոչի, և
 ժպրհութիւն 'ի չարիս՝ արութի
 քաջութեան. այսպէս ահա 'ի
 խորս չարեաց հասեալ կամք:
 Թող առատաձեռնեացեն, քանզի
 այս է սովորոյթ ժամանակիս,
 յընչից գաշնակցաց. լիցին ողոր-
 մածք 'ի գանձահատս հասարա-
 կաց, այլ մի զարիւն մեր շռայ-
 լեացեն, և մի առ 'ի ինայել անօ-
 ղինաց ոմանց զլաւ որեարն համօ.

րէն 'ի կորուստ մատնեացեն: Ճար-
 տար և գեղեցիկս Կ. Կեսար փոքր
 մի յառաջ խօսեցաւ յատենիս
 զկենաց և զմահուանէ. թուի թէ
 յառասպելս համարիցի նա որ
 ինչ պատմին զգթոխոց, և չհաւա-
 տայցէ զորոշումն չարագործաց 'ի
 բարեաց, և զկայս նոցա խաւա-
 րինս, ախուրս, ահաւորս և դը-
 ժոխըմբերս: Ասն այսորիկ իսկ
 և առաջարկէր զինչս նոցա 'ի
 գանձս հասարակաց առնուլ, և
 զնոսա 'ի քաղաքս ամուրս 'ի սա-
 հեսաի ունել, թէ գուցէ 'ի կալ-
 մնալ նոցա 'ի հռովմ կամ յամ-
 բոխէ գաւազրաց կամ 'ի վարձ-
 կան խուժանէն յափշտակեացին
 բռնութեամբ: Որպէս եթէ ժան-
 տագործ և եղեւնաւոր մարդիկ
 'ի քաղաքիս միայն իցեն և ոչ ընդ-
 բովանդակ Նտալիա. կամ թէ ոչ
 առաւել ևս զօրասցի անդ ժպրը-
 հու թիւն, ուր տկար իցէ ընդդիմ
 արդել զօրութիւն: Ընդունայն
 է ասպա խորհուրդ նորա՝ եթէ
 երկնչիցի 'ի վտանգաց նոցին. իսկ

եթէ 'ի հասարակաց երկիրն
 ինքն միայն չէրկնչի, այնչափ ևս
 առաւել ինձ և ձեզ երկեղուկս
 արկանէ: Եւ արդ որ ինչ զլէն-
 տուղեայ և զընկերաց նորին սահ-
 մանեցիք՝ անշուշտ լերուք զի և
 զողջոյն իսկ զօրացն Կատիլինայ և
 զգաւադրաց հասէք վճիռ: Որ-
 չափ դուք արիագոյնս գործի-
 ցէք, այնչափ ևս առաւել նոքա
 սրտաբեկեալ վհատեցին. իսկ ե-
 թէ փոքր մի մեղկացեալ զձեզ տե-
 սանիցեն, անդէն վայրագագոյնս
 գրոհ տայցեն: Մի համարիցիք թէ
 նախնիք մեր զինուք ընդարձակե-
 ցին զպետութիւնս. եթէ այդպէս
 էր, պայծառագոյնս զնոյն առ-
 մեօք տարտ էր տեսանել. զի քան
 առ նոքօք՝ յաճախագոյն է մեզ և
 նիզակակցաց և քաղաքացւոց և
 զինուց և երիվարաց բազմութի:
 Այլ ինչ էր ապա որ զնոսա հոյա-
 կապս արար և երևելիս, որոց և
 հետք անգամ չէրևին արդ. առ-
 անին աշխատասիրութիւն, ար-
 տաքոյ արդարակորով վարչու-

Թիւն, և 'ի խորհուրդս միտք ա-
 զատ և անզբաղ 'ի հեշտութենէ
 և յախախց: Սոցին փոխան տիրէ
 այժմ 'ի մեզ շռայլութիւն և ա-
 դահութիւն, կարօտութիւն հա-
 սարակաց և ճօխութիւն իւրա-
 քանչիւրոց: Գովեմք զփարթա-
 մութիւն և 'ի դատարկութիւն
 հատեալ կամք, չիք խախր ընդ յո-
 ռին և ընդ լաւ, զամենայն վարձս
 առաքինութեանց կապակէ դա-
 հասիրութիւն: Եւ չեն ինչ զար-
 մանք, զի ուր իւրաքանչիւր ոք 'ի
 ձէնջ զանձին և եթ խորհիցի, և
 առանին հեշտութե և աստ արծա-
 թոյ և շնորհաց սպաս տարցի, հա-
 սարակապետութե լքելոյ 'ի վե-
 րայ յարձակեսցին թշնամիք, այլ
 թողում զայս ամ: Երդուան ազ-
 նուականք 'ի քաղաքացւոց հրայ-
 րեաց կորուսանել զհայրենիս,
 զազգն դաղղիացւոց զխտերիմն ա-
 նուան հռովմայ 'ի մարտ հրաւի-
 րեն, զօրագլուխ թշնամեաց բա-
 նակաւ առ դուրս հասեալ կայ, և
 դուք դանդաղիք տակաւին և երկ-

մտէք թէ զինչ ընդ առնուլ
 պարսպացն գործիցէք: Ողորմե-
 ցարուք, քաջ է, ողորմեցարուք
 'ի մանկտին՝ առ սէր փառաց զա-
 ռածեալ, արձակեցէք զնոսա զէն
 'ի ձեռին. այլ գուցէ հեզու թիդ
 ձերայդ և գթու թի՛ զինեւ նոցին
 դարձցի ձեզ 'ի թշուառութիւն:
 Ահագին 'ի վերայ հասեալ ձեր
 վտանգ, և դուք չերկնչիք այտի:
 Սխալեցի, և կարի իսկ երկնչիք,
 բայց առ սղերգութեան և թու-
 լութեան՝ միմեանց մնալով դան-
 դաղիք: Թերևս յանմահ դիս յու-
 սացեալ իցէք, որ բազում ան-
 գամ սահեցին զհասարակապե-
 տութիւնս զայս 'ի ծանր ծանր
 վտանգաց. բայց ոչ ուխտիւք և
 ոչ կանացի աղերսանօք խոնարհին
 դիք յօգնականութիւն. այլ հըս-
 կելով, ժրութեամբ և իմաստուն
 խորհրդով յաջողի ամենայն: Իսկ
 եթէ 'ի վատութիւն հատեալ հեզ-
 գայցես, վայրասար կարգաս զաս-
 տուածս ցասուցեալս ընդ քեզ
 և թշնամիս: Առ նախնեօք մերովք

Տ. Մանլիոս Տորկուատոս 'ի գաղ-
 ղիական սպաներազմի հրամայեաց
 'ի մահ տալ զորդին, զի ընդդէմ
 իշխանութեան հօրն ընդ թշնա-
 մւոյն կռուեցաւ. և պատանեակն
 վեհազուն զտարապայման քա-
 ջութեն ելոյծ մահուամբ զպա-
 տուհաս. և դուք վեհերեալ դան.
 գաղիք գեռ ևս թէ զինչ լճիւ տայ-
 ցէք անգութ հայրենադաւ մարդ-
 կան. իբր այն եթէ անցեալ կեանք
 նոցա զայժմու եղեռունսն քաւի-
 ցեն: Խնայեսցիք 'ի պատիւ իշխա-
 նութեան Լենտուղեայ, եթէ եր-
 քէք խնայեաց նա յամօթ պատկա-
 ռանաց, 'ի համբաւ իւր, 'ի դիւ
 և 'ի մարդիկ. ներեցէք Վեթեգեայ
 մանկութեանն եթէ այս առաջին
 նուագ իցէ զէն առնլոյ նորա
 ընդդէմ հայրենեաց: Եւ զինչ
 զԳաբինեայ, զՍաասիլիոսէ և զՎե-
 պարեայ ասացից. եթէ առողջ
 միտք էին նոցա, ոչ արդեօք յայն-
 պիսի խորհուրդս ընդդէմ հաս-
 ըակապետութեան մտաբերէին:
 Կնիք բանիս, ո՛ հարք համա-

գրեալք . եթէ գոյր ելի աղագս
 'ի վրիպանաց գտանել, երգնում
 'ի գիս, զի համբերէի արդեօք գիւ-
 րեաւ, որպէս զի խրատեալ 'ի վը-
 տանդէն՝ ուսանէիք չարհամար-
 հել զբանքս : Այլ արդ յամե-
 նուստ պաշարեալ կամք . Կատի-
 լինա ունի զօրօք զանցս, այլք 'ի
 պարսպի և 'ի քաղաքամիջի են
 թշնամիք, չիք հնար խորհել ինչ
 կամ գործել 'ի ծածուկ, փու-
 թալոյ պէտք են : Եւ քանզի ե-
 ղեռնաւոր խորհրդով անօրէն քա-
 ղաքացւոց անկաւ պետութիւնս
 'ի վտանգ մեծ, և վկայութիւն Վոլ-
 տուրատայ և Ալլորրոգաց յալ-
 թահարեալք խոստովան եղեն նո-
 քա զկոտորածս, զհրդեհս և զայլ
 դժնդակ և անգութ եղեռունս
 ընդդէմ քաղաքացւոց և ընդդէմ
 հայրենեաց պատրաստեալս, ինձ
 թուի զի խոստովանեցելոցն որ-
 պէս յայտնեաց ըստ նախնեացն
 մերոց օրինաց պարտ է պատու-
 հաս մահու կապել 'ի վերայ :

ԾԳ . Եւ իբրև նստաւ Կատոն,

ամենայն աւագորեարն և մեծ
 մասն ծերակուտին 'ի գովութիւն
 առեալ զխորհուրդ նորա, զարու-
 թիւն ոգւոյն յերկինս ամբառնայ-
 ին, և զերեարս սագտանելով՝ երկ-
 չոտս կոչէին, զՎատոն միայն հա-
 մարեալ այր մեծ և գերասպանծ .
 և ծերակոյտն ըստ խորհրդոյ նո-
 րա արար լճիւռ : Այլ ինձ, որ բա-
 զումս լուեալ եմ և ընթերցեալ
 զմեծամեծ գործս ժողովրդեան
 հռովմայ առանին և 'ի բանակի,
 ընդ ծով և ընդ ցամաք, կամք ե-
 ղեն քննել թէ ո՞ր ինչ առաւել
 սատար լինէր 'ի յաջողութիւն մե-
 ծամեծաց գործոց նորա . զի ոչ
 ինչ անծանօթ էր ինձ փոքու ջո-
 կատիւ 'ի կախ գալ նորա յա-
 ճախ ընդ բազմագունդ զօրս թըշ-
 նամեաց . գիտէի զմզէլ նորա սա-
 կաւաձեռն գնդաւ սրասերագ-
 մունս ընդդէմ մեծազօր թագա-
 ւորաց, և զտոկալ բազմիցս հա-
 կառակ բաղդին, և 'ի ճարտար-
 խօսութեան զՅոյնս և 'ի սրասե-
 րազմական փառս զգաղղիացիս

գերազանցեալ գլխի: Ինձ ասեմ,
 որ բազումս յայսոսիկ մտախոհ
 լինէի, ակն յայանի երևէր սակա-
 ւուց քաղաքացուց չքեղ առաքի-
 նութեամբ յաջողեալ ամենայն. և
 այսուիկ աղքատութեան քան ըզ-
 փարթամութիւն, և սակաւուց
 քան զբազումս հզօրացեալ: Այլ
 յորմէհետէ զեղևութեամբ և մեղ-
 կութեամբ ասպականեցաւ քա-
 ղաքն, դեռ ևս հասարակապե-
 տութիւնն մեծութեամբ իւրով
 տանէր յոռութեանց զօրովա-
 րացն և ատենակալաց. սակայն
 որպէս պակասեալ 'ի զօրութենէ
 ծննդոց՝ 'ի բազմաց հետէ ոչ ևս
 ոք յառնէր 'ի հռովմ ականաւոր
 առաքինութեամբ: Սակայն յա-
 ւուրս մեր կացին արք երկու երևե-
 լիք յառաքինութեան ներհակա-
 կիրք 'ի բարս. Մ. Վատոն, և Գ.
 Վեսար, զորոց 'ի կարգ անկեալ
 բանիս՝ չկամիմ անյիշատակ առ-
 նել, զերկոցունց իսկ զբնութիւն
 և զբարս ըստ իմումս կարի առա-
 ջի առնելով:

ԾԴ. Արդ զուգահաւասարք
 գողցես սոքա յազնուականու-
 թեան, 'ի տիս և 'ի պերճախօսու-
 թեան, նոյն և 'ի մեծանիճնու-
 թեան, հանգիտապատիւ և 'ի
 փառս. սակայն այլևայլ ճանա-
 պարհաւ: Աեսար բարերարու-
 թեամբքն և մեծագործութեամբք
 երևելի. արդարակորով կենօքն
 Վատոն: Նա գթութեամբ և հե-
 ղութեամբ պանծալի, սա անա-
 չառ խստութիւն յաւելեալ զանձին
 պատիւ: Աեսար սփռելովն, նը-
 պաստելով և ներելով, Վատոն
 ճշգրտելով փառս ստացեալ: Մին
 ապաւէն չուառաց, միւսն թակն
 կոշկոճիչ գլխոց անօրինաց: Նո-
 րայն ներող քաղցրութիւն, և սո-
 րայս անվկանդ հաստատութիւն
 պանծալի լեալ: Հակիրճ ասել,
 Աեսար կիրթ 'ի վաստակս և 'ի տըք-
 նութի, խնամօտ զգործոց բարե-
 կամաց և զիւրոցն անփոյթ, առա-
 տաբաշխ յարժանաւորս, ցանկա-
 ցող մեծի իշխանութե, զօրավա-
 րութե, և նորանոր պատերազ.

մայ՝ ուր չքեղ փայլէ առաքինու-
 թի. խիկ Կատոն սիրող համեստին
 և վայելուչ կարգաց, այլ յոյժ
 առաւելեալ 'ի խստութեան. ոչ
 ընդ ճոխս ճոխութեամբ, ոչ ընդ
 խաղմարարս կռուով, այլ ընդ
 արս քաջակորովս առաքինութիւն,
 ընդ համեստս ցածութեամբ, ընդ
 անմեղս ժուժկալութեամբ մըր-
 ցէր. զլինելն լաւաբարոյ քան զե-
 րևել՝ նախամեծար ընտրէր. որ-
 չափ չէրն փառախնդիր, նոյնչափ
 ևս զհետ նորա յորդէին փառք:

ԾԵ. Եւ 'ի հաւանել ծերա-
 կուտին, որպէս կանխեցի ասացի,
 ընդ խորհուրդ Կատոնի, բարւոք
 համարեցաւ բդեաշխն աճապա-
 րել 'ի գործ նախ քան զգիշեր, զի
 մի սպարապ տացի խռովութիւն. և
 պատուէր ետ եռապետաց՝ սպա-
 րաստել զկարևորս 'ի պատու-
 հաս մահուն, և ինքն կարգեալ
 զպահանորդս՝ էած զԼէնտուղոս
 'ի բանա, ետ բերել և զընկերս
 նորա 'ի ձեռն պրետորաց: Է վայր
 ինչ 'ի բանալին՝ որ Տուղղիանոն ա-

նուանի փոքր մի վերկոյս 'ի ձախա-
 կողմն, և իջանէ 'ի խոր ընդ երկ-
 րաւ ոտնաչափս երկոտասան,
 շուրջ ամրափակեալ յորմոց և վի-
 մարդեայ կամարայարկ 'ի վերոյ-
 այլ գժնէատեսիլ, խաւարին,
 չարահոտ և ահաւոր: Անդր իջու-
 ցեալ Լէնտուղոս, 'ի դահճաց
 պատրաստելոց խեղդամահ եղև:
 Այսպէս կորեաւ պատրիկս այս
 սերեալ 'ի մեծահռչակ տոհմէ
 կուռնեւեանց, որոյ զբգեշխու-
 թեան իշխանութիւն կալեալ էր
 'ի Հռովմ, զարժանի բարուց իւ-
 րոց և գործոց ընկալեալ զվախ-
 ճան: Չնոյն պատիժ պատուհասի
 ընկալան և Կեթեգոս, Ստատի-
 լիոս, Գաբիւնիոս և Կեպարիոս:

ԾԶ. Մինչ դեռ այս անցք
 անցանէին 'ի Հռովմ, Կաաիլինա
 'ի զօրաց անախ ընդ իւր ածելոց և
 'ի զօրականէն Մանլեայ կազմեայ
 լեգէոնս երկուս, և զհետեակա-
 խումբն ըստ թուոյ զօրունն ելից-
 ապա 'ի գունդս գունդս բաշխէր
 հաւատար զինքնակամ զօրականն

և զեկեալս 'ի համախոհից . և 'ի
 սուղ ժամանակի ընոյր զթիւ լե-
 գէոնացն . որ 'ի սկզբան չունէր
 աւելի քան զերկու հազար մար-
 տիկս : Այլ իբր յայնքան բազմու-
 թենէն չորիւր մասն միայն ըստ օ-
 ըինի էր զինեալ . իսկ այլոց , որ-
 պէս գէալք ետուն , շամբուրս կամ
 նիզակս և կամ սրածայր ցիցս փո-
 խանակ զինուց առեալ : Իբրև ազդ-
 եղև զի Անտոնիոս բանակաւն
 գայր հասանէր , կատիլինա մերթ
 ընդ լերինս ճանապարհ արա-
 րեալ , մերթ 'ի քաղաքն կոյս և
 մերթ 'ի Գաղղիա խաղացուցեալ
 զզօրս՝ չտայր թշնամւոյն տեղի
 մարտի , զի ական ունէր ժամանելոյ
 ընդ հուպ ստուար գնդից 'ի հաով-
 մայ , յետ 'ի գլուխ տանելոյ հա-
 մախոհիցն իւրոց զձեռնարկեալ
 դաւաճանութիւն : Իսկ զսարուկս՝
 որ 'ի սկզբան գունդագունդ առ-
 նա գիմէին՝ մերժէր 'ի բաց , վըս-
 տահացեալ 'ի զօրութիւն դաւակ-
 ցացն , և ոչ օգտակար համարեալ
 'ի վէճս քաղաքացւոց խառնել
 զսարուկս փախստականս :

ԾԻ. Սակայն ընդ հասանել
 գուժի յայտնելոյ դաւազրու-
 թեանն և պատուհասի մահունն
 լենտուղեայ, Կեթեգոսի և այ-
 լոց 'ի վեր անգր յիշատակելոց,
 բաղումք 'ի նմանէ դասալիք թօ-
 թափեցան, որոց յուսով աւարին
 և ըղձիւք յեղափոխութեան իրաց
 հրապուրեալ էր 'ի պատերազմ-
 իսկ զմնացորդ զօրուն ընդ գժուա-
 րուա լերինս երկար ճանապար-
 հաւ էած Կատիլինա 'ի պիստո-
 րեան դաշան, խորհելով ընդ գող-
 ուղի ճանապարհս խոյս տալ
 յայնկոյս Ալպեանց 'ի Գաղղիա :
 Բայց Կ. Մետեղղոս Կելէր երիւք
 լեգէոնիւք 'ի Փիգենեայ դաշտին
 զօրավարէր, գուշակելով զի 'ի
 նեղ անկեալ Կատիլինայ՝ առնելոց
 էր որ ինչ արարն, որսէս պատ-
 մեցաք : Արդ իբրև գիտաց 'ի դա-
 սալիք զօրուէն զչու նորա, խա-
 ղացոյց անդէն զբանակ իւր և ըզ-
 կայ էառ առ ոսս լերանցն, ընդ
 որս հարկ էր իջանել նմա 'ի Գաղ-
 ղիա : Ոչինչ հեռի կայր և Անտո-

նիոս, առ ՚ի հետամուտ լինել
 փախստէին հզօր բանակաւ ընդ
 հարթ ճանապարհս: Եւ իբրև ե-
 տես Կաաիլինա թէ փակեցաւ ՚ի
 լերանց և ՚ի գնդից թշնամեաց, և
 ՚ի քաղաքին յետս ընդդէմ ձա-
 խօսեցան իրք, և զի չգոյր յոյս
 փախստի և ոչ օգնականութեան,
 լաւ համարեցաւ զբաղդ զինուց
 փորձել ՚ի վտանգին, և հաստա-
 տեաց բախել անդէն ընդ Անտո-
 նիոսի: Գումարեաց զիւրան և խօ-
 սեցաւ այսպէս.

ԾԸ. « Աներկբայ հասեալ եմ ՚ի
 վերայ, ո՛ր զօրականք, զի բանք չա-
 ւելուն զարութի, և ոչ ՚ի խօսից զօ-
 րավարին լիցին երբէք ՚ի վտաացն
 քաջս և ոչ յերկչոտիցն արիա-
 սիրտս: Որչափ ինչ արութիւն է
 ոգւոյ առն առն ՚ի բնէ կամ ՚ի
 վարժից, զնոյն և ՚ի մարտի սովոր
 է ցուցանել: Որ ոչ ՚ի փառաց և
 ոչ ՚ի վտանգաց յորդորեալ զարթ-
 նուցու՝ վայրապար է այնպիսւոյն
 խրախոյս, զի մտացն երկիւզ խը-
 նու զականջս: Այլ ես կոչեցի ըզ-

ձեզ առ 'ի տալ հրահանգս ինչ
 և յայտնել ձեզ զիրաւունս խոր-
 հըրդոց իմոց: Ապաքէն գիտէք,
 զօրականք, զի Լէնտուղոս վատու-
 թեամբն իւրով և դանդաղութի
 քանի կործանումն և անձին և
 մեզ 'ի վերայ էած, և զի որսէս
 մինչ օգնականութեան 'ի քաղա-
 քէն ակն ունէի՝ փակեցաւ ինձ և
 ճանապարհն 'ի Գաղղիա: Եւ արդ-
 յոր պայման հասեալ կան իրք
 մեր, ծանուցից ձեզ. կրկին բա-
 նակք թշնամեաց արգելուն զմեզ,
 ոմն 'ի քաղաքակողմն կուսէ, և
 ոմն 'ի Գաղղիոյ. և թէպէտ արու-
 թեամբ քաջութե հանդուրժես-
 ցուք զկայ առնուլ 'ի տեղւոջս
 ընդ երկար, սակայն ցորենոյ և
 կարևորաց նուազութիւն չներեն
 մեզ զայս: Ա'ւր և ասորթիցեմք
 երթալ, զինու զօրութեան պէտք
 են բանալոյ մեզ ճանապարհ ա-
 ռաջի: Ասան որոյ լերուք արք և
 կալարուք զողի 'ի բախն. 'ի մտա-
 նել ձեր 'ի մարտ սատերազմի՝
 յուշ լիցի ձեզ զի 'ի բազուկս ձեր

բարձեալ բերէք զմեծութիւնս,
 զփառս, զպատիւ, զազատութիւն
 և զհայրենիս: Եթէ յաղթեսցուք,
 ամենայն ինչ մեր լիցի անշուշտ,
 պարէնք առատ, և քաղաքք և ժո-
 ղովուրդք բացցին մեզ առաջի:
 Իսկ եթէ կասեսցուք երկիւղիւ,
 յետս ընդդէմ հանդիպեսցի մեզ,
 չիք տեղի ասպաւինի և ոչ բարե-
 կամ ընկալուչ՝ որոց զէնք իւրեանց
 չգիտացին սաշտսպանել: Ի վերայ
 այսորիկ, ո՞ զօրականք, և ոչ նոյն
 հարկ զմեզ և զնոսա մղէ՛ի մարտ-
 մեք՛ի վերայ հայրենեաց, վասն
 ազատութե և վասն կենաց մար-
 տրնչիմք. նոցա վասն սակաւուց
 վայրասպար իշխանութեան է պա-
 տերազմ: Հայա արիագոյնս յար-
 ձակեցարուք՛ի պատերազմ, յուշ
 ածեալ զանցեալ արութիւնսդ:
 Մարթ էր մեզ ծանր ամօթով վը-
 տարանդի վարել կեանս, և ոմանց
 իսկ՛ի ձէնջ՛ի հռովմ մերկացեալ
 յընչից պարտասպանս կեալ. և զի
 այս դժպատեհ և անհանդուրժե-
 ի թուէին արանց քաջաց, նմին

Իրի իսկ յայս ձեռն արկիք՝ ի գործ :
 Եւ արդ եթէ յայսմանէ տեղի
 տալ կամիցիք, յանդգնութեան
 պէտք են . զի յաղթողին է զպա-
 տերազմ՝ ի խաղաղութի առեալ
 փոխել : Իսկ ի փախստեան փրը-
 կութեան ակն ունել, կապար-
 ճադարձոյց ի թշնամեաց լեալ՝
 ակներև յիմարութի է : Յաճախ
 մեծագոյն է ի մարտի վտանգ ո-
 ղոց մեծապէսն երկնչին, իսկ ան-
 վէհեր արիութի պարիսպ ամուր
 է : Յակնարկել իմուս՝ ի ձեզ, ո՛
 քաջք, և յածել զմտաւ զարու-
 թիւնս ձեր, մեծ ակնկալութիւն
 յաղթութեան առաջի ինձ լինի :
 Ոգի, հասակ և քաջութիւն ձեր,
 քաջալերս ինձ մատուցանեն . սո-
 քօք հանդերձ և հարկն, որ զերկ-
 չոտս անգամ քաջարիս կազմէ .
 զի տեղւոյս անձկութիւն չներէ
 բազմութեան թշնամեաց պաշա-
 րել զմեզ : Այլ եթէ նախան-
 ձաբեկ մախասցի բազդ ընդ քա-
 ջութիւն ձեր, զգոյշ լիջիք չկորն-
 չել առանց վրիժուց . մի իբրև

զոչևսարս յափշտակեալս վարել 'ի սպանդ , այլ արիաբար կռուելով զարիւնահեղ և զսգալի թողուլ 'ի թշնամին զյաղթու թիւն ր :

ԾԹ. Չայս իբրև խօսեցաւ , փոքր մի սլարասլ տուեալ ' հրամայեաց փողել 'ի մարտ , և ազմ գործեալ էած զգունդն 'ի տեղի մի տափարակ : Ի բաց արար ապա զերիվարս , որպէս զի հաւասարու թիւն վտանգի և ևս վառեցէ զոգի զօրականին 'ի քաջութիւն . և ինքն իսկ հետեակագնաց՝ կարգէր յարգարէր ըստ գրից տեղւոյն և ըստ թուոյ բազմութեան զբանակին : Ի ձախմէ դաշտին էին լերինք , և յաջմէ ժայռք սեպացեալք . ու թ հետեակախումբս կարգեաց 'ի ճակատամարտ , և զայլս խիտ առ խիտ զետեղեցոյց յամբու թիւն բանակին : Ի սոցանէ զհարիւրապետսն ընտիրս ինքնակամս , և 'ի սինլքոր զօրականէն զքաջազէնս կացոյց առաջապահս : Չաջ թև բանակին ետ Կ. Մանլեայ , և զահեակն փեսողա-

ցւոյ ումեմն, և ինքն աղատադրե-
լովքն և գաղթականօք եկաց ՚ի
բուն բանակին առ արծուովն՝
զոր ՚ի մարտին Կիմքրաց ասէին
Կ. Մարիոսի ունել ՚ի բանակին :

Իսկ ՚ի միւսմէ կողմանէ Կ. Ան-
տոնիոս արգելեալ յտնառութի
մտանել ՚ի պատերազմ, եթող
զզօրավարութիւն ՚ի Մ. Պետրէոս
տեղակալ: Սա կարգեաց ՚ի ճակա-
տուն զհինաւուրց զօրականն՝ զոր
յաղմկի անդ քաղաքական մար-
տին գումարեալ էր. զհետ սոցա
և զայլ զօրականն ՚ի թիկունս օգ-
նականութեան կացոյց: Եւ ինքն
երթևեկէր հեծեալ ընդ ռազմա
զօրացն, կոչէր զիւրաքանչիւր յա-
նուանէ, խրախուսէր, աղաչէր
յուշ ածել զի ընդդէմ անդէն յե-
լուզակաց ՚ի վերայ հայրենեաց,
վասն որդւոց, վասն մեհենից և
բազնաց մարտնչէին: Սա այր պա-
տերազմի, աւելի քան զերեսուն
ամ ՚ի բանակի հազարապետ և
ոստիկան և տեղակալ և պրետոր
մեծաւ փառօք կացեալ, զբազումս

'ի նոցանէ և զառն առն զքաջու-
թիւն քաջ գիտէր. զորս և յուշ
ածեալ վառէր զոգի զօրականին:

Կ. Եւ յետ հանդէս առնելոյ
ամենայնի, պատուէր ետ նշան
տալ, փող հարկանել, և հետևա-
կազօրուն ոտն առ ոտն յառաջ
խաղալ: Զնոյն և թշնամին արար:
Իբրև մօտ առ իրեարս հասին, ուր
մարթ էր թեթևազէն զօրուն բա-
խել 'ի մարտ, մեծաւ աղաղակաւ
զայրագինս գիմեցին. և զտէգս
թողեալ, ձեռն 'ի սուսերս ար-
կին: Հինաւուրց զօրքն 'ի յիշա-
տակ արութեանցն անցելոց մո-
լէգնաբար կուրծ առ կուրծս ընդ
թշնամիս կռուէին, և սոքա ան-
վէհերք զգէմ նոցին ունէին. և
սաստիկ լինէր անդ մարտ պատե-
րազմին: Անդ Կատիլինս 'ի ճա-
կատու բանակին ընտիր ընտիր զօ-
րօքն շուրջ եկեալ՝ ձեռն տայր
վաստակելոցն, առողջս ընդ վի-
րաւորելոց փոխանակէր, ամե-
նայնի խնամ տանէր, և յաճախ
անձամբ մարտուցեալ՝ զբազումս

'ի թշնամեաց դիտապատտ յերկիր
 արկանէր, զքաջի զօրականի և
 զհանձարեզ սպարապետի պաշ-
 տօն լցեալ անթերի: Պետրէոս
 իբրև ետես 'ի վեր քան զակնկա-
 լու թիւն զխիստ յարձակումն Վա-
 տիլինայ, խաղացոյց 'ի մէջ թշնա-
 մեաց զգունդն պրետորական. և
 խռովեալ զնոսա, և որոց աստ
 անդ զգէմ ունէին՝ սուր 'ի վերայ
 եդեալ, արար կոտորած մեծ. և
 անտի յաջ և յահեակ յարձակե-
 ցաւ: Մանլիոս և փեսոլացին, որք
 'ի ճակատու անդ մարանչէին,
 անկան. և Վատիլինա իբրև ետես
 վայրավատնեալ զիւրսն, և զանձն
 սակաւուք ոմամբք մնացեալ ան-
 օգնական, յիշեաց զազնուակա-
 նութիւն զարմին և զնախնեացն
 փառս, և դիմեալ 'ի խառնուրդս
 մարտին՝ անդ զէն 'ի ձեռին ան-
 կաւ մեռեալ:

ՎԱ. Անդ այնուհետև յետ
 պատերազմին էր նկատել զքա-
 ջայանդուգն և զմեծ սրտապըն-
 դութի զօրացն Վատիլինայ. զի իւ-

րաքանչիւր յորում և կացեալ էր
 տեղւոջ 'ի կռիւ մարտին, զնոյն
 գողցես գիականացեալ մարմնովն
 ծածկէր. սակաւք և եթ յայնցանէ՝
 զորս խրամատեալն էր գունդն
 սրեւորական, փոքր մի 'ի կայիցն
 էին տեղափոխեալք, այլ ամենե-
 քեան 'ի դիմաց ընկալեալ վէրս՝
 անկեալ գնէին: Իսկ Կատիլինա
 հեռի յիւրոց անտի 'ի մէջ գիա-
 կանց թշնամեաց գտաւ գեռ այն
 ինչ փչեալ զշունչն, զողւոյն կա-
 տաղութիւն՝ զոր 'ի կենդանու-
 թեանն ունէր՝ նկարեալ տակա-
 ւին բերելով 'ի դէմս: Համառօտ
 ասել, յամենայն բազմութենէ
 զորացն ոչ 'ի մարտի և ոչ 'ի
 փախստի ըմբռնեցաւ քաղաքացի
 ոք ազատ. այսպէս ամենեցուն
 նոցա հաւատարատէս յիւրեանցն
 և 'ի թշնամեաց ոչ խնայելով 'ի
 կեանս: Սակայն և ոչ բանակն
 հռովմէական խնդաց ինչ ընդ ա-
 թիւնահեղ յաղթութիւնն. զի ա-
 մենայն այր զորաւոր կամ տա-
 սպասա 'ի մարտի անկեալ, կամ

զագգոյ վերս ընկալեալ էր : Եւ
 բազումք ելեալ 'ի բանակէն յայց
 անկեւոցն կամ 'ի կողոպուտ , 'ի
 շջեւ զգիակունսն՝ կէսք զբարե-
 կամս , այլք զհիւրս , և ոմանք
 զտոհմայինս գտանէին . եղեն և
 որք զթշնամիս իւրեանց ծանեան :
 Այսպէս ընդ բանակն ողջոյն ու-
 բախութիւն ընդ արամութեան ,
 և ցնծութիւն ընդ ողբոց խառն
 ընթանայր :

Կ Ա Յ Ի Ո Ս Ի

Ս Ա Լ Ո Ի Ս Տ Ե Ա Յ

Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ձ Մ

Յ Ո Ի Գ Ո Ի Բ Թ Ե Ա Ն

Ա. Յանիրաւի զիւրմէ բնու-
թեանէն քրթմնջէ մարդ , իբր զի ա-
պիկար և սակաւ ժամանակեայ՝ ՚ի
բաղդէն առաւել քան յառաքի-
նու թեանէն վարիցի : Քանզի ընդ-
հակառակն քաջ կշռեալ , ոչինչ
մեծ և դերագոյն քան զայն գաա-
նիցէ , և զի փոյթ ճարտարութե-
պակասէ նմա քան թէ զօրութիւն
և ժամանակ : Այլ իշխան և ա-
ռաջնորդ կենաց մահկանացուաց
միտքն է , որ եթէ ընդ շաւիղս ա-
ռաքինութեան փառաց լիցի ՚ի
խնդիր , մեծապէս ճոխացեալ հը-
զօր և շքեղ գտանի , և ոչ բաղդին
կարօտ՝ որ զանբծութիւն վարուց ,

զյաջողակութիւնն և զայլ բարե-
 մասնութիւնս, ոչ շնորհել ու-
 մէք կարէ, և ոչ ՚ի բաց առնուլ:
 Իսկ եթէ ՚ի թիւր ցանկութեանց
 ոք ըմբռնեալ ՚ի դատարկութիւն
 և ՚ի հեշտութիւնս մարմնոյ զա-
 ռածանիցի, զվնասակար հեշտա-
 լեօք դամ մի դեգերեալ, կորու-
 սանէ առ յուլութեան զզօրու-
 թիւն, զժամանակ և զհանճար,
 և տկար զբնութիւնն ամբաստա-
 նէ՝ զիւր մեղսն զնովաւ շփեալ:
 Զի եթէ այնչափ փոյթ էր մարդ-
 կան զբարեաց գործոց, որչափ
 զհեա անպատշաճիցն և զանօգ-
 տակարաց և յաճախ իսկ զվնասա-
 կարաց դիմեն, ոչ արդեօք բաղ-
 դրն զնոսա՝ այլ նոքա զբաղդն վա-
 րէին, և յայն հասեալ մեծութի,
 զի ոչ ևս մահկանացուք՝ այլ յա-
 ւերժականք լինէին փառօք:

Բ. Եւ զի ազգ մարդոյ ՚ի հո-
 գւոյ և ՚ի մարմնոյ է կազմեալ,
 վասն այսորիկ և բովանդակ գործք
 մեր և ջանք՝ կէսք զմարմնոյ բնու-
 թեան, և կէսք զհոգւոյ զհեա եր-

Թան: Արդ գեղեցկու թիւն դի-
մաց, գանձուց մեծ ու թիւն, սոքօք
հանդերձ և մարմնոյ կորով և այլ
ամենայն ինչ սոցին սակի՝ վաղան-
ցուկ են և դիւրասահ. իսկ հան-
ճարոյ վեհ են գործք և զօրէն հո-
գւոյ անմահք: Եւ զի ՚ի կարճոյ
ասացից, մարմնոյ և բարեաց բազ-
դին, որպիսի սկիզբն՝ նոյնպիսի
է և վախճան. ամենայն որ ծնա-
նին՝ մեռանի, և որ աճէն՝ հնա-
նայ: Իսկ հոգին անեղծ է և յա-
ւերժական՝ ուղղիչ մարդկան ազ-
գի, որ նուաճեալ վարէ զամե-
նայն, և ինքն ոչ յումեքէ նուա-
ճի: Որով զարմանալի ևս է նո-
ցայն անմտութիւն, որք անձնա-
տուր ՚ի մարմնոյ հաճոյս՝ շուայ-
տութեամբ և վատութեամբ գը-
նան. և զհանճար քան զոր չիք
ինչ պատուականագոյն, չիք ինչ
գերագոյն ՚ի բնութեան մահա-
ցուաց, անմշակ և անխնամ թո-
ղուն վատութեամբ ՚ի թմբիր ա-
պականութեան, ուր բազմապա-
տիկ և զանազան են մտաց ա-

րուեստք , որովք մարթէրն նոցա
սլայծառանալ :

Գ . Բայց սակայն ատենակա-
լութիւնք և իշխանութիւնք , և
միանգամայն ասացեալ՝ ամենայն
խնամք գործոց հասարակաց ոչ
ինչ ըզձալի թուին ինձ արդ . զի
ոչ ևս առաքինութե՛ն են վարձք ,
և ոչ որք նենգութեամբն հասին
յիշխանութիւն՝ անքոյթ ինչ այ-
նու , կամ առաւել առաքինիք
ցուցան : Ձի թէպէտ և յաջողես-
ցի քեզ բռնութեամբ իշխել հայ-
րենեացդ և ազգահցաց , և բառ-
նալ զեղծմունս , տակաւին ան-
պատէհ է , մանաւանդ զի ՚ի յե-
ղափոխութիւն տեսչութեան կո-
տորածոց հարկ է և տարադէմ
փախստեան և այլոց թշնամու-
թեանց : Իսկ տարապարտ վաստա-
կել , և ոչ յայլ ինչ ճգնել , բայց
՚ի խնդիր ատելութեան՝ յետին
անմտութե՛ն է գործ , որոց ոչ կա-
միցին անճահ և մնասակար տեն-
չիւ ՚ի շնորհս սակաւապետու-
թեան նուիրել զպատշաճն և զա-
ղատութիւն :

Դ. Իսկ 'ի գործոց հանճարոյ ընդ պիտանեգոյնս համարի աւանդել գրով զյիշատակս անցից, զորոյ զառաւելութեանէն քանզի բազումք ճառեցին՝ լուել հաւանիմ, որպէս զի մի՛ սնափառ ումեք թուեցայց, զանձին վաստակս 'ի գովութիւն առեալ: Իցեն իսկ թերևս որք վասն հրաժարելոյ ի մոյ 'ի գործոց հասարակաց դատարկութիւն համարեսցին, սոքա ապաքէն այնոքիկ իցեն՝ առորս ճարտարութիւն համարեալ է սպաս տանել ռամկին, և կոչնովք շնորհս խնդրել: Արոց եթէ ընդ միտ ածեալ էր, թէ յոր ժամանակս դէս էղև ինձ առենակալութեան հասանել, և ոյք ոմանք չկարացին հասանել յայն, և որպիսիք ոմանք ապա 'ի կարգ ծերակուտին ամբարձան, խելամուտ արդեօք լինէին զի ոչ առ վասութեան էղև ինձ փոխել զխորհուրդս, այլ զի առաւել օգուտ էր հասարակապետութեան յիմէ դատարկութե-

նէս քան յայլոցն գործառնու-
 թենէ : Քանզի լուայ բազում ան-
 դամ թէ Կ. Մաքսիմոս, Պ. Սկի-
 սիոն և արք աղանաւորք 'ի Վերոցս
 քաղաքացեաց սովոր էին ասել,
 զի 'ի հայել նոցա 'ի կենդանա-
 դիրս նախնեաց՝ վառեալ արծար-
 ծանէին միտք նոցա 'ի սէր առա-
 քինութեան : Իբր ոչ եթէ 'ի
 նիւթն մոմեղէն և 'ի կերպարան
 պատկերին էր այն զօրութիւն,
 այլ 'ի յիշատակ գործոց նոցին
 վառէր բոցն այն 'ի սիրտ արանցն
 աւագաց, և ոչ հանդարտէր ժինչ
 չև առաքինութեան իւրեանց հա-
 լասարել համբաւոյ միառաց նո-
 ցա : Իսկ զսոցին հակառակն ո՞վ որ
 զարդիս լաւութեամբ և հանձա-
 րով մրցի ընդ նախնիս, և ոչ մա-
 նաւանդ յաճախութեամբ գան-
 ձուց և սերճութեամբ : Այլ և
 արք նորամուտք, որք երբեմն ա-
 ռաքինութեամբ սովոր էին գլել
 զաղնուականօք, արդ գաղտագո-
 ղի յամիշտակութեամբ, քան հը-
 նարիւք լաւութեան 'ի բարձ և 'ի

պատիւ նկրտին : Իբր այն թէ ,
կուսակալութիւն , բգեչխութիւն
և այլն ամենայն որ սոցին սակի են ,
ինքնին գլխովին իցեն շքեղք և
հոյակասւք , և ոչ առաքինութիւն
այնոցիկ՝ որն ոքօքն վարիցին : Այլ
վիշտ և տաղտուկ ընդ բարս քա-
ղաքացւոց իմոց առեալ ձգեցին
զիս զարտուղի ՚ի բաց . դարձայց
ապա յառաջարկեալ կարգ բա-
նիս :

Ե . Առաջի կայ ինձ գրեւ զպա-
տերազմն զոր մղեցին հռովմայե-
ցեք ընդ Յուզուրթայ արքային
Նումիգիոյ . նախ զի մեծ եղև և
գժնդակ և երկուտաեք յաղթու-
թիւնք . և երկրորդ անգամ՝ զի
անդ զառաջինն հարաւ ամբար-
տաւանութիւն ազնուականաց :
Այս գժտութիւն զաստուածայ-
կնս առհասարակ և զմարդկայինս
վեր ՚ի վայր տասպալեաց . յայն մո-
լեգնութի հասեալ մինչև ՚ի քա-
ղաքական պատերազմ և յազարա
Խաւիոյ առնուլ վախճան : Այլ
մինչև միտեալ ՚ի պատմութիւնս՝

յաւելից սահաւուք 'ի վերուստ
որ ինչ 'ի ծանօթութիւն իրացս
օգնէ մեծասկէս :

Յերկրորդում սրունիկեան սա-
տերազմի՝ յորում զօրավարն կար-
քեզոնացւոց Աննիբաղ զմեծու-
թի հառովմէական անուան և զզօ-
րութիւն Իտալիոյ սասանեցոյց ,
Մասինիսսա թագաւոր նումի-
դացւոց ընկալեալ 'ի դաշնակցու-
թի բարեկամութեան 'ի Պ . Սկի-
պիոնէ՝ որում ասպա վասն քա-
ջութեանն յաւելու Ափրիկեցի
անուն , բազում և մեծամեծ ա-
րութիւնս գործեալ էր . վասն այ-
սորիկ յետ պարտութեան կար-
քեզոնացւոց և գերեւոյ Սիփակայ
արքայի , որոյ մեծ և ընդարձակ
տէրութիւն էր յԱփրիկէ , ժողո-
վուրդ հառովմայ զամենայն քա-
ղաքս և զգեղեանս զօրութեամբ
զինու ստացեալս՝ ետ թագաւո-
րին 'ի սարգև : Որով հաւատա-
րիմ եկաց ընդ մեզ Մասինիսսա .
այլ ընդ կենաց նորա և իշխանու-
թեանն եղև վախճան : Միահէ-

Ծան կալաւ ասլա զԹագաւորու-
 Թիւնն որդի նորա Միկիսայա,
 քանզի մեռեալ էին եղբարք նո-
 րին Մասթանաբաղ և Գուլուս-
 սա : Միկիսայայ եղեն որդիք եր-
 կու Ադերբաղ և Հեմբասաղ . բայց
 և զՅուգուրթ զորդի Մասթանա-
 բաղայ եղբօրիւրոյ, որ մերժեալն
 էր 'ի հաւոյն Մասինիսայ վասն
 հարձորդի գոլոյն, ընկալաւ նա
 յարբունիս համասլատիւ ընդ որ-
 դիս իւր :

Զ. Իբրև յարբունս եհաս Յու-
 գուրթ, արուժեամբ մարմնոյ,
 վայելչութեամբ կերպարանաց, և
 մանաւանդ զօրութեամբ հանձա-
 րոյն մեծասկս փայլեալ՝ ոչ 'ի
 շուայտութիւն և 'ի դատարկու-
 Թիւն անձնատուր գտանէր, այլ
 ըստ բարուց ազգին 'ի հեծելու-
 Թիւն, յաղեղնաւորութիւն և 'ի
 ձիարշաւս ընդ հասակակիցս իւր
 մրցէր . և թէպէտ զամենեւեան
 գերազանցէր փառօք, սակայն ա-
 մենեցուն սիրելի էր : Գարձեալ և
 յաճախ յորս հեծանէր, զառիւ-

ծուհսս և զայլ գազանս առաջին
 կամ ընդ առաջինս վերաւորէր .
 բազումս գործէր առանց սար-
 ծելոյ : Թէպէտ 'ի սկզբան անգ
 Միկիպսա ուրախ լինէր ընդ Յու-
 գուրթ , զառաքինութիւնս նորա
 'ի փառս իւրումն տէրութեան
 համարեալ , այլ ապա հայեցեալ
 յալևոյթ իւր , և 'ի մանկունս իւր
 դեռահասակս , և 'ի զարգացումն
 պատանւոյն ևս քան զևս 'ի հա-
 սակ՝ մտայոյզ լինէր 'ի խորհուրդս :
 Ահաբեկէր զնա դահասիրութիւն
 մարդկեղէն բնութեան 'ի լրումն
 ըղձիցն մէտ և թաւալ . դարձեալ
 և գէպ բարեպատեհ ծերութեան
 իւրոյ և որդւոցն մանկութե , որ և
 զլաւս 'ի մարդկանէ 'ի յոյս աւա-
 ըին դրգուեալ հրապուրէ . 'ի վե-
 ըայ այսորիկ և սէր նումիգացւոց
 ընդ Յուգուրթայ , զի եթէ զայր
 այնպիսի բառնայր 'ի միջոյ նեն-
 գութեամբ , կասկածէր դրդել
 զնոսա այնու 'ի խռովութիւն և 'ի
 պատերազմ :

Է . Ի դժուարութեանց աստի

շուրջ պատեալ Միկիպսայ, իբրև
 ետես թէ ոչ բռնութեամբ և ոչ
 գաւով ընկճել կարէր զայրն սի-
 բելի ժողովրդեան, և զի գիտէր
 զՅուգուրթ պատանի յաջողակ և
 փառաց զինուց ցանկացող, եգ 'ի
 մտի արկանել զնա 'ի վտանգ կո-
 ըրստեան, և այսու փորձել զիւր
 բաղդ :

Զայնու ժամանակաւ առաքէր
 Միկիպսա 'ի նուժանտեանն պա-
 տերազմ 'ի թիկունս օգնականու-
 թեան ժողովրդեան հռովմայ հե-
 ծեալս և հետեակս . ընդ նոսա զօ-
 րավարութեամբ արձակէր զՅու-
 գուրթ 'ի Սպանիա՝ ակն ունելով
 զի առ 'ի հանգէս արութեանն
 կամ՝ առ բուռն կատաղութեան
 թշնամեաց դիւրեալ անկանէրնա
 յորոգայթ մահուն : Այլ այլ ազգ
 յոյժ դէսլքն պատահեցին . քան
 զի Յուգուրթ այր թիր և խորա-
 գէտ, խելամուտ լեալ բնաւորու-
 թեան Պ. Սկիպիոնի՝ որ զօրավա-
 րէրն յայնժամ հռովմայեցւոց, և
 'ի վերայ հասեալ գնացից թշնա-

մեացն , մեծաջանն և մեծավաս-
տակ , հլու յամենայնի և դիմա-
գրաւ 'ի վտանգս՝ 'ի սուղ ժամա-
նակի յայն փառաւորութիւնն ե-
հաս , մինչև մերոցն սիրելի և նու-
մանտացւոց ահընկէց գոլ : Եւ որ
արդարև դժուարինն է յոյժ , քաջ
'ի պատերազմի և հանճարեղ 'ի
խորհուրդս էր . յորոց առաջինն
'ի քաջութենէ 'ի յանդգնութի ,
և երկրորդն 'ի զգուշութենէ յեր-
կիւղ զբազումս սովոր է արկա-
նել : Ասան այսորիկ Սկիպիոն 'ի
բազում գործս զՅուգուրթ յա-
ռաջ վարէր , ընդ բարեկամս զնա
ունէր , և որ ըստ օրէ յաւելոյր
ընդ նմա 'ի մտերմութիւնն , զի
բանք նորա և գործք ոչ բնաւ վրի-
պէին : Սոքօք հանդերձ և մտացն
ազատականութեամբ և արագու-
թեամբ հանճարոյն զբազումս 'ի
հռովմայեցւոց սիրով բարեկա-
մութեան յինքն յանկուցանէր

Ը . Յայնմ ժամանակի էին 'ի
զօրս մեր բազումք 'ի սինքորմարդ-
կաննէ և յազնուականաց , որք զմե-

ծուծի ընչից քան զբարեւաւու-
 թիւն և զառաքինութիւն սրա-
 տուեալ, խռովայոյզք էին և հը-
 զօրք առ տնին, և առ ազգս դաշ-
 նակիցս անուանիք քան մեծա-
 րոյք : Սոքա զեռանդուն միաս
 Յուդուրթայ վառէին յուսով, զի
 'ի մեռանել Միկիպսայ հասանէր
 նմա մեծաւ քաջութեամբն իւրով
 միահեծան ունել զպետութիւն
 Նումիդիոյ, և զի դարձեալ 'ի հը-
 ուովմ ամենայն ինչ արծաթոյ վա-
 ճառէր : Յետ կործանման Նու-
 մանաիոյ խորհեցաւ Սկիպիոն ար-
 ձակեալ զնիղակակից զօրս, և
 դարձ առնել 'ի հռովմ, և լու 'ի
 լու ամենեցուն գովեալ և մեծա-
 սրարգև մեծարեալ զՅուդուրթ,
 ած զնա 'ի վրան իւր, և խրատ ետ
 նմա առանձինն . Մի՛ զսակաւուց
 'ի հռովմայեցւոց՝ այլ զհասարա-
 կաց խնդրել բարեկամութիւն, և
 մի զարանց կաշառակրծից . քան-
 զի բազմավտանդ է գնել 'ի սա-
 կաւուց՝ որ ինչ բազմաց է : Եւ
 յաւել . Եթէ հաստատուն կաց-

ցես յառաքինութեան, տացին
քեզ փառք և թաղաւորութիւն.
Իսկ եթէ զհետ պնդիցիս, անկ-
ցիս ընդ ինչս քո գահալէ՛ծ :

Թ. Չայս այսպէս խօսեցեալ
ընդ նմա արձակէր զնա առ Մի-
կիպոսա, տուեալ նմա գիր, որոյ
այս էր խմատ. « Քոյինդ Յու-
գուրթ 'ի նումանտեան պատե-
րազմին մեծապէս առաքինացաւ.
ընդ որ գիտեմ իսկ զի ուրախ լի-
նիս. սիրելի է նա մեզ ըստ ար-
ժանեացն, բայց և ծերակուտին
և ժողովրդեան հռովմայ սիրելի
զնա առնել գուն գործեսցուք :
Եւ քեզ իսկ ընդ մերոյ բարե-
կամութեանս խնդակից լինիմք,
զի ժառանգես զայրդ արժանա-
ւոր քեզ և հաւոյն իւրոյ Մասի-
նիսայ » :

Արդ իբրև ստուգեաց թաղա-
ւորն 'ի թղթոյ զօրավարին որ ինչ
լուեալն էր 'ի համբաւոյ, յառա-
քինութենէ առնն մեծի և 'ի շնոր-
հաց նորա յորդորեալ ձեռն արկ
բարերարութեամբ յաղթել նմա.

և անդէն յիւր որդեգիրս զնա ընկալեալ, հաւասար ընդ որդիս իւր ժառանգ թագաւորութենն կացոյց կտակաւ: Եւ յետ ոչ բազում ամաց տկարացեալ ծերութեամբ և խօթութեամբ իբրև ետես թէ մեռանիմ, յանդիման բարեկամացն և ծանօթից և որդւոց իսկ իւրոց Ադերբազայ և Հեմբսազայ, որսլէս սլատմեն, խօսեցաւ առ նա և ասէ.

Ժ. « Մանուկ զքեզ, ո՛ր Յուդուրթ, որբ ՚ի հօրէ, անյոյս և անստացուած, յարքայութիւն իմ ընկալայ՝ ակն ունելով բարերարութբս իմով սիրելի լինել քեզ իբրև զհայր, և չխաբեցայ իսկ: Զի զայլ ամենայն սլանծալի արութիւնս քո թողեալ, ՚ի դառնալ քում ՚ի մօտոյ ՚ի սլատերազմէն Նումանտիոյ՝ զիս և զթագաւորութիւնս իմ փառօք սլայծաւացուցեր. քաջութեամբ քով զբարեկամս մեր հռովմայեցիս՝ մտերմագոյնս գործեցեր. ՚ի Սպանիա զհամբաւ ազգատոհմիդ նո-

րողեցեր, և որ դժուարագոյնն է 'ի մահկանացուս՝ փառօք յաղթանակեցեր նախանձունն: Եւ արդ քանզի բնութիւնն վախճանառնէ կենացս, երդմնեցուցանեմ զքեզ յաջս յայս և 'ի թագաւորութիւն իմ, և աղաչեմ զքեզ, զի զսոսա զտոհմակիցս քո և բարերարութեամբս իմով եղբարս՝ ընդ սիրելիս քո կալցիս, և մի քան զարիւն քո զօտարս քեզ նոխամեծար ընարեացես: Ոչ զօրաց խումբ, և ոչ գանձք սլաարս սլարանք են թագաւորութեան, այլ բարեկամք՝ զորս ոչ զինուք է ստանալ և ոչ գանձուք ժողովել, այլ արդեամբք և հաւատարմութեամբ: Եւ ո՞ արդեօք բարեկամագոյն կայցէ եղբօր քան զեղբայր, և զո՞ ոք յօտարաց հաւատարիմ գացես, եթէ քոյոցդ լիցիս թշնամի: Թողում ձեզ թագաւորութիւն հաստարմատ, եթէ առաքինասլիք, իսկ եթէ անսխտանք իցէք, թագաւորութիւն խարխուլ, զի միաբանութեամբ

աճեն փոքունք, և գժտու թեամբ
տապալին հզօրք: Այլ քեզ, Յու-
զուրթ, երիցագունիդ հասակաւ
և իմաստութեամբ, անկ է առա-
ւելքան զնոսա զգոյշ լինել, զի
մի յայսպիսեաց ինչ հանդիպե-
ցէ. զի յամենայն վէճս հզօրա-
գոյնն՝ թէպէտ և հարստահարի-
ցի, քանզի կարողագոյն է՝ թուի
հարստահարել: Եւ գուք Ադեր-
բաղ և Հեմբսաղ, մեծարեալ պա-
տուեցէք զայր այգալիսի, նմանող
լերուք առաքինութեանց նորա,
չան դէք զի մի միայն յորդեգիրս
իմ, այլ և յորդիս բարեբաղդ
գտայց”:

ԺԱ. Իսկ Յուզուրթ թէպէտ
խելամուտ էր կեղծուպատիր բա-
նից թագաւորին և ինքն յայլ
միտս ամենեին, սակայն ՚ի ժա-
մունն քաղցրութեամբ արար պա-
տասխանի: Եւ յետ աւուրց մե-
ռաւ Միկիսսա. և արքայորդիքն
ըստ թագաւորական օրինի կա-
տարեալ մեծահանդէս զյուզար-
կաւորութիւն նորա, ՚ի մի վայր

եկին ապա խորհել և կարգել յիւրեանս զամենայն : Հեմքսաղ կըրսերագոյնն 'ի նոսա խրոխտ և սէգ, որ և յառաջնմէ զվատազգի մայրական տոհմն Յուզուրթայ արհամարհէր, յաջակողմն Ադերբաղայ բազմեցաւ, զի մի զմիջին տեղին՝ որ առ նումիգացիս 'ի պատուի էր, կալցէ Յուզուրթ. այլ ապա 'ի թախանձանաց եղբօրն ստիպեցաւ տեղի տալ երիցագոյն հասակին, և անց յահեակ : Եւ իբրև բազում բանք լինէին զվարչութենէ աէրութեան, առաջարկեաց Յուզուրթ և զայն, զվերջին հնգամեայ սահմանագրութիւնս և զհրովարտակս Միկիսայ իբր զառամելոյ հասակաւն և մտօք 'ի սպառ նանրացուցանել : Յայնժամ պատասխանի տուեալ Հեմքսաղ, ասէ. Քաջ է, հաճոյ է և ինձ, զի զերեամ յառաջ որդեգրեալ հասեր դու թագաւորութեան : Կարի 'ի խոր խոցեցաւ ընդ այն Յուզուրթ, և 'ի ժամէ անտի ցասմամբ և երկիւղիւ յու

զեալ նիւթէր կազմէր դարանս
ընդդէմ Հեմբսաղայ: Եւ 'ի յա-
մէլ ելից իրացն ոչինչ ողորբեալ
վայրագ ոգին, դնէր հաստատու-
թեամբ 'ի մտի իւ և է հնարիւք 'ի
դլուխ հանել զխորհուրդն:

Եւ Յառաջնում ժողովի անդ
արքայորդուցն, զոր 'ի վեր անդր
ասացի, հաճոյ թուեցաւ վանն
գժտութեն բաժանել զգանձս, և
զսահմանս պետութեան որոշել
յիւրեանս: Եւ երկաքանչիւրոց
իրացն սահմանեցին օր, այլ նախ
'ի բաժանումն գանձուցն. բայց
յաւուրսն յայնոսիկ արքայոր-
դիքն հուպ գանձուն կալան զվայր
բնակութեան իւրեանց ուրոյն 'ի
միմեանց. Հեմբսաղայ դէպ եղև
'ի Թիրմիտա ամրոցին բնակել, 'ի
տան ուրումն 'ի մտերիմ և 'ի սի-
րելի նուիրակաց Յուզուրթայ:
Արդ զոր դէպքն շնորհեցին նմա՝
զպաշտօնեայն մեծաւ խոստամբ
հաւանեցուցանէր, և պատճա-
ռանօք իբր թէ 'ի տես տան իւ-
րոյ գնայր՝ փոխանորդս բանա-

լեաց գրանցն պատրաստել, զի
 բուն բանալիքն առ Հեմբսաղայ
 կային . և 'ի պահանջել այլ ազգ
 ինչ հարկին, ինքնին խոստանայր
 ծանու ձեռամբ գալ 'ի Թիկունս :
 Վաղվաղակի կատարեաց նումի-
 գացին զհրամանն, և զի տեղեակ
 վայրացն էր՝ եմոյծ գիշերայն 'ի
 ներքս զզորս Յուգուերթայ : Որոց
 գրոհ տուեալ յապարանս անդր,
 կէսք զարքայն խնդրէին, այլք՝
 զորս 'ի քուն գաին և զորս 'ի զէն
 աճապարեալ՝ կոտորէին . խիլ ար-
 կեալ 'ի Թագասի վայրս որոնէին,
 զգրունս տասլալեալ և զծածուկ
 վայրս կործանեալ 'ի շաջիւն ա-
 զաղակի և յամբոխ խռովութեան
 զամենայն վեր 'ի վայր հարկա-
 նէին, մինչև գաին զՀեմբսաղ Թա-
 գուցեալ 'ի տաղաւար աղախնոյն,
 ուր անգէն 'ի սկզբան ասաբե-
 կեալ, և վայրացն անգէտ՝ գիմեալ
 էր . և զգլուխ նորա առեալ ըստ
 հրամանին բերին առ Յուգուերթ :

ԺԳ . Բայց համբաւ մեծի եղե-
 ոանն ընդ բովանդակ Ախրիկէ ա-

րագ արագ տարածանէր, յահ և
 յերկիւղ Ադերբաղայ և որոց
 միանգամ հաւատարիմ տէրու-
 թեան Միկիպոսայ լեալ էին: Երկ-
 պառակեցան նումիգացիք. մեծ
 մասն ել զհետ Ադերբաղայ, բայց
 գոռ. մարտիկքն զկնի Յուզուր-
 թայ: Աճասլարեալ Յուզուրթ
 զօրաժողով լինէր, զկէսս 'ի քա-
 ղաքաց բռնութեամբ, զայլս կա-
 մակար ընդ իւրև նուաճէր, և
 պատրաստէր միահեծան ունել
 զՆումիգիա: Ադերբաղայ դեա-
 պանս 'ի հռովմ արձակեալ ազդ-
 առնել ծերակուտին զեղբօրն ըս-
 պանութիւն և զիւր բազդ, միան-
 գամայն 'ի զէն պատրաստէր վըս-
 տահացեալ 'ի բազմութիւն զօրաց
 իւրոց: Այլ իբրև ձեռն արկին 'ի
 պատերազմ, 'ի պարտութի մատ-
 նեալ խոյս ետ 'ի գաւառս հռով-
 մէական պետութեան, և անտի
 դիմեաց 'ի հռովմ: Յայնժամ Յու-
 զուրթ յետ 'ի գլուխ հանելոյ ըզ-
 խորհուրդս մտացն և ատրեւոյ բո-
 վանդակ Նումիգիոյ, պարասպ ա-

աւել և զեզեռն ընդ միա ածեալ,
 երկնչէր յերեսաց ժողովրդեան
 Հռովմայ, ոչ այլ ազգ յուսա-
 ցեալ զերծանել 'ի ցասմանէ նո-
 րա, բայց ընչաքաղցութեամբ աղ-
 նուականացն և դանձուք իւրովք:
 Ասան որոյ յետ աւուրց տուեալ
 արծաթ բազում և ոսկի առաքէր
 'ի ձեռն հրեշտակաց 'ի Հռովմ',
 հրաման տուեալ նախ զհին բա-
 րեկամս կշտասպինդ ընուլ սլար-
 գեօք, և ասլա նորոց լինել 'ի խըն-
 դիր, և ոյ ինչ միանգամ առա-
 տաձեռնութեամբ մարթիցի' մի
 խնայել: Եբրև հասին 'ի Հռովմ'
 սլատգամաւորքն ըստ հրամանի
 արքային՝ ասպնջականացն իւր-
 եանց և որոց մեծ էր յայնժամ 'իշ-
 խանութիւն 'ի ծերակուտին՝ հա-
 րուստ սլարգեսա առաքեալ, այն-
 սէս կերսլարանաւիօսիս զերսն ա-
 րարին, մինչև 'ի սասաիկ ատելու-
 թենէն 'ի շնորհս և 'ի սիրելու-
 թիւն աղնուականաց դառնայր
 Յուգուրթ: Յորոց կէսք յուսով,
 և այլք սլատարադօք ընծայից յոր-

գորեալք դեգերէին 'ի գրունս
 միոյ միոյ 'ի ծերակուտէն, գուն
 գործեալ զի մի խիստ ինչ ընդդէմ
 նորա տացի վճիռ: Արդ իբրև
 յոյս առեալ վստահացան սլա-
 դամաւորքն, որ սահմանեցաւ եր-
 կաքանչիւրոց յանդիման լինելոյ
 ծերակուտին: Եւ Ադերբայդ, որ
 պէս աւանդեն, խօսեցաւ յայն-
 ժամ և ասէ .

ԺԳ. « Հարք համագրեալք, Մի-
 կիպսա հայր իմ 'ի վախճանել իւ-
 րում սլատուէր ետ ինձ՝ թագա-
 ւորութեանս Նումիդիոյ տեսչու-
 թեամբ և եթ իշխան կալ, իսկ զի-
 րաւունս և զտէրութի 'ի ձեզ առ-
 նել ապաստան, զամենայն փոյթ
 առնել 'ի խաղաղութե և 'ի մար-
 տի 'ի սպաս ժողովրդեան հռով-
 մայ, և զձեզ ունել ինձ ազգակիցս
 և նիզակակիցս . զի այսպէս լիցի
 ինձ գտանել 'ի ձերումդ բարեկա-
 մութեան և բանակս զօրաց, և ճո-
 խութիւնս, և ամբութիւն գա-
 հուս: Եւ իբրև խոկայի 'ի սլա-
 տուէրս ծնողիս, Յուգուրթ է-

զէ ունադործն քան զամենայն մար-
 դիկ որ 'ի վերայ երկրի՝ արհա-
 մարհեալ զիշխանութի՛ն ձեր, զիս
 զթոռն Մասսինիսայ և 'ի զաւակէ
 գաշնակցացն և 'ի բարեկամաց ժո-
 ղովորդեան հռովմայ կապուտ կո-
 ղոսւուտ 'ի թագաւորութենէս և
 յամենայնէ մերժեաց 'ի բաց: Իսկ
 ինձ, հարք համագրեալք, յայն
 սղէտս տարակուսանաց ցանկալի
 էր քան զնախնեաց իմոց ծառայ-
 ութիւն՝ զիմս մատուցանել ձեզ
 առ 'ի խնդիր օգնականութեան
 առ 'ի ձէնջ, և փոխանակ կարօ-
 տելոյ այնմ՝ զժողովուրդ հռով-
 մայինձ սլարտական կացուցանել,
 և ըստ հարկի սխառոյից իբր 'ի յի-
 րաւունս իմ վայելել 'ի բարերա-
 րութիւնս նորա: Այլ զի և ա-
 ռաքինութիւն ինքնին չէ անքոյթ,
 և զի անդիտացայ թէ որպիսի ոք
 էր Յուզուրթ, 'ի ձեզ կամ ա-
 սաստան, ով հարք համագրեալք,
 և վիշտ մեծ է ինձ, զի ստիպիմ
 մինչև լեալ ձեզ սխտանի՝ բեռն
 լինել ձեզ: Այլք 'ի թագաւորաց

'ի սրատերազմի յաղթեալ ընդ բա-
 րեկամս 'ի ձէնջ կարգեցան, կամ
 'ի ձախողել իրաց 'ի նիզակակցու-
 թիւն ձեր դիմեցին: Իսկ տուն հօր
 իմոյ 'ի կարքեդոնեան սրատե-
 րազմի յաւելաւ 'ի նիզակակիցս
 ժողովրդեան հռովմայ, յորում
 ժամանակի հաւատարմութի նո-
 րա քան թէ զօրութիւն ձգէր
 զայլս 'ի ինդիր նիզակակցութեան
 նորա: Արդ մի ազաչեմ, հարք
 համագրեալք, զղաւակ նոցա մեր-
 ժէք յօգնականութենէ ձերմէ:
 Ձի եթէ չէին իսկ ինձ այլ իրա-
 ւունք առ 'ի գտանել շնորհս 'ի
 ձէնջ, բայց թշուառութիւն իմ,
 որ փոքր մի յառաջ թագաւոր
 հզօր՝ զարմիւ, համբաւով և բազ-
 մութեամբ զօրաց, արդ այժմ ընկ-
 ճեալ յաղէտից, չքաւոր և օտա-
 ըին ընչից կարօտ գտանիմ, սա-
 կայն և այնպէս արժան էր մեծու-
 թե ժողովրդեան հռովմայ խա-
 փանել զանիրաւութիւն և չթո-
 ղուլ ումէք եղեւամբք զսլետու-
 թիւն իւր ընդարձակել: Իսկ ես

մերժեալ կամ 'ի սահմանաց ,
 զորս ժողովուրդ Հռովմայ նախ-
 նեացն իմոց շնորհեաց , ուստի
 հայր իմ և հաւ միաբանու թեամբ
 ընդ ձեզ հալածեցին զՄիփիակ և
 և զկարբեդոնացիս : Յափշտակե-
 ցան սարդւք ձեր , հարք համա-
 գրեալք . 'ի զըկանս իմ գուք ինք-
 նին թշնամանեալ գտանիք : Այլ
 եղուկ եմ ես . ո՛ւր , հայր իմ Մի-
 կիսլսա , ո՛ւր հասին երախտիք քո-
 զի զոր գու ընդ որդիսդ ժառանգ
 թագաւորութե՛ն կացուցեր , նա
 ինքն մեծազօր զարմիդ քանդիչ և
 ապականարար գտանի : Մի՛թէ
 չվայելեսցէ՛ երբէք տոհմս մեր 'ի
 խաղաղութեան , մի՛թէ յարեան
 միշտ , 'ի սուր և 'ի փախստի սարտ
 իցէ մեզ կեալ : Մինչ կանգուն
 կայր Վարբեդոն , իրաւամբք զդժ-
 ժընդակսն կրէաք , թշնամիք առ
 կողս , դուք բարեկամք հեռի , ա-
 մենայն ակնկալութիւն 'ի զէնս
 էր : Յետ անկանելոյ ժանտին յԱ-
 փրիկէ՛ զուարթք 'ի խաղաղութե՛ն
 վայելէաք , զի չէր ոք թշնամի ,

բայց ընդ որում գուք հրամայելք
մարտնչել: Այլ ահա յեղակար
ծուց ամբարձեալ Յուզուրթ, ժը
պիրհ յանդգնութք, վէս և եղեռ
նաւոր, զեղբայրն իմ զիւր մերձա
ւոր խողխողեալ, 'ի սարգև եղե
ռանցն յախշտակեաց նախ զնո
րայն թագաւորութի. և ապա իբ
րև չկարաց և զիսնովին անօրէնու
թք ըմբռնել 'ի ծուղակ, որ ոչն
երբէք բռնութե 'ի նմանէ և պա
տերազմի մնայի, 'ի տէրութիւն
ձեր, որպէս տեսանէքդ, կացոյց
զիս տարագիր 'ի հայրենեաց և
յընտանեաց, կարօտ և լի թշուա
ռութք. որպէս զի ապահովա
գոյն ամենայն ուրեք քան 'ի թա
գաւորութեան իմում կայցեմ:
Ես այսպէս համարելի, ո՛ հարք
համագրեալք, լուեալ յաճախ 'ի
հօրէ իմմէ, զի որք ձերումդ բարե
կամութեան ցանկան, թէ և բա
ղումս վաստակին, այլ յանքոյթ
աներկևանութե վայելեն: Ազգա
տոհմս մեր որչափ 'ի կարի իւրում
էր, ճգնեցաւ յամենայն սլատե

րազմուհս ձեր մարտակից լինել,
 և արդ'ի ժամանակի խաղաղութե
 ապահովութի նորա 'ի ձեռս ձեր
 է, հարք համագրեալք: Հայրն
 մեր զմեզ զերկուս եղբարս եթող,
 և երրորդ զՅուզուրթ բարերա-
 րեալ կացոյց մեզ կցորդ. մին 'ի
 մէնջ սպանաւ, և երկրորդս ես
 հազիւ ճողոպրեցայ 'ի ձեռաց ան-
 օրինին: Զինչ գործեցից, ո՞ր
 թշուառս և ամենաթշուառ դի-
 մեցից. սատարք օգնականութեան
 տոհմայնոցս շիջան առ հասա-
 րակ: Հայր իմ տեղի ետ անհրա-
 ժեշտ օրինաց բնութեան, եղ-
 բայրն իմ անօրինաբար սպանաւ 'ի
 մերձաւորէն՝ որում չէր իսկ և չէր
 վայել, ազգակիցք, բարեկամք,
 ծանօթք և մերձաւորք զանազան
 մահուամբ չարատանջ կորեան.
 զի ձերբակալք 'ի Յուզուրթայ
 կէսք խաչաչարչար, այլք գաղա-
 նաբեկ և գաղանակուր կորեան.
 և սակաւք ոմանք կենդանի թո-
 ղեալ խաւարարդել՝ չարագոյն
 քան զմահ 'ի սուգ և 'ի տրամու-

Թեան զկեանս մաշէն : Եթէ չէր
 իսկ կորուսեալ՝ որ ինչ միանգամ
 կորուսի, և չէր իսկ գործեալ՝ որ
 ինչ՝ ի բարեկամաց հակառակ ինձ
 գործեցան, և այլ ինչ արկածք
 յեղակարծ պատահէին, սակայն
 առ ձեզ դիմէի, ո՞ հարք համա-
 գրեալք, որոց անկ է առ մեծա-
 զօր պետութեն վրէժխնդիր կալ
 իրաւանց և արգարութեան : Եւ
 արդ տարագրեալ ՚ի հայրենեաց
 և ՚ի տանէս, միայնակ և պատշա-
 ճից ամենայնի կարօտ, յո՞ այլ ա-
 պաւինեցայց և զո՞ կարգացից յօդ-
 նականութիւն. զժողովուրդս ար-
 դեօք կամ զթագաւորս, որ առ
 հասարակ ռխերիմք տոհմիս մերոյ
 են՝ վասն սորա ընդ ձեզ բարե-
 կամութեանն. յո՞ մարթիցիմ դի-
 մել՝ ուր չիցեն նախնեացն իմոց
 խիտ առ խիտ ախոյեանք յաղթու-
 թէ. կամ ո՞ ՚ի վերայ մեր գթաս-
 ցի, որոյ երբեմն լեալ իցէ ձեզ
 թշնամի : Եւ զի՞ երկարեմ, ո՞ հարք
 համագրեալք. այսպէս պատուի-
 րեաց մեզ Մասսինիսա չմեծարել

զայլոյ ուրուք բարեկամութիւնս
 բաց 'ի ժողովրդենէ հռովմայ, մի
 դաշինս ընդ ումեք կուել, և մի
 զնիզակակցութիւնս ուրուք ըն-
 դունել, զի լիութի օգնականութի
 'ի բարեկամութեան ձերում լիցի
 մեզ. և եթէ երբէք շրջեսցի բազդ-
 պետութեանդ, ընդ նմին և մեզ
 լիցի կորնչել: Առաքինութեամբ
 և դիցն կամօք մեծ էք և հզօր, ա-
 մենայն ինչ յաջողէ ձեզ, ամենայն
 ինչ տեղի տայ, և դիւրագոյն 'ի
 թիկունս կարէք հասանել հարըս-
 տահարելոց նիզակակցաց: Այլ
 ընդ այն խիթամ, թէ գուցէ բա-
 րեկամութիւն Յուգուրթայ ընդ
 ոմանս, որք ոչ քաջ ճանաչենն
 զնա՝ հակառակս կացուցէ զնո-
 սա. քանզի լսեմ զի մեծաճիգն
 ջան դնեն, շուրջ գան, աշխատ
 առնեն զմի մի 'ի ձէնջ, թէ գուցէ
 ընդդէմ հեռաւորին մինչև ըզ-
 պատճառս նորա լուեալ՝ սահմա-
 նիցէք ինչ, և թէ պատրանք իցեն
 բանք իմ և փախուստ իմ կեղծ,
 և մարթ իսկ էր կալ մնալ ինձ 'ի

ԹագաւորուԹե՛ն : Իցի՛ւ Թէ՛ զնա ,
 որոյ անօրէն եղեւ ամբօքն յայս ա-
 ղէտս անկեալ կամ , լինէր ինձ
 տեսանել աստ 'ի նոյն կեղծիս ,
 և լինէր ձեզ երբեմն կամ գիցն
 անմահից զմարդկայնոց իրաց ու-
 նել խնամ . որպէս զի որ արդ ա-
 նօրէնուԹեամբն իւրով յանդու-
 գըն պերճանայ մատնեալ յամե-
 նայն չարիս՝ զամբարշտուԹեանն
 իւրոյ ընդդէմ հօր մերոյ , զեղբօրն
 իմոյ սպանուԹեան , և զիմոցս ա-
 ղէաից լուծցէ զծանր վրէժ : Եւ
 արդ իսկ , եղբայր իմ սիրով սի-
 րեցեալ , Թէպէտ և տարաժամ և
 յուամէ չէրն արժան բռնամահ
 կորեար , սակայն խնդուԹեան
 քան ցաւոց արժանի համարիմ
 զարկածս քոյին . զի ոչ Թագա-
 ւորուԹիւն միայն , այլ և վտարան-
 դի փախուստ , անանկուԹիւն և
 որ այլ ինչ հոյլք չարեաց ընկճեն
 զիս՝ ընդ կենաց քոց բարձան 'ի
 քէն : Իսկ ես հէքս մերժեալ 'ի
 հայրենի գահոյից և յայս աղէտս
 գահավիժեալ՝ զմարդկայնոց ի-

րաց փոփոխութեան ընծայեմ
 տեսարան : Տարակուսեալ կամ
 թէ զինչ գործել իցէ ինձ , ըզ-
 քոյդ խնդրել զվրէժ արեան՝
 մինչ կարօտիմս ես օգնականու-
 թեան , թէ խորհել զթագաւո-
 րութենէ անձին , մինչ կենացս և
 մահու իշխանութիւնն՝ ի զօրութէ
 այլոց կախեալ կայ : Ո՛ւր էր թէ
 մահն իմ՝ դժնդակ բաղդիս վախ-
 ճան առնէր փառօք , և ոչ կեն-
 դանութիւն ինձ ՚ի նախատինս
 լինէր՝ եթէ երբէք պարտասեալ
 ՚ի չարեաց լիցի ինձ տեղի տալ ա-
 նիրաւութե : Ոչ կեալ օրէն է ինձ ,
 և ոչ իսկ մեռանել առանց նա-
 խառանաց : Հարք համագրեալք ,
 առ ձեզ պաղատիմ , վասն կենաց
 ձերոց , վասն որդւոց , վասն ծնո-
 ղաց և վասն մեծափառ անուան
 ժողովրդեան Հռովմայ ձեռնտուք
 թշուառիս , կացէք ընդդէմ անխ-
 րաւութեան . և մի հանդուրժէք
 տէրութենն Նումիդիոյ՝ որ ձերդ-
 է , եղեռամբք և արեամբք տոհմիս
 մերոյ շաղախել ” :

ԺԵ • Եւ իբրև լուեաց թագա-
 ւորն, սլատգամաւորք Յուզուր-
 թայ յառատաբաշխ տուրան քան
 յիրաւունս յեցեալ՝ սուղ բանիւք
 արարին սլատասխանի, թէ՛ «Հեմբ-
 սաղ վասն բռնաւորութեանն
 սպանաւ ՚ի նումիգացւոց, և Ա-
 դերբաղ դրդեալ սլատերազմ և
 ՚ի սլարտութիւն մատնեալ, բո-
 ղոքէ՛ զի չկարացան իրաւել. և թէ
 Յուզուրթայ աղաչանք այս են ՚ի
 ծերակուտէն, մի այլ ազգ ինչ զնա
 համարել քան զոր ծանեանն ՚ի
 Նումանտիա, և մի զբան թշնա-
 մւոյն քան զգործս իւր մեծարելո՛ւ:
 Եւ ելին ՚ի բաց երկաքանչիւր
 ՚ի ծերակուտէն: Անդէն ծերա-
 կոյան խորհուրդ ՚ի մէջ առնոյր,
 կուսակիցք դեսպանացն և բա-
 զումք յատենէն կաշառակուրծք՝
 արհամարհէին զբանս Ադերբա-
 ղայ, և զՅուզուրթայ զարութիս
 սանձացուցանէին գովութե՛ք, և
 շնորհիւն իւրեանց առաջի ժողո-
 վրդեան, և զորութեամբ բանից և
 ամենայն հնարիւք ջանային ՚ի յա-

Ջողուժիւնն օտարին եղեռնաւոր
 անօրէնութեան իբրև իւրեանցն
 փառաց : Սոցին հակառակ նուա
 զունք ոմանք՝ որոց սիրելի քան
 զգանձս էր բարին և արդարն ,
 պարտ համարէին ձեռն տալ Ա
 դերբաղայ, և խստիւ վրէժխնդիր
 լինել մահուն հեմբսաղայ : Այլ
 քան զամենեսին զնոսա երևելի
 էր Եմիլիոս Սկաւրոս այր աղնուա
 կան, գործօն, անխաղաղասէր,
 իշխանութեան, պատուոյ և ճո
 խութեան գանձուց ցանկացող, և
 որ ճարտար գիտէր ծածկել զյո
 ռութիւնս : Սորա տեսեալ զժը
 պիրհ և զնշաւակ առատաձեռ
 նութիւն թագաւորին, և երկու
 ցեալ թէ գուցէ՛ի զեղծանելն ա
 զատութեամբ՝ լիցի ատելի, որ
 սէս յաճախ պատահէ, յրնդելա
 կան ագահութէն ժուժկալեաց :

Ժ. Զ. Սակայն յաղթող գաւա
 մանն ծերակուտին՝ որ զարդա
 րութի ընդ կաշառոյ և ընդ շնոր
 հի փոխանակեաց. և հրաման եղև
 զի գեսպանք տասն լարաբաժին

արասցեն զթագաւորութիւն Մի-
 կիպսայ ընդ Յուդուրթ և ընդ Ա-
 դերբադ: Իշխան եկաց գեսապա-
 նութեանն Ղ. Ոսիմիոս, այր ա-
 նուանի և 'ի ծերակուտին հզօր
 յայնժամ, զի 'ի հիւպատոջն իւ-
 րում սպանմամբ Կ. Գրակքոսի
 և Մ. Փուլուիոսի Փլակկեայ զյադ-
 թութիւն ազնուակողման խստիւ
 վարեալ էր 'ի վերայ ռամկին: Թէ-
 պէտ զսա անդստին 'ի հռովմայ
 ընդ բարեկամս իւր ունէր Յու-
 դուրթ, սակայն դարձեալ ամե-
 նայն մեծարանօք ընկալաւ, և ա-
 ռատապէս պարգևօք և խոստմամբ
 կուրացուցանէր զայրն նուիրել
 իւրումն հաճոյից զհամբաւ, ըզ-
 հաւատարմութիւն և զամենայն
 ինչ իւր: Եւ այլոց գեսապանաց
 նովին հնարիւք մատուցեալ 'ի
 փորձ, զբազումս պատրեաց. սա-
 կաւք միայն 'ի նոցանէ սիրեցին
 զհաւատարմութի քան զարծաթ
 կորստական: Ի բաժինս անդ՝ մասն
 աշխարհին՝ Նումիդիոյ, որ սահ-
 մանակիցն էր մաւրիտանացւոց և

գիւղօրէիւք և մարդկութեամբ
ճոխագոյն՝ տուաւ Յուզուրթայ .
իսկ միւս մասն որ վեր 'ի վերոյ և
ոչ իսկասէս առաւելութեամբն
ճոխանայր , որ նաւահանգստօք
ևեթ և շինուածովք երևելին էր՝
տուաւ Ագերբաղայ :

ԺԷ. Հարկ թուի ինձ աստ ըստ
առաջարկութեանս պայմանի՝ ըս-
տորագրել սահաւուք զգիրս Ափ-
րիկեայ , և թէ ոյք յազգաց բա-
րեկամք եղեն մեր անդ և ոյք
թշնամիք . իսկ զվայրաց և զազ-
գաց , ուր առ կարի ջերմութեան
և առ գազանաբարոյ վայրագու-
թէ , և դարձեալ վասն անասատ
ամայութեան ոչ յաճախեն ան-
ցաւորք , իբրև զգժուարին՝ լիցի
ինձ ասել ինչ հաւաստեաւ , զայ-
լոցն սահաւուք ասացից :

Ի բաժինս երկրի բազումք
յերրօրդում մասին եդին զԱփ-
րիկէ . ոմանք զԱսիա միայն և
զԵւրոսպա համարեալ 'ի մասունս՝
զԱփրիկէ յԵւրոսպայն յաւելին :
Սահմանք նորա են յարևմտից

կիրճն՝ որ զմերս ծով կցորդէ
 ընդ Ուկիանու, յարևելից հրուան-
 դանն՝ զոր բնակք Վատաբաթ-
 մոն ասէն : Մրրկալից է ծովն այն
 և աննաւահանգիստ . հող երկ-
 րին արգասաբեր, ճահաւոր յա-
 րօտ խաշանց, և ոչ գիտող 'ի ծա-
 ռատունկ, վասն օգոցն, երկրին
 և ջուրցն նուազութեան : Ազգ-
 մարդկան քաջառողջ, երագըն-
 թաց, տոկ 'ի վաստակս, որք գրե-
 թէ առ ծերութեան լուծանին 'ի
 կենաց, բաց 'ի գազանաբէկ և սը-
 րամահ կորուսելոցն, քանզի գուն
 ուրեք յախտից ոք ընկճեալ թէ
 մեռանի . բայց բազում ազգի ազ-
 գի գազանք են անդ վնասա-
 կարք : Այլ թէ ո՛յք 'ի ժողովըր-
 դոց նախկին բնակք եղեն Ափրի-
 կոյ, և ո՛յք եկք յետոյ և կամ ո՛ր-
 պէս ազգախառնեալ 'ի մի, թէ-
 պէտ զրոյցք զայնցանէ զանազանք
 աւանդին, սակայն որպէս թարգ-
 մանեցաւ մեզ 'ի փիւնիկեցի մա-
 տենից՝ որ 'ի հեմբսաղայ արքայէ
 ասին գրեալ, և որպէս բնակք

երկրին հաւաստեն՝ սակաւութիւն
պատմեցից : Այլ զհաւատարմութիւն
պատմեցուցս ՚ի մատենագիրս
անգր առնեմ ապաստան :

ԺԸ . Նախնի բնակիչք Ափրիկեայ
էին գետուղացիք և լիբէացիք՝ ազգք
վայրագ և բիրա, որոց կերակուր
որսք էրէոց և բանջար երկրի
հանգոյն անասնոց : Ոչ կարգ
վարչութեան էր առ նոսա, ոչ օրէնք
ինչ և ոչ իշխանութիւն . թափառականք
չըջէին, և ուր գիշեր ՚ի վերայ
հասանէր՝ անգօթէին : Այլ ՚ի մեռանել
հերակլի ՚ի Սպանիա, որպէս ափրիկեցիքն
պատմեն, անզօրավար մնացեալ
բանակ նորա՝ որ խմբեալ էր ՚ի բազում
ազգաց, վարատեալ ցրտուեցաւ
վասն բազմաց անկարգս իմն և
խառն ՚ի խուռն զայնր իշխանութեան
թեկն ածելոյ : Ի սոցանէ Մարք,
Պարսք և Հայք նաւեալ յԱփրիկէ,
զմերձակայ գաւառս մերոյ ծովուս
կալան : Բայց Պարսք մերձ ևս
առ Ովկիանու բնակեալ՝ զգոգս
նաւուց

վեր 'ի վայր շրջեալ՝ փոխանակ
 տաղաւարաց վարէին. զի ոչ փայտ
 և ոչ նիւթ 'ի գաւառս անդ դը-
 տանէր, և ոչ տուրեառ ընդ ըս-
 պանիացիս՝ խորոցաւ ծովուն մե-
 ծի, և անգէտ գողով նոցա բար-
 բառոյ աշխարհին: Սոքա տա-
 կաւ ամուսնութիւն ազգախառ-
 նեալ ընդ գեառուղացիս, և զի յա-
 ճախ 'ի խնդիր լաւագունից վայ-
 րաց աստանգականք շրջէին, վասն
 որոյ և նուժիդացիս զինքեանս կո-
 չեցին: Եւ ցարդ հիւղք գեղջկաց
 նուժիդացւոց, զոր նոքա Մա-
 փալս կոչեն, երկայնաձև և կորըն-
 թարդ երկուստեք յարկեալ՝ ըզ-
 գոգոյ նաւաց բերեն զնմանու-
 թիւն: Իսկ Մարք և Հայք յաւե-
 լեալ 'ի լիբէացիս, (զի սոքա 'ի
 ծովափնեայս անդ Ափրիկեայ
 թափառէին, և գեառուղացիք ա-
 ռաւել ևս ընդ արեգակամբ ոչ
 հեռի 'ի հասարակածէն), վաղ
 ընդ փոյթ կանգնեցին քաղաքս.
 Քանզի կրճիւ ևեթ ծովու ան-
 ջըրսկեալեալք 'ի Սպանիոյ, 'ի տուր-

և առս վաճառուց սկսան ընդ
 նոսա պարսպել: Զորոց տա-
 կաւ լիբէացիք աղաւաղեալ զա-
 նուանս 'ի խուժ բարբառ իւ-
 րեանց, զՄարս 'ի Մաւրիս փոխե-
 ցին: Իսկ Պարսիցն յաջողեցին իրք
 'ի սակաւ ժամանակի. որոց ապա
 'ի բազմանալն զատուցեալ 'ի հայ-
 րենի ժողովրդենէն՝ նուժիդացի
 անուամբ կալան զգաւառն մերձ
 'ի կարբեդոն, որ կոչի նուժիդիա:
 Ապա երկոքին ժողովուրդքն հին
 և նոր գաղթականք զօրացեալ ի-
 րերօք, զինու և երկիւղիւ նուա-
 ճեցին զգրացի ազինս, և յաւելին
 իւրեանց անուն և փառս, մա-
 նաւանդ որք յեզերս անդր մերոյ
 ծովուն յառաջ խաղային, զի լի-
 բէացիք չէին իբրև զգետուղացիս
 ազգ սատերազմող: Եւ իբրև տի-
 րապետեցին նուժիդացիք ստո-
 րին Ափրիկոյ գրեթէ առ հասա-
 րակ, տարտեալքն համօրէն ընդ
 յաղթականս խառնեալ և զանուն
 նոցա ընկալան:

ԺԹ. Յետ այնորիկ և փիւնի.

կեցիք՝ կէսք առ թեթևաբեռնե-
 լոյ զքաղաքս՝ ի բաղմուծէ մարդ-
 կան, այլք ցանկութե՛ք աշխարհա-
 կալութե՛ք յորդորեցին զխառնի-
 ճաղանճն և զսիրողս նորութեց,
 և գաղթականութեամբ զՀիսուս
 նա, զԱնդրոմեան, զԼեւաիս և
 զայլ քաղաքս՝ ի ծովափունս անդ-
 կանդնեցին. և սոքա հուս ընդ
 հուս զօրացեալ, կէսք զօրավիգն
 և այլք ի սարժանս եղէն այնո-
 ցիկ՝ յորոց գաղթեցանն: Չար-
 քեզոնէ լուել ակորժեմ քան հա-
 մառօտիւ անցանել, ուր յայլ ինչ
 փութալ յորդորէ զխաբանս: Անդ-
 մերձ առ Կատաբաթմոն՝ որ զԵ-
 դիպոս յԱփրիկոյ բաժանէ,
 առաջին քաղաք յէջս ծովուն է
 Կիւրենէ հատուած ի Թերեոնէ,
 ապա երկրքին աւազուտք և ի մի-
 ջն Լեւաիս, և ապա փիլիսեան
 բաղնիք՝ սահմանք պեաութեանն
 Կարբեզոնի ի կողմանէ Եդիպ-
 աոսի. և յետ այսոցիկ փիւնիկեան
 քաղաքք: Իսկ այլ գաւառք մին-
 ջն ի Մաւրիտանիա ընդ ձեռամբ

են նուժիդացւոց, և են մերձ աշխարհին սպանիացւոց մաւրիտանացիք : Ի վերնագաւառս Նուժիդիոյ գեաուղացւոց ասեն բնակել, կէսք հիւղաբնակք, և այլք հեռագոյնս ևս 'ի քաղաքականութիւն աստանդականք . և յետ սոցա եթովպացիք, և անդր քան զսոսաայրեցականքն անուանեալ արևակէզ վայրք :

Արդ 'ի յուգուրթեան սլատերազմին, զբազումս 'ի փիւնիկեան քաղաքաց, և զսահմանս զորս այն ինչ կալեալ էին կարբեդոնացիք, ժողովուրդ հռովմայ 'ի ձեռն ատենակալաց ուղղէր . իսկ մեծ մասն գեաուղացւոց աշխարհին և Նուժիդիա մինչև ցգեան Մուլուքա ընդ տէրութեամբ էր Յուգուրթայ : Մաւրիտանացւոց միապետէր Բոկքոս, որ զանուն ևեթ հռովմայեցւոց լուեալ գիտէր, և ոչ 'ի սլատերազմունս և ոչ 'ի խաղաղութե՛ն ծանօթ էր մեզ : ՉՅփրիկեայ և զբնակչաց նորին շատ իսկ ցայս վայր ըստ հարկի իրացս ասացաւ :

Ի. Եւ յետ բաժանելոյ զտէ-
րու թիւնն՝ ելեալ մեկնեցան սլաա-
դամաւորքն յԱփրիկիոյ. և Յու-
դուր թ ընդդէմ երկիւղիկասկա-
ծանացն վարձս ընդ եղեռանցն
ընկալեալ, աներկբայ այնուհետև
հաստատեցաւ՝ յոր ինչ 'ի Նու-
մանտիա լուեալն էր 'ի բարեկա-
մաց՝ զի ամենայն ինչ արծաթոյ
վաճառի 'ի Հռովմ. և խրախու-
սեալ 'ի խոստմանց նոցա՝ զորս
փոքր մի յառաջ յղփացուցեալն
էր պարգևօք, 'ի թագաւորու թե
Ադերբաղայ աչարձակ լինէր: Յու-
դուր թ էր այր բուռն և դու սա-
տերազմող. իսկ Ադերբաղ յորոյ
վերայ գիմերն՝ այր խաղաղասէր,
տկար, հեզահամբոյր, համբերող
զրկանաց, երկչոտ քան անընկէց:
Արդ յանկարծակի յեղակարծուց
խուժեալ բազմաձեռն գնդաւ 'ի
սահմանս թագաւորու թեան նո-
րա, էառ աւար բազում զմարդ-
և զանասուն, հրձիգ արար զչէնս,
և թշնամաբար ասսլատակեաց հե-
ծելովք 'ի յուլով տեղիս: Եւ բազ-

մուժեամբ գարձ արար 'ի թագա-
 ւորութիւն իւր, 'ի մտի եղեալ 'ի
 դիմել Ագերբաղայ ցասամբ 'ի
 վրէժ անիրաւութեանն զինուք,
 զայն պատճառս առնուլ պա-
 տերազմի: Այլ նորա գիտելով
 զիւր տկարութիւն, և քան 'ի նու-
 միդացիսն 'ի բարեկամութի ժո-
 ղովրդեան հռովմայ վստահա-
 ցեալ, պատգամաւորս առ Յու-
 գուրթ 'ի բողոք անիրաւութեն
 արձակեաց, որք թէպէտ բանս
 նախատականս բերին 'ի պատաս-
 խանի, այլ նա քանզի զփորձ ա-
 ռեալ էր միանգամ զինուց, ետ 'ի
 մտի ամենայնի հանգուրժել քան
 'ի մարտ պատերազմի ձեռնարկել:
 Սակայն ոչ նուազէր այսու տենչ
 Յուգուրթայ, որոյ վաղ իսկ 'ի
 սրտէ բոլորումն նորա թագաւո-
 րութեն տիրապետեալ էր: Ասան
 այսորիկ ոչ իբրև զառաջինն աս-
 պատակաւորօք հինաբար արշա-
 ւէր, այլ զօրու ծանու ձեռն 'ի
 գործ առնէր 'ի մարտ և 'ի միա-
 հեծան տիրապետութիւն Նումի-

դիոյ : Եւ ընդ որ և արշաւէր զքա-
ղաքս և զգիւղս յաղարտ վարէր և
աւար հարկանէր՝ խրախոյս յիւր-
օրն և ՚ի Թշնամիս ահ երկիւղի
յաւելեալ :

ԻԱ. Իբրև ետես Ադերբայ զի
հարկ էր կամ Թողուլ ՚ի բաց ըզ-
Թագաւորութիւն և կամ պահել
զայն զինուք, ստիպեցաւ զօրա-
ժողով լինել, խաղալ ընդդէմ
Յուզուրթայ : Ոչինչ հեռի ՚ի ծո-
վէ մերձ ՚ի քաղաքն Վիրտայ դա-
դարեցին բանակքն երկաքանչիւր,
և զի ՚ի տարաժամել էր օրն, ոչ
արկին ձեռն ՚ի պատերազմ : Եւ
գիշերախառն չև այգուն զառա-
ւօտն մերկացեալ, գունդն յու-
գուրթեան փող եհար, անկաւ ՚ի
բանակ Թշնամւոյն, զկէսս գեռ
՚ի քուն, զայլս մինչ շտապէին ՚ի
զէն՝ եհար ՚ի փախուստ դարձոյց :
Ադերբայ սակաւուք ոմամբք հե-
ծելովք խոյս ետ ՚ի Վիրտա. և եթէ
հռովմայեցի զօրականին չէր աս-
րեցուցեալ զնա ՚ի հետամտիցն
նուսիդացւոց, առ օրին սկիզբն և

վախճան լինէր պատերազմին 'ի մէջ երկուց [Թագաւորաց: Նստաւ Յուգուր[Թ զքաղաքաւն , և աճապարէր մանգղինօք , աշտարակօք և ազգի ազգի մենքենայիւք յարձակեալ առնուլ զքաղաքն յառաջ քան զհասանել դեսպանացն , զորս Ադերբայկան խեալ նախ քան զպատերազմն արձակեալ էր 'ի հռովմ: Այլ իբրև լուաւ ծերակոյտն զպատերազմ նոցա , արձակեաց հրեշտակու[Թք պատանեակս երիս առ Թագաւորս ծանուցանել 'ի դիմաց ծերակուտին և ժողովրդեան հռովմայ , 'ի բաց Թողուլ նոցա զգէնս՝ մի մարտիւ պատերազմի՝ այլ իրաւախոհոս[Թեամբ վախճան առնել դժտու[Թեանցն՝ անձանց և նոցա արժանի :

ԻԲ. Փուլթացեալ դեսպանացն հասին յԱփրիկէ , առաւել ևս ճեպեալ 'ի լուր պատերազմին և պաշարմանն Վիրտայ , որ մինչև յուղի անկեալ նոցա 'ի հռովմայ լսելի եղև , [Թէպէտ և նուազագոյն

քան զիրան էր համբաւն : Յու-
 գուրթայ ընկալեալ զսպառազամս
 դեսպանացն արար պատասխանի .
 « Չիք ինչ մեծ և սիրելի յաչս իմ
 քան զճերակուտին իշխանութի ,
 և 'ի մանկութենէ հետէ ջանա-
 ցեալ եմ գովութեանց լաւորե-
 րոյ արժանի գտանել , արուժթ և
 ոչ խորամանկ նենգութթ շնորհս
 գտի առաջի Պ . Սկիպիոնի առնն
 մեծի , և նորին աղագաւ ոչ առ
 'ի չգոյէ որդւոց 'ի Միկիպսայ 'ի
 թագաւորութիւն կոչեցայ : Այլ
 որչափ յաւելի բազում և մեծա-
 մեծ արութիւնս գործել , այնչափ
 անհանգուրժելի եղեն ինձ անի-
 րաւութիւնք : Ադերբաղ նենգու-
 թեամբ դարանի կենացս , որում
 իրազեկ լեալ , կանխեցի զառաջս
 առնուլ եղեռանն : Անիրաւի մե-
 ծապէս ժողովուրդ հռովմայ ,
 յարգելուլ զիս յիրաւանց ազ-
 դաց : Բաւ է . վասն այսր ամե-
 նայնի առաքեցից ընդ հուպ դես-
 պանս 'ի հռովմ » : Եւ այսպէս բա-
 ժանեցան 'ի յիմեանց , ոչ լեալ պա-

րասպ բողոք ունել Ադերբայ :

ԻԳ. Իսկ Յուզուրթ իբրև համարեցաւ ելեալ զնոսա յաշխարհէն, և զի չկարէր առնուլ զՎիրտա սլատերազմաւ վասն ամրութեան վայրացն 'ի բնէ, խրամս և փոսս շուրջ հատանէր, աշտարակս կանգնէր ամրացուցեալ ըզնոսա զօրօք, և զտիւ և զգիշեր բռնութեամբ և նենգանօք փորձ փորձէր. մերթ խոստմամբ և մերթ սպառնալեօք զամրականսն յորդորէր, և մերթ զիւրսն յարութի քաջութեան խրախուսէր, և մեծաւ զգուշութեամբ սլատրաստէր զամենայն : Ադերբայ 'ի մեծի վտանգին՝ տեսանելով զթշնամին ռխերիմ յամառեալ, օգնականութեան ակնկալութիւն ոչ ուստեք, և առ 'ի չգոյէ կարևորացանհնար ժուժկալել սլատերազմին, 'ի փախստականացն ամրացելոց ընդ իւր 'ի Վիրտա ընտրեաց արս երկու քաջապինդս, և բազում խոստմամբք, և զողորմ բաղդիւր առաջի առնելով՝ խրախու-

սե աց զնոսա դիմագրաւ անցանել
'ի գիշերի ընդ ամբուլթիս թշնա-
մւոյն մինչև ցափն մերձակայ ծո-
վուն և անտի հասանել'ի Հռովմ:

ԻԴ. Նումիգացիք 'ի սակաւ
աւուրս 'ի գլուխ տարան զհրա-
մանն . և ընթերցաւ 'ի ծերակու-
տին թուղթ Ագերբաղայ, որ էր
օրինակ զայս .

« Մի համարիք ինձ 'ի յանցանս
զի ստէս աղերս արկանեմ ձեզ,
հարք համագրեալք, զի բռնու-
թիւն Յուգուրթայ սախլէ զիս .
տենչ արիւնախանձ առ 'ի բառ-
նալ զկեանս իմ մղէ զնա, ոչ 'ի
ձէնջ և ոչ 'ի դիցն անմահից ակն
ածէ . զարիւն իմ խնդրէնա, և ոչ
այլ ինչ: Հինգ ամիսք են յորմէ հե-
տէ նիզակակից և բարեկամ ժո-
ղովրդեան Հռովմայ սաշարեալ
կամ 'ի զինուց . ոչ Միկիսայ հօր
իմոյ երախտիք և ոչ ձերդ վճիռ
օգնեն ինչ: Իսրոյ արդեօք թէ 'ի
սովոյ առաւել նեղեալ տագնա-
պիցիմ, ոչ գիտեմ: Բազումս ըզ-
Յուգուրթայ գրել արգելուն զիս

աղէտք՝ յորում կամս , վաղ իսկ
 զփորձ առեալ զի թշուառաց չըն-
 ծային հաւատք : Եւ սակայն ՚ի
 միտ առնում զի ձգտի նա ՚ի վերոյ
 քան զիս ակն կալեալ թագաւո-
 րութեանս իմում և ձերումդ բա-
 րեկամութեան . և ՚ի ծանրագոյն
 ևս ինչ մտաբերել նորին չէ ինչ
 զանխուլ յումեքէ : Քանզի ՚ի սկըղ-
 բան զեղբայրն իմ եսպան զհեմբ-
 սաղ , ապա զիս ՚ի հայրենի դա-
 հոյիցս մերժեաց . ապաքէն առ-
 մեզ անիրաւէր և ոչ առ ձեզ , այլ
 արդ աշխարհակալէ ՚ի ձեր թա-
 գաւորութեդ , և զիս զոր կացու-
 ցէքդ իշխանն Նումիդիոյ՝ պաշա-
 րեալ փակէ . և որչափ ինչ բանք
 պատգամաւորացն զօրեցին , ըզ-
 տագնասպ վտանգիս յայտ առնեն :
 Եւ զինչ այլ բաց ՚ի զօրութէ ձեր-
 մէ շարժել կարիցէ : Իցիւ թէ զոր
 դրեմս և զոր բողոքեցի ՚ի ծերա-
 կուտին տարասլարտք իցեն , և մի
 աղէտք իմ տացեն զհաւաստիս
 բանիցս : Այլ արդ զի ՚ի նշաւակ
 անօրէնութեց Յուդուրթայ եմ

ծնեալ, ոչ 'ի մահուանէ և ոչ յա-
ղէտիցս աղերսեմ զերծանել, այլ
'ի տէրութենէ միայն թշնամւոյն
և 'ի դառն կոշկոճանացս: Ձ թա-
գաւորութէ՛ն հուժիգիոյ՝ որ ձեր
խակ է, որպէս և հաճոյ իցէ խոր-
հեսջիք, այլ յանօրէն ձեռաց ան-
տի թափեցէք զիս երդմնեցու-
ցեալ զձեզ 'ի փառս հռովմէական
պետութեան, և 'ի հաւատարմու-
թիւն բարեկամութե՛ն, եթէ չիցեն
մոռացօնք լեալ առ ձեզ 'ի սպառ-
յիշատակի հաւուն իմոյ Մասի-
նիսայ 7:

ԻԵ. Եւ յորժամ ընթերցաւ
թուղթս, գտան ոմանք՝ որ խոր-
հուրդ ետուն բանակս զօրաց ար-
ձակել յԱփրիկէ, վաղ հասանել
'ի թիկունս օգնականութեան Ա-
դերբաղայ, և զՅուդուրթայ ան-
սաստելոյ առ պատգամաւորս
խորհուրդ 'ի մէջ առնուլ: Բայց
այլք 'ի ծերակուտէն կուսակիցք
Յուդուրթայ գուն գործեալ 'ի
դերև հանին զվճիռն: Այսպէս
բարին հասարակաց, որպէս յա-

Ճախ սլատահէ, ընկճեցաւ 'ի
 Հնորհս ոմանց: Սակայն այլ գես-
 պանք առաքեցան յԱփրիկէ ազ-
 նուականութեամբ տոհմին, հա-
 սակաւ և սլատուով երևեւիք, և 'ի
 սոսա Մ. Սկաւրոս, զոր 'ի վեր-
 անդր յիշատակեցաք, երբեմն բը-
 դեաշիս և յայնժամ իշխան ծերա-
 կուտին: Սոցա տեսեալ զի դըժ-
 սլըհի ամենեցուն էին իրքն, և 'ի
 նուժիդացւոց գեսպանացն Ադեր-
 բաղայ թախանձեալ, փութացան
 յերիր աւուր ելին 'ի նաւ, և հա-
 սեալ ընդ հուպ յՈւտիկէ՝ նամա-
 կանի արարին առ Յուգուրթ վաղ
 ընդ փոյթ գալ հասանել անդր,
 զի 'ի ծերակուտէն առ նա սլատ-
 գամաւորէին: Իբրև գիտաց նա
 զի արք երևեւիք՝ հզօրք իշխա-
 նութեամբ 'ի Հռովմ, եկեալ էին
 խափանել զսորհուրդս իւր, ան-
 դէն 'ի սկզբան ընդ երկիւղ և ընդ
 փառասիրութիւն յուղեալ տա-
 տանէր: Երկնչէր 'ի ցասմանէ ծե-
 րակուտին յանսաստել գեսպա-
 նացն, բայց և 'ի կոյր մտացն ցան-

կութենէ մղեալ բերէր յանօրէն-
 նութիւն՝ յոր ձեռն արկեալ էր .
 յաղթեաց ապա ՚ի չարատենչ
 միտս նորա խորհուրդ թիւր . և
 շուրջ պատեալ զօրօք դրոհ ետ
 զօրութեամբ մեծաւ ՚ի Կիրտա ,
 աին կալեալ ՚ի բաժանել զօրու-
 թեան թշնամւոյն՝ բռնութեամբ
 կամ նենգանօք յաղթութե հան-
 դիպել : Այլ իբրև այլ ազգ ելք
 իրացն պատահեցին և ոչ ըղձիցն
 կարաց հասանել զբռամբ ածելոյ
 զԱդերբաղ մինչև դեսպանացն
 յանդիման լեալ, ոչ ևս իշխեաց
 զայրացուցանել յապաղմամբն՝
 զՍկաւրոս , յորմէ յոյժն երկնչէր ,
 և սակաւութիւնով մամբբ հեծելովք
 չոգաւ յԱւտիկէ : Եւ թէպէտ
 պատգամաւորաց ՚ի դիմաց ծե-
 րակուտին ծանր ծանր սպառնա-
 լիս արարեալ եթէ ոչ ձեռնթափ
 լինէր նա ՚ի պաշարմանէն , սա-
 կայն յետ սնավաստակ լինելոյ ՚ի
 բանս , վայրասպար դարձան յետս :

Ի Զ . Յորժամ լուր եղև այս ՚ի
 Կիրտա , իտալացիք՝ որ քաջու-

Թեամբ պահ ունէին քաղաքին ,
 վստահացեալ 'ի մեծութիւն ժո-
 դովորդեան Հռովմայ՝ փրկել զան-
 ձինս տուչութեամբ քաղաքին ,
 հաւանեցուցին զԱգերբաղ անձ-
 նատուր լինել 'ի Յուդուրթ , եթէ
 միայն խնայեսցէ 'ի կեանս իւ-
 րեանց , զայն ամենայն 'ի ծերա-
 կոյտն ասպատան արարեալ : Իսկ
 նա թէսկտ և չվստահէր ամենեին
 'ի հաւատարմութիւն Յուդուր-
 թայ , այլ զի կարէին բռնադա-
 տել զնա եթէ ընդդիմանայր , ա-
 րար ըստ խորհրդոց իտալացւոցն
 և անձնատուր եղև : Յայնժամ
 Յուդուրթ նախ զԱգերբաղ չա-
 րատանջ սպան , ասպ զամենայն
 արբունս նումիդացւոց և զօտարս
 խառն 'ի խուռն 'ի սուր սուսերի
 կոտորեաց՝ որք միանգամ սլատա-
 հէին զօրացն :

Ի է . Ազգ եղև 'ի Հռովմ , և յա-
 ծել իրացն յատեան ծերակու-
 տին՝ կաշառակուրծ սլաշտօնեայք
 Յուդուրթայ խափանեալ զփուր-
 սիչ , և յաճախ զմեծարանս երե-

սաց իւրեանց 'ի կիր արկեալ ևս
 և վէճս 'ի մէջ արկեալ, երկարա-
 ձգութեամբ զգժնդակութիւն ի-
 րացն մեղմէին: Եւ եթէ ոչ Կ.
 Մեմփոս տրիբուն ժողովրդեան
 ընտրեալ, այր խիստ և ռխերիմ
 Թշնամի իշխանութեան ազնուա-
 կանաց, ցուցանէր ժողովրդեան
 Հռովմայ՝ թէ սակաւք ոմանք
 խռովայոյզք ջանահնար լինէին
 անտես առնելոյ զեղեռն Յու-
 գուրթայ, ապաքէն ամենայն
 վրէժխնդրութիւն 'ի խորհուրդս
 միայն և 'ի բանս վճարէր: Այս-
 չափ էր զօրութիւն գանձուց թա-
 գաւորին և մեծարանաց կուսակ-
 ցաց նորա: Այլ ծերակոյան հա-
 րեալ 'ի խղճէ յանցանացն՝ եր-
 կեաւ 'ի ժողովրդենէ, և ըստ սեմ-
 պրոնեան օրինաց Նումանաիա և
 Իտալիա սահմանեցան 'ի կուսա-
 կալութի բդեշխից, և կարգեցան
 բդեաշխք Պ. Սկիպիոն Նասիկա,
 և Ղ. Բեստիա Կալպուրնիոս. ա-
 ռաջնոյն տուաւ Իտալիա, և երկ-
 բորդին Նումանաիա: Ապա զօր

գումարէր, բանակ կազմէր ընդ-
 գէմ Ափրիկեայ, և սահմանէին
 ռոճիկք և այլ ամենայն կարևորք
 մարտին :

ԻԸ. Իսկ Յուգուրթայ զանա-
 կընկալ գոյժն առեալ, և քանզի
 'ի մտի եղեալ էր զի 'ի Հռովմա-
 մենայն ինչ ընդ արծաթոյ վաճա-
 ռի՝ առաքեաց զորդի իւր ընդ եր-
 կուս 'ի ծառայիցն գեսսականս առ
 ծերակոյտն, սլատուիրեալ նոցա՝
 որպէս երբեմն երթելոցն 'ի սպա-
 նութեան Հեմքսաղայ կաշառա-
 կուրծ առնել զամենեսեան: Ի հա-
 սանել նոցա 'ի Հռովմ, եհարց
 Բեսսիա զծերակոյտն՝ թէ ար-
 ժան իցէ արդեօք զգեսսականն
 Յուգուրթայ ընդունել 'ի քա-
 ղաքն: Եւ ծերակոյտն ետ վճիռ,
 զի եթէ ոչ գան նոքա տալ նմա
 զՅուգուրթ հանդերձ թագաւո-
 րութեամբն, 'ի տասն աւուրս ել-
 ցեն 'ի բաց յիտալիոյ: Եւ բղեաշ-
 խըն ազգ արար նումիդացւոց ըզ-
 սլատուէր հրամանի ծերակու-
 տին, և դարձան նոքա յետս ձեռն-

ունայն : Յայնժամ Կալստուրնիոս
 բանակ կազմեալ, միաբանեաց ընդ
 իւր զարս ազնուականս խռովա-
 սէրս, յուսացեալ ընդ հովանեաւ
 իշխանութեան նոցա պատասա-
 րել զեղեռնութիւնսն . ընդ նոսա
 էր և Սկաւրոս՝ զորոյ զբարուցն
 և զգնացից ՚ի վեր անդր ասացաք :
 Կալստուրնեայ յոլով բարեմաս-
 նութիւնք էին մտաց և մարմնոյ,
 այլ այն ամենայն կաշկանդեալ
 յադահութենէ : Անխոնջ ՚ի վաս-
 տակս, նրբամիտ հանդերձ նախա-
 տեսութեամբ, ոչինչ անտեղեակ
 իրաց պատերազմի, և անսասանե-
 լի ՚ի վտանգս և ՚ի դարանակա-
 լութեանց : Արդ լէգէոնքն զօրաց
 ընդ հռեգիոն և ընդ Սիկիլիա ան-
 ցին յԱփրիկէ : Կալստուրնիոս ՚ի
 սկզբան զկարևոր պէտս պատրաս-
 տեալ՝ սաստիկ յարձակմամբ մխե-
 ցաւ ՚ի հումանտիա, էառ գերի
 բազում, կալաւ և քաղաքս ինչ
 մարտիւ պատերազմաւ :

ԻԹ. Այլ յորժամ Յուդուրթ
 ՚ի ձեռն պատգամաւորաց իւրոց

սկսաւ ընծայս դադտախթել նմա,
 և զմարտին յոր ձեռն արկանէրն՝
 ցուցանել զգժնդակուծիւն, ար-
 ծաթսիրուծք խօթացեալ միտք
 նորա հեշտեալ խոնարհէին: Եւ
 ընկեր իւր և կատարիչ խորհրդոց
 ընարէր զՍկաւրոս. որ թէպէտ՝ ի
 սկզբան անդ՝ ի կաշառակուրծն
 լինել այլոց իշխանակցաց իւրոց,
 ինքն ուժգին մարտուցեալ էր
 ընդդէմ թագաւորին, այլ ապա
 յառատութենէ գանձուց յաղ-
 թեալ՝ ի բարւոյն և յարդարէն ի
 թիւրն միտք նորա շրջեցան: Իսկ
 Յուգուրթ՝ որ զառաջինն գուլ
 զինուց միայն խնդրէր առ ի գլուխ
 տանել ինչ ի հռոմ՝ ոսկւով կամ
 նպաստիւք բարեկամացն, իբրև
 լուաւ զի Սկաւրոս կցորդ իրացն
 դտանէր, ծնաւ վերստին ի միտս
 նորա յոյս մեծ խաղաղութեան.
 և խորհէր անձամբ խօսել ընդ
 նոսա զսլայմանացն: Եւ առա-
 քեցաւ ի բդեշխէն իբր ի պա-
 տանդ հաւատարմութեան Սեբս-
 տոս գանձապետ ի Աշակիա քա-

զաք Յուզուր[թայ, բաղբաղանօք
 իբր առ 'ի բերել անախ ցորեան,
 զոր Վալպուրնեայ լու 'ի լու ամե-
 նեցուն հրամայեալ էր դեսպա-
 նացն, փոխանակ դադարման զի-
 նուցն վասն յապաղելոյ արքային
 լինել անձնատուր : Արդ որպէս
 'ի մախ եդեալ էր [թագաւորն՝
 եկն 'ի բանակն, և կարճ 'ի կարճոյ
 տուեալ վասն անձին սլատասխա-
 նի ընդ գէմ ամբաստանու [թեանցն,
 և առաջարկեալ զպայմանս՝ ո-
 րովք կամէրն անձնատուր լինել,
 զմնացորդ ժամս ընդ Բեստեայ և
 ընդ Սկաւրոսի անցոյց. ապա յա-
 ւուրն երկրորդի խառն 'ի խուռն
 ածան իբքն 'ի խորհուրդ, և ըն-
 դունելի եղև անձնատուր հնա-
 զանդու [թիւն Յուզուր[թայ. միայն
 զի հատուցէ գանձապետին ըստ
 վճռոյ ատենին փիղս երեսուն,
 հօտս ոչխարաց և ձիան բաղում և
 դումար արծաթոյ ոչ սակաւ :
 Վալպուրնիոս դարձ արար 'ի
 հռովմ առ ծերակոյտն 'ի խնդիր
 հաստատու [թեան պայմանացն :

Եւ համբաւէր յայնմ հետէ խա-
զաղութիւնն առ մեզ և առ նու-
միդացիս :

Լ. Այլ իբրև հռչակեցան որ
ինչ անցք անցեալ էին յԱփրիկէ,
'ի հռովմ' ամենայն ուրեք և յա-
մենայն ժողովս քրթմնջիւնն էր
զգործոց բռեշխին, և զայրոյթ
սաստիկ 'ի ժողովսդեանն. իսկ ծե-
րակոյտն տաղնապէր թէ հաւա-
նեսցի արդեօք ընդ եղեռնն մեծ,
թէ զվճիռս բռեշխին հերքեսցէ.
Քանզի զօրութիւնն Սկաւրոսի՝ որ
խորհրդական և աջակից համբա-
ւէր Կալպուրնեայ, արդեւոյր զնու-
սա մեծապէս 'ի ճշմարտէն և 'ի
բարւոյն : Բայց Կ. Մեմփոս, զո-
րոյ զմտացն ազատութենէ և զա-
տելութենէ ընդդէմ իշխանութե-
ազնուականաց 'ի վեր անդր ասա-
ցեալ է մեր, յերկբայս և 'ի յա-
պաղումն ծերակուտին ժողովս
արարեալ՝ խրախուսէր զաւամիկն 'ի
վրէժխնդրութիւնն, խրատ տայր
չթողուլ չլքանել զպետութիւնն
հասարակաց և զազատութիւնն .

յիշեցուցանէր նոցա զբազում զամբարտաւան և զանդու թեղեռունս աղնուականաց. և ամենայն օրինակաւ ջանահնար լինէր վառել 'ի ցասումն զմիտս ժողովրդեան : Այլ զի 'ի ժամանակին յայնմիկ պերճախօսութի Մեմմեայ յատակ և ճոխ պայծառանայր, արժան համարիմ զմի 'ի բազում ճառից նորա աստ 'ի ներքս ածել, և մանաւանդ զոր 'ի դարձին Բեստեայ խօսեցաւ 'ի ժողովի՝ օրինակ զայս .

ԼԱ. « Բազում ինչ արդեօք սարտուցանէին զիս 'ի ձէնջ, ո՛կուիրիտեանք, եթէ փոյթ օգտի հասարակաց ամենայնի ոչ յաղթէր . հակառակորդացն զօրութիւն, ձերդ համբերութիւն, ոչ մի ինչ իրաւանց խնդիր, և մանաւանդ այն զի առաւել վտանդ 'ի վերայ կայ անմեղութեան քան թէ պատիւ : Ամաչեմ իսկ ասել զի 'ի հնդետասան ամաց հետէ ո՛ր պէս խաղալիկ լեալ էք ամբարտաւանութե սակաւուց. զիարդ

անարդաբար և անվրէժխնդիր կուրեան սաշտսանք ձեր, և իբր առվատութեան և յուլութեան թուլացեալ մեղկացարուք, և ցարդ ևս մինչ նկուն լեալ են թշնամիք՝ ոչ զարթնոյք, դեռ ևս երկնչելով՝ ՚ի նոցանէ՝ որոց ահրնկէց սարակէք լինել: Իցէ այս որպէս և է, սակայն ընդդէմ խռովարարացն զօրութեան վարեն միտք իմ. ապաքէն ես հայրենաւանդ ազատութեամբս ճգնեցայց, այլ ՚ի ձեռս ձեր է, կուիրիտեանք, չբհանել զճիգն իմ ընդունայն: Ոչ յորդորեմ իսկ զձեզ՝ որպէս յաճախ հաւքն ձեր և հարքն արարին, ընդդէմ անիրաւութեան զէն առնուլ. չեն աստանոր պէտք ոչ բռնութեան և ոչ հերձուածոց, այլ թողուլ զնոսա յապահանութեան իւրեանց դահավէժ կորնչել: Յետ սպանութե Տիբերեայ Գրակքոսի՝ զորմէ ասէին զթագաւորութեան թեկն ածել, խիստ քննութիւնք եղեն ընդդէմ ժողովրդեան հռովմայ: Եւ ասա

յետ մահուն Կայիոսի Գրակքոսի
 և Մարկոսի Փուլուեայ, բազումք
 'ի քաղաքայնոցդ խողխողեցան 'ի
 բանաս . և մահունցս այսոցիկ ոչ
 օրէնք ինչ՝ այլ նոցին ազնուակա-
 նացն հաճոյք արարին վախճան :
 Այլ համարեսցուք թէ հատու-
 ցանել ռամկին զիւր իրաւունս
 սկիզբն իցէ բռնակալութեան . և
 որ առանց հեղոյ արեան քաղա-
 քացւոց չէր մարթ խափանել , օ-
 թինաւոր գրեսցի լեալ : Յանցեալ
 ամս թէսկէտ և ցասուցեալ 'ի սրտէ
 ընդ յափշտակութիւն հասարա-
 կաց գանձուն , և ընդ այն ևս զի
 թագաւորք և ժողովուրդք ա-
 զատք՝ սակաւուց ոմանց ազնուա-
 կանաց հարկատուք գտանէին , և
 առ նոսա գնային փառաց և գան-
 ձուց ճոխութիւնք , սակայն այն-
 պիսի եղեռունս առ ոչ ինչ հա-
 մարեալ թողուիք անպատու հաս-
 մինչև օրէնք իսկ և փառք ձեր ,
 և աստուածայինքն ամենայն և
 մարդկայինք մատնեցան թշնա-
 վեաց : Եւ որք զայսն գործեն՝ ոչ

զէղջ է նոցա և ոչ սրատկառանք,
 այլ բարձր 'ի գլուխ սիգան առա-
 ջի ձեր պանծացեալք ընդ քրմու-
 թիւն և բդեշխութիւն, և կէսք
 ընդ յաղթանակս իսկ, իբր այն
 թէ փառք էին նոցա այնք և ոչ
 յափշտակութիւն: Ստրուկք ար-
 ծաթագինք չհանդուրժեն ընդ
 անիրաւ հրամանօք տեարց, իսկ
 դուք յիշխանութիւն ծնեալ, ո՛
 կուիրիտեանք, յօժարիցիք ընդ
 ստրկութիւնդ: Եւ ո՞չք ոմանք իշ-
 խեցողք հասարակապետութեւս .
 արք անօրէնք՝ որոց ձեռք իւրեանց
 արեամբ շաղախեալ են, որոց չիք
 չափ ագահութեան . ասլիրատք և
 գոռողք, որք զհաւատս, զսրա-
 տիւ, զաստուած սլաշտութիւն, և
 համայն ասացեալ զպատշաճս և
 զանպատշաճս շահավաճառ հա-
 մարէին: Կէսք 'ի նոցանէ զկոտո-
 րած տրիբունից ժողովրդեան,
 այլք զանիրաւ ամբաստանութիւս,
 և բազումք արիւնհեղութիւնս 'ի
 ձեզ՝ սրտասպարան անձանց գոր-
 ծեն: Այսպէս որչափ ինչ ոք չա-

րաչար անօրինի, նոյնչափ առա-
 ւել անքոյթ և աներկեան գտա-
 նի: Փոխանակ զի նոցա սարս էր
 երկնչել յեղեռանց իւրեանց,
 դուք ՚ի նոցանէ երկնչիք վատու-
 թեամբ. նոցանոյն իղձք են, նոյն
 ատելութիւն, և երկիւղ նոյն որ
 զնոսա միաբանեն: Այլ որ առ-
 լաւս բարեկամութիւն կոչի, առ-
 չարս դաւակցութիւն է: Ձի ե-
 թէ ձեր այնչափ փոյթ էր ազա-
 տութե՛ որչափ նոքա վառեալ են
 ՚ի տիրապետութիւն, ոչ արդեօք
 հասարակապետութիւնս որսէս
 այժմս՝ ասպականեալ գտանէր,
 և ոչ ժպիրհ մարդիկ՝ այլ լաւ-
 որեարն ձերումդ բարերարութե՛
 հանդիպէր: Նախնիք ձեր ՚ի ստա-
 ցումն իրաւանց և յապահովութի՛ն
 պատուոյ երկիցս ճեղքեալ յազ-
 նուականաց կալան զինուք զԱւեն-
 ախնոն, և դուք արդ ընդէր ոչ
 ճգնիք ամենայն զօրութեամբ ՚ի
 սահ հայրենատուր ազատութե՛.
 մանաւանդ զի ամօթալի ևս է կո-
 բուսանելն զստացեալն քան չըս-

տանալ բնաւ : Հարցանիցէ ոք արդեօք թէ զի՞նչ ասլա խորհիցիմ . վրէժ խնդրել 'ի մատնչաց հասարակապետութեան , ոչ զինուք և ոչ բռնութեամբ , զոր ձեզ անպատեհ է առնել քան թէ նոցա կրել , այլ հարցափորձիւ և նորին իսկ Յուգուրթայ ցուցակութեամբ : Ձի եթէ ոչ վեր 'ի վերոյ լինի անձնատուր , լուիցէ ասլաքէն հրամանաց ձերոց . իսկ եթէ ըստունգանէ , ծանիջիք ասլա որպիսի ինչ խաղաղութիւնն այն իցէ և անձնատուր նուաճումն , ուսաի Յուգուրթայ եղեռանցն անպատուհաս արձակութիւն , սակաւուց ոմանց հզորաց փարթամութիւն , և կորուստ և նախատինք հասարակապետութեանս հասանիցեն : Չև ևս արդեօք իցէք տաղտկացեալ 'ի բռնակալութենէ նոցա , և հաճոյագոյն ձեզ թուին ժամանակքն , յորս թագաւորութիւնք , գաւառապետութիւնք , օրէնք , իրաւունք , դատաստանք , պատերազմ և խաղաղութիւն , և

համայն իսկ աստուածայինք և
 մարդկայինք 'ի ձեռս սահաւոց
 էին, և դուք ժողովուրդ Հռով-
 մայ անպարտելիք 'ի Թշնամեաց և
 իշխանք տիեզերաց՝ կեալ ևեթ
 բաւական համարէիք. քանզի ո՞ր
 ոք 'ի ձէնջ իշխէր Թափել զանձն
 'ի գերութենէ: Թէպէտ ես իսկ
 վատութիւն համարիմ չլսնդրել
 զվրէժ անիրաւութեան, այլ մը-
 տադիւր արդեօք համբերէի նե-
 րելոյ ձեր անօրէն մարդկանն՝
 քանզի քաղաքացիք են, եթէ դը-
 րութիւն ձեր ոչ էր ձեզ 'ի վնաս:
 Զի նոցա այնպիսի է յամառու-
 թիւն, զի ոչ շատասցին անկղի-
 տանալ համարձակ 'ի չարիս, ե-
 թէ ոչ բառնայցէք 'ի նոցանէ
 զազատութիւն անօրինելոյ, այլ
 և մշանջենաւոր յաւելցեն ձեզ
 տադնասլ՝ յորժամ բռնագատիցիք
 կամ զգերութի յանձն առնուլ, և
 կամ զինու զօրութեամբ սլահել
 զազատութի: Քանզի ո՞ր յոյս այ-
 սուհեաւ հաւատարմութե և միա-
 բանութե 'ի միջի կայցէ: Նոքա տի-

րապետեալ խնդրեն, դուք ազատս
 կեալ, նոքա անիրաւել, դուք խա-
 փանել զանիրաւութիւն. միով
 բանիւ՝ ընդ դաշնակիցս ձեր իբրև
 ընդ թշնամիս, և ընդ թշնամիս
 ձեր իբրև ընդ դաշնակիցս վարին :
 Միթէ իցէ հնար այսչափ հակա-
 աակութեան միջի խաղաղութե և
 բարեկամութեան տեղի դտանել :
 Վասն այսորիկ խրատ տամ ձեզ
 և յորդորեմ չթողուլ անպատու,
 հաս զեղեռնն մեծ : Ոչ զյափրչ-
 տակութենէ գանձուց հասարա-
 կաց, ոչ զհարստահարութենէ
 նիզակակից ժողովրդոց են բանք,
 որ թէսպէտ և ծանունք, այլ ՚ի սո-
 վորութենէ ժամանակիս առ ոչ
 ինչ համարին. իշխանութիւն ծե-
 րակուտին խաղալիկ լեալ է ռխե-
 ըիմ թշնամւոյն, և պետութիւն
 ձեր մատնեալ ՚ի ձեռս նորա, և
 առ անին և ՚ի բանակի հասարա-
 կապետութիւնն ՚ի վաճառ հա-
 նեալ : Եթէ ոչ ՚ի քնին մատու-
 ցին իբքդ, եթէ ոչ սլատուհաս ՚ի
 վերայ յանցաւորացն կապեսցի,

զինչ այլ հասցէ մեզ՝ բայց ընդ
 ձեռամբ անօրինեւոցն կեալ. զի
 բռնակալութիւն այն իսկ է՝ գործ
 ծել զամենայն անպատուհաս :
 Իբր ոչ եթէ յորդորեմ զձեզ, ո՛
 կուիրիտեանք, ՚ի կամել զի քաղա
 քացիք ձեր չար գործիցեն քան
 թէ բարի. այլ զի մի չարաց նե
 րելով մասնիչք բարեաց լինիցիք :
 Եւ այն զի լաւ ևս է ՚ի հասարա
 կապետութեան անտես առնել
 զբարիս քան թէ զչարիս. քանզի
 այսպէս լքեալ ևեթ լաւք, յու
 լագոյնք լինիցին. իսկ չարք՝ անօ
 րինագոյնք: Եւ դարձեալ, զի եթէ
 կարճեսցին, ոչ ևս յաճախ օգ
 նականութեան լինիցին պէտք :

ԼԲ. Չայսոսիկ և զայլ սոյն
 պիսի բանս ստէպ խօսելով Մեմ
 միօսի ընդ ժողովրդեան՝ հաւանե
 ցոյց զնոսա առաքել առ Յու
 գուրթ զՂուկիոս Կասսիոս՝ որ
 պրետորն էր յայնժամ, որպէս զի
 ածցէ զնա ՚ի հռովմ՝ վստահա
 ցուցեալ ՚ի հաւատարմութիւն
 հասարակապետութեան առ ՚ի

գիւրագոյն ևս նշաւակել վկայ-
ութեամբ նորա զկաշառակրծու-
թիւն Սկաւրոսի և այլոց :

Մինչգեռ այս անցք 'ի Հռովմ' անցանէին, 'ի Նումիդիա ոստի-
կանք զորուն թողեալ 'ի Բես-
տեայ, ըստ օրինակի զօրավարին
իւրեանց՝ բազում ինչ ասիրա-
տութիւնս գործեցին : Զի ոմանք
կաշառաւ զփիղս Յուդուրթայ
յետս դարձուցանէին, այլք ըզ-
փախստական դասալիքսն վաճա-
ռէին, և կէսք աւար առնուին
յազգաց՝ որոց չէր ինչ խլրտեալ :
Այսպէս ընչաքաղցութիւն իբրև
ախտ ժանտ 'ի սիրոս նոցա բռ-
նանայր : Իսկ Կասսիոս սրետոր,
ըստ վճռոյ ժողովրդեան զոր ըն-
կալաւ Կ. Մեմփիոս յահ և յեր-
կիւղ ազնուականացն, չոգաւ առ
Յուդուրթ՝ որ զահի հարեալ
կայր 'ի կասկածանս առ 'ի խղճէ
չարեացն, և յորդորեաց զնա, ո-
րովհետև անձնատուր լեալ էր
ժողովրդեան Հռովմայ, ջանալ
գթութեան նորա և մի սաստիցն

հանդիսել: Ապա և զիւրն ետ
 նմա երաշխաւորութիւն, որ ոչ
 ինչ նուազ քան զհասարակացն
 համարէր առ նմա, զի մեծ էր
 յոյժ 'ի ժամանակին համբաւ ա-
 նուանն Կասսիոսի:

ԼԳ. Իսկ Յուգուրթ ոչ ըստ
 փառաց թագաւորութեն, այլ
 գձուձ կերպարանաւ ընդ Կաս-
 սիոսի եկն 'ի Հռովմ: Թէպէտ և
 քաջասիրտ էր յոյժ, և խրախու-
 սեալ և ևս 'ի զօրութէ գործակ-
 ցաց անօրէնութե իւրոյ, զօրոց 'ի
 վեր անդր ասացաք, սակայն զԱ.
 Բեբիոս զհազարասլեա ժողովըր-
 դեան մեծամեծ պարգևօք կաշա-
 ուեաց՝ պատասպարան իւր առեալ
 զժպրհուրութիւն նորա ընդդէմ օրի-
 նաց և ամենայն թշնամանաց: Իսկ
 Մեմֆիոս 'ի ժողով կոչեաց զաւ-
 միկն՝ որ ռխերիմ զայրագնեալ ընդ
 թագաւորին, կէսք 'ի կասպանս
 հրամայէին ածել զնա, այլք պա-
 տուհասակոճ ըստ նախնեացն օ-
 րինաց առնել զնա, եթէ ոչ յայա-
 նէր զմեղսակիցս իւր. և մեծու-

Թեան պատուոյն քան ցասմանն
 իւրոյ տեղի տուեալ, խաղաղէր
 արիքունն զաղմուկ ռամկին, ողո-
 քէր զմիտս նոցա և ցուցանէր ան-
 դրժեւի զհաւատս հասարակաց:

Եւ իբրև հանգարտեաց ամբո-
 խըն, 'ի մէջ ածեալ Մեմմիոսի
 զՅուգուրթ, յուշ արար նմին որ
 ինչ 'ի հռովմ և որ ինչ 'ի Նու-
 մանախա եղեռունս գործեալ էր,
 և զանօրէնութիւնս նորա առ հայրն
 և առ եղբարս և զի թէպէտ դի-
 տակ էր ժողովուրդն գործակցաց
 նորա և պաշտօնէից 'ի գործն ամ-
 բարշտութեան, սակայն յայտնա-
 գոյնս կամէր տեղեկանալ 'ի նմա-
 նէ. զորս եթէ ճշմարտութեամբ
 խոստովանէր՝ էր իսկ նմա վստահ
 լինել 'ի հաւատ և 'ի գթութիւն
 ժողովրդեան հռովմայ. իսկ եթէ
 լռէր՝ ոչ միայն չկարէր փրկել
 զհամախոհս իւր, այլ և զանձն և
 զակնկալութիւն իւր միանգամայն
 կորուսանէր:

ԼԴ. Եւ իբրև դադարեաց
 Մեմմիոս 'ի խօսելոյ, հրամայե-

ցաւ Յուդուրթայ առնել պատասխանի: Բայց Կ. Բեբիոս հազարապետ ժողովրդեան՝ որ կաշառակուրծն լեալ էր, որպէս՛ի վեր անդր ասացաք, պատուէր եա թագաւորին լռել: Եւ թէպէտ ամբօխ բազմութեանն ծանրացասումն ահաբեկէր զնա՛ի գոչումն աղաղակի, խոժոռ աչօք, ստէպ յարձակմամբ, և ամենայն հնարիւք զոր սադրէ զայրոյթ, սակայն յաղթեաց լրբութիւն: Եւ այս օրինակ ծաղր և ծանակ լեալ ժողովուրդն՛ի բաց գնաց յատենէն. իսկ Յուդուրթ և Բեստիա ընդ այլս՝ որք կային՛ի տագնապ տարակուսի, քաջալերեալ խրախուսեցան:

ԼԵ. Եւ էր յայնժամ՛ի հռովմնուովրդացի ոմն Մասսիւա առնուն, որդի Գուլուսսայ թուն Մասինիասայ: Սա զի՛ի գժտել թագաւորաց հակառակորդ լեալ էր Յուդուրթայ, վասն որոյ յետ առման Կիրտայ և սպանութեան Ագերբաղայ՝ փախստեայ գնա-

ցեալ էր 'ի Լիբիոյ : Ձսա հաւա-
 նեցոյց Սպուրիոս Ալբինոս՝ որ 'ի
 միւսուսն ամի յետ Բեստեայ բը-
 դեաշխ կացեալ էր ընդ Կ. Մի-
 նուկեայ, խնդրել զթագաւորու-
 թիւն Նումիդիոյ 'ի ծերակուտէն
 իբր սերունդ Մասինիսայ՝ 'ի վը-
 տանդի անդ Յուգուրթայ՝ մինչ
 ատելի լեալ էր նա հասարակաց :
 Եւ զի այր պատերազմասէր էր
 բդեաշխն, խռովելոյ իրաց ցան-
 կայր և ոչ հանգարտելոյ . մանա-
 լանդ զի Նումիդիա վիճակեալ էր
 իւր 'ի գաւառ իշխանութեան, և
 Մինուկիոսի Մակեդոնիա : Իբրև
 այն ինչ սկսաւ Մասսիւա գեղևել,
 և Յուգուրթ չգտանէր պատըս-
 պարան 'ի բարեկաման, քանզի
 կէսք առ խղճի մտացն, այլք 'ի
 վատահամբաւութենէ և յերկիւ-
 ղէ խափանէին, հրաման ետ Բո-
 միլկարայ ազգականի իւրոյ և մը-
 տերիմ պաշտօնէի, կաշառաւ որ
 պէս 'ի բազում ինչ իրս ցայն վայր
 յաջողեալն էր, դարանակալս
 պատրաստել գաղտ կենաց Մաս-

սիււայ • իսկ եթէ այնպէս ինչ ոչ
 յաջողիցէ, որով և է օրինակաւ
 արկանել 'ի կենաց զնուժիդացին :
 Զհետ անդի Բոմիլկար 'ի կատա-
 րումն հրամանի արքային, 'ի ձեռն
 արանց անօրինաց մարդասպանից
 լլտեսէ զել և զմուտ նորա, դիտէ
 զժամանակին և զվայրաց քաջա-
 դիպուժիւն, և ապա սպարասով
 դործէ նմա դարան : Անդ ոմն 'ի
 դարանամտիցն յանդգնաբար 'ի
 վերայ յարձակեալ, սպանանէ
 զնա, այլ և ինքն ձերբակալլեալ
 և 'ի յորդորելոյ բազմաց, և մա-
 նաւանդ Ալքինոսի բդեշխի 'ի վեր
 հանէ զգաւակիցսն : Յանցաւոր
 դաւա Բոմիլկար ըստ արդարու-
 թեան քան ըստ իրաւանց ազգաց,
 զի ուղեկից էր նմին որ 'ի հաւա-
 արս հասարակաց 'ի հռովմ ե-
 կեալ էր : Բայց Յուդուրթ և 'ի
 յայտնել անօրէնութեանն մեծի
 ոչինչ յետս եկաց 'ի ջանից ընդ-
 դէմ ճշմարտութեան, մինչև ծա-
 նեաւ թէ ոչ նսպաստիւք և ոչ կա-
 շառով ճողոսպրել կարէր զանձն

յատեւութիւն : Թէպէտ կանխեալ
 արս յիսուն 'ի բարեկամաց իւրոց
 'ի պատանդ տուեալ էր, սակայն
 'ի Թագաւորութի իւր առաւել
 քան 'ի պատանդս խնայելով,
 գաղտ 'ի Նուժիդիա արձակեաց
 զԲոժիլկար, երկուցեալ զի մի 'ի
 դատասպարտել նորա երկիցեն
 իւրքն հպատակել նմին : Եւ ինքն
 յետ աւուրց յուղի անկաւ, հրա-
 ման 'ի ծերակուտէն ընկալեալ ե-
 լանել յՌտալիոյ : Այլ յեւանել
 իւրում 'ի հռովմայ, աւանդի
 հայեցեալ նորա ստէպ յետս, և
 ապա ուրեմն ասացեալ « Քա-
 ղաք գիւրագին, եկեալ հասեալ
 է կորուստ քո, եթէ գնող ոք
 գտցի » :

ԼԶ. Յայնմ ժամանակի Աւ-
 բինոս բգեշխ 'ի գրգռել վերստին
 պատերազմի՝ հանդերձեալ ըզ
 համբարս, զռոճիկ և զամենայն
 կարևոր պէտս զօրականին աճա-
 պարէ անցուցանել յԱփրիկէ, և
 ինքն անյասաղ ուղւոյ լինի, որ-
 պէս զի յառաջ քան զժողովքա-

զաքացւոց՝ որ չէր ինչ հեռի, կա-
 րասցէ զինու զօրու թեամբ կամ
 անձնատուր լինելով, կամ որ և է
 օրինակաւ վախճան առնել մար-
 տին: Իսկ Յուդուրթ յերկարա-
 ձգէր ընդ հակառակն զամենայն,
 նորանոր պատճառանս օր ըստ
 օրէ պատճառելով. է զի խոստա-
 նայր անձնատուր լինել, և է զի
 կեղծէր չվստահել. մերթ տեղի
 տայր, և մերթ յամառէր առ ՚ի
 չտալոյ իւրոցն կասկած. և այս օ-
 րինակ ոչ ՚ի պատերազմ և ոչ ՚ի
 խաղաղութի թեակոխեալ, խաղ-
 առնէր զբդեաշխն: Եղէն որք
 համախոհ համարեցան զԱլբինոս
 ընդ թագաւորին, նենդութեամբ
 և թ և ոչ այլ ազգ զիւրին համա-
 րեալ զգանդաղել նորա, որ այն-
 չափ եռանդեամբ ձեռն արկեալ
 էր ՚ի պատերազմ: Այլ իբրև մեր-
 ձեցաւ ժամանակ ժողովոյ քա-
 զաքացւոց, թողեալ Ալբինեայ ՚ի
 բանակն զեղբայր իւր զԱւղոս փո-
 խան պրետորի, գարձ արար ՚ի
 հռովմ:

ԼԷ . Չայնու ժամանակաւ
 խռովութեամբ հազարապետաց
 ժողովրդեան 'ի հռովմ վեր 'ի
 վայր վրդովէին իրք հասարակաց,
 քանզի Պ . Ղուկիոս և Ղ . Աննիոս
 հազարապետք ժողովրդեան ընդ-
 դէմ կամաց բարձակցացն ջա-
 նային հանասլազորդել 'ի սլաշ-
 տաման . և տղմուկս այս զամն ող-
 ջոյն խափանէր զժողովն :

Մինչդեռ այսպէս երկարա-
 ձգէր ժողովն , Աւղոս՝ որ փո-
 խան պրետորի կացեալ էր 'ի
 բանակին որպէս ասացաք , խոր-
 հեցաւ կամ մարտիւ սլատերազ-
 մաւ խորտակել զԹագաւորն , և
 կամ ահաբեկեալ զնա հանել 'ի
 նմանէ դանձս . վասն որոյ յամ-
 սեանն յունուարի խաղացոյց 'ի
 ձմերոցաց զզօրականն , և երկայն
 ճանապարհաւ 'ի խիստ ձմերանի
 եհաս 'ի բերդն Սութուլ , ուր
 էին դանձք արքայի : Բայց Թէ-
 պէտ առ օդոցն անհարթութեան
 և առ տեղւոյն ամրութեան ան-
 մարթ էր առնուլ զայն կամ սլա-

շարեւ, քանզի 'ի ծագ լերին սե-
 պացելոյ սլարսսլապատ զնխտն
 ունէր, և յանձրեաց ձմերայնոյ
 գաշտավայրքն շուրջ մօրացեալ
 էին 'ի ճահիճս, սակայն կամ
 կեղծիս յահարկութիւն թագա-
 ւորին կեղծեալ, և կամ յընչա-
 քաղցութենէ կուրացեալ, պատ-
 նէշ սլաշարմամբ պատեաց զքա-
 ղաքն, և ետ սլատրաստել զամե-
 նայն ինչ կարևոր 'ի գործ սլա-
 տերազմին :

ԼԸ. Իսկ Յուդուրթ իբրև ծա-
 նեաւ զսնասլարծ միտս և զան-
 հմտութիւն տեղակալ իշխանին,
 գուն գործեաց յաւելուլ զյան-
 դգնութիւն անմտութեան նորա,
 և դեսստանս աղաչաւորս առ նա
 նենգաւ արձակէր, և ինքն իբր
 խոյս տալով ընդ դժուարուս
 վայրս և ընդ անկոխս ածէր ըզ-
 ղօրսն : Ապա յուսով խօսելոյ 'ի
 խաղաղութիւն խաբեալ զԱւղոս,
 և ձեռնթափ զնա արարեալ 'ի
 սլաշարմանէն Սութուլայ, զհետ
 իւր ձգէ զնա 'ի ներքսակողմանս

իբր զհետ փախստէի: Եւ 'ի նմին
 ժամանակի 'ի ձեռն արանց նեն-
 գաւորաց զաիւ և զգիշեր փորձէր
 զզօրականն հռովմայեցի, կաշառս
 գաղտախթէր հարիւրապետաց և
 գնդապետաց, կիսոց առ թշնա-
 միս հատուածել, և այլոց 'ի տալ
 նշանին թողուլ զկայս իւրեանց
 և զուզմ: Եւ զայս այսպէս սլառ-
 րաստեալ՝ յեղակարծում գիշե-
 րայն բազմութեամբ նումիգա-
 ցւոց շուրջ սաշարեաց զբանակ
 զօրուն Աւղոսի: Ի շաինդն աղմկին
 ընդոստուցեալ զօրականացն հը-
 ռովմայեցւոց, ոմանք 'ի զէն ըն-
 թանային, այլք 'ի թագուստ, և
 կէսք զերկչոտս խրախուսէին, ըշ-
 տասպ տագնասպի ամենուստ 'ի վե-
 րայ հասանէր, թշնամեաց բուռն
 զօրութիւն, խաւար գիշերոյն ամ-
 պամած, վտանգ երկուստեք, և
 բնաւ իսկ վարանք տարակուսի՝
 փախստեամբ արդեօք եթէ զաե-
 ղի կալեալ մարթէր նոցա ասրել:
 Բայց 'ի նոցանէ՝ որ կաշառաբեկն
 լեալ էին՝ որպէս 'ի վեր այսր ա-

սացաք, գունդ մի հեռակայաց լի-
 գուրացուց և երկու խումբ թրա-
 կացուց և սակաւք ոմանք 'ի սին-
 լքոր զօրականէն հատուածեցան
 առ թագաւորն . անդ և հարիւ-
 րապետ ոմն 'ի տիգաւորաց եր-
 րորդի լէգէոնին մուտս ետ թըշ-
 նամեաց 'ի սլաանէշն, որ յանձն
 էր նմա 'ի սլահ, և խուժեցին անդր
 նումիդացիք 'ի ներքս : Խոյս ե-
 տուն մերքն վատու թեամբ, և բա-
 զումք զէնընկէց գիմեցին 'ի մօտա-
 կայ բլուրն : Խաւար գիշերոյ և
 աճապարել թշնամեաց յաւար
 բանակին՝ արգել զսպառսպուռ
 ջախջախանս պարտելոցն : Ի վա-
 ղիւ անդր խօսեցաւ Յուդուր թ-
 ընդ Աւղոսի և ասէ . « Թէպէտ
 պաշարեալ կաս հանդերձ զօրօքդ
 մաանեալ 'ի սով և 'ի սուր, սա-
 կայն ոչ մոռացօնք լեալ են ինձ
 մարդկեղինիս յեղյեղուկ բաղդի .
 եթէ մտանես ընդ իս յուխտ, ան-
 երկեանս արձակեցից զամենայն
 զօրս քո՝ անցուցեալ զնոսա ընդ
 լծով . բայց միայն զի 'ի տասն ա-

ւուրս ելցես 'ի բաց 'ի Նումիդիոյ :
 Թէպէտ ժանդ էին և ամօթալից
 պայմանքն , սակայն ահաբեկեալ
 'ի մահուանէ՝ յանձն առին զխա-
 զաղութիւն ըստ կամաց արքայի :

ԼԹ. Իբրև եհաս գոյժ պար-
 տութեանս 'ի Հուովմ , լցաւ քա-
 ղաքն տխրութեամբ և երկիւղիւ .
 ոմանք զվառսս պետութեանն ող-
 բային , այլք իրաց պատերազմի
 անտեղեակք ընդ կորուստ ազա-
 տութեան խիթային . և ամենե-
 քեան մանաւանդ արք պատերազ-
 մողք զայրանային ընդ Աւղոս՝ որ
 զէն 'ի ձեռին վատութիւն 'ի խնդիր
 լեալ էր կենաց և ոչ քաջութիւն :
 Վասն այսորիկ և բդեաշխն Ալ-
 բինոս երկուցեալ թէ գուցէ վասն
 յանցանաց եղբօրն և ինքն լիցի ա-
 տելի , 'ի խորհուրդ ծերակուտին
 ասպատան արարեալ զհաստա-
 տութի ուխտին , ինքն զօրաժողով
 լինէր , խնդրէր և 'ի դաշնակցաց
 և 'ի Նատինաց թիկունս օգնակա-
 նութե , և ամենայն հնարիւք փու-
 թայր 'ի գործ : Իսկ ծերակոյտն ,

որպէս և արժանն էր՝ սահմանեաց
 զի անհրաման յիւրմէ և ՚ի ժողո-
 վորդենէ չէր ումեք իշխանութիւն
 դաշինս կուելոյ: Եւ արդեւեալ
 Ալբինոս ՚ի հազարապետաց ժո-
 ղովորդեան ածել զպատրաստա-
 կան զօրան ընդ իւր, յետ աւուրց
 ել և գնաց յԱփրիկէ: Եւ զի բա-
 նակ զօրացն հռովմայեցւոց ըստ
 պայմանագրութեանն ելեալ ՚ի
 Նուսիդիոյ ՚ի գաւառս իշխանու-
 թէ հռովմայ ձմերէր, հասեալ
 անդր բդեաշին վառէր բորբոքէր
 ՚ի միտս՝ վանել զՅուդուրթ և
 սրբել զնախատինս եղբօրն: Այլ
 իբրև ետես զի զօրքն ոչ փախըս-
 տականք միայն, այլ և ազատ հա-
 մարձակ ՚ի մեղկութիս զեղծեալ
 էին, ըստ հարկի իրացն չաւ համա-
 րեցաւ չարկանել ձեռն ՚ի գործ:

Խ. Ի ժամանակին յայնմիկ ՚ի
 հռովմ Կ. Մամիլիոս Լիմետանոս
 հազարապետ ռամկին օրէնս ա-
 ռաջարկեաց ժողովորդեան, դա-
 տախազ կալոյ ընդդէմ այնոցիկ՝
 որոց խորհրդով արհամարհեաց

Յուզուրթ զհրամանս ծերակու-
 տին, որք կաշառակուրծ եղեն
 'ի նմանէ 'ի գեսպանութեան
 կամ 'ի զօրավարութեան, որք ըզ-
 փիղսն և զգասալիք զօրսն դարձու-
 ցին 'ի նա, և որք դարձեալ 'ի խա-
 ղաղութե և 'ի սպատերազմի դա-
 շինս ընդ նմա կուեցին: Այսմ ա-
 ռաջարկութեան կէսք առ խղճի
 յանցաւորութեան՝ անհաւանք,
 և կէսք 'ի վտանգէ երկուց կող-
 մանցն ընդ իրեարս գրգռութեան
 երկուցեալ. և քանզի չկարէին
 յայտնի հակառակ կալ՝ առանց
 երևելոյ հաւան ընդ եղեալսն,
 գաղտաբար 'ի ձեռն բարեկամաց,
 և մանաւանդ Ատինաց և դաշնա-
 կից իտալացոց արգելս ընդդէմ
 յարուցանելին: Իսկ ժողովուրդն
 ոչ է մարթ բանիւ յայտ առնել
 քանի նախանձու և զօրութեամբ
 հրամայէր վճռէր և կամէր զօրի-
 նացն հրատարակումն, մանա-
 ւանդ առ ատելութեան ընդդէմ
 ազնուականաց՝ որոց սպարաս-
 տէրն սպառուհաս՝ քան առ օգտի

հասարակապետութիւն . այնչափ
բուռն էր ատելութիւնն երկպա-
ռակ կողմանցն : Մինչդեռ այլք
զարհուրեալ կային , Մ . Սկաւ-
րոս որ տեղակալն էր Բեստեայ ,
որպէս 'ի վեր անդր պատմեցաք ,
'ի խնդալ ռամկին , 'ի խուսել իւ-
րոցն և 'ի տագնապեալ քաղաքայ-
նոց , և քանզի ըստ Մամիլեայ ա-
ռաջարկութեանն երեք ոմանք
գատախազք խնդրէին , անվէհեր
ետ զանձն ընտրել 'ի թիւս նոցա :
Բայց խիստ և դժնդակ եղև գա-
տաստանն ըստ հաճոյից և ըստ
խառնամբոխ աղաղակի ռամկին .
և որպէս յաճախ ազնուականացն
պատահէր , և աստ ռամկին պա-
տահեաց 'ի յաջողութենէ իրաց
զառածանել 'ի ստահակութիւն :

ԽԱ . Յամաց հետէ յաճախեալ
էր հերձուած ժողովրդեան և
երկպառակութի ծերակուտին ,
ուստի և ամենայն անկարգութիւնք
մուտ գտեալ 'ի Հռովմ առ բա-
ղում խաղաղութեան և առատու-
թիւն ցանկալեաց մարդկան : Քան-

զի մինչդեռ կանգուն կայր Կար-
 քեդոն, ժողովուրդն և ծերակոյտ
 Հռովմայ հաշտ և խաղաղ միաբան
 խնամ տանէին պետութեան, և
 ոչ փառաց և իշխանութեան կագ
 և կռիւ էր 'ի քաղաքացիս, զի թըշ-
 նամեաց երկիւղ 'ի չամբու ունէր
 զնոսա և 'ի բարեկարգութեան :
 Այլ իբրև տեղի ետ երկիւղն այն
 'ի մտաց, հեշտախտութիւն և ամ
 բարտաւանութիւն ամուք յաջո-
 ղութե սողոսկեալ մտին 'ի ներքս :
 Այսպէս 'ի ձախող դէպս անդ
 ըղձացեալն խաղաղութի, դառն-
 աղէտ և դժնդակագոյն 'ի յաջողս
 դտաւ : Քանզի ազնուականք իշ-
 խանութեամբն և ռամիկն ազա-
 տութե սկսան զեղծանել, իւրա-
 քանչիւր զիւրն խնդրելով, յինքն
 զամենայն ինչ ձգելով և յափշտա-
 կութեամբ : Այսպէս յերկարա-
 ռակել ամենայնի՝ հասարակապե-
 տութիւնն 'ի միջի նոցա ճեղքեալ
 պատառեր : Այլ կողմ ազնուա-
 կանաց հզօր էր յոյժ • իսկ ռամիկն
 ղօրութիւն վայրատեալ 'ի խառ-

նիճաղանճ բազմութիւն՝ լոյծ էր
 և տկար: Ըստ հաճոյս սակաւուց
 առանին և ՚ի պատերազմի վարէր
 տեսչութիւն, և ՚ի ձեռսնոցա էին
 գանձք, գաւառք, ատենակալու-
 թիւնք, փառք և յաղթանակք:
 Ժողովուրդն ՚ի զինուորութեան
 և ՚ի չքաւորութեան ընկճեալ,
 զաւարս պատերազմաց զօրավարք
 ՚ի մէջ սակաւուց բաշխէին: Դար-
 ձեալ և ընտանիք և աղածրի մանկ-
 տի զօրականին, եթէ սահմանա-
 կից հզօրագունի ումէք գտանէր՝
 վտարէր մերժէր ՚ի բնակութենէ
 իւրմէ: Այս օրինակ բռնութիւն, և
 անչափ և անպայման ագահու-
 թեամբ յափշտակէին, յասպակա-
 նութիւն գնէին, յաղարտ վարէին
 զամենայն, ոչ ինչ ակն ածեալ ՚ի
 նուիրականաց իսկ և յաստուա-
 ծայնոց, մինչև ածին կործանումն
 հասարակապետութեան: Քանզի
 իբրև գտան ոմանք յազնուակա-
 նաց՝ որ զճշմարիտ փառս լաւ քան
 զանիրաւ բռնակալութիւն համա-
 րեցան, գղղղեցաւ քաղաքն, և ժո-

զովուրդն յուզէր իբր 'ի խառնի-
խուռն աղմկել տարերաց երկրի :

ԽԲ. Քանզի իբրև Տիբերիոս և
Կ. Գրակքոս, որոց հաւքն 'ի պու-
նիկեան մարտի և յայլ պատերազ-
մունս մեծապէս վաստակեալ էին
'ի վերայ հասարակապետութե ,
ձեռն արկին վրէժխնդիր լինել ա-
զատութեան ռամկին , և զսակա-
ւուց անօրէնութիւն խայտառա-
կել . աւագանին յանցաւոր զայ-
րագնեալ մերթ 'ի ձեռն դաշնակ-
ցաց և Լատինաց , և մերթ 'ի ձեռն
հռովմայեցի ասպետաց՝ զորս ա-
կրնկալութի իշխանութեան ու-
ծացուցանէր 'ի ժողովրդենէ , ըզ-
գէմ կալան գործոց գրակքո-
սեանց . և նախ զՏիբերիոս և զկնի
ամաց զԿայիոս արիքուն ռամկին
զմի յեռասպետաց՝ որում յանձն
էր ածել գաղթականս , և որ 'ի
նոյն խորհուրդս եղբօրն յաջոր-
դեալ էր , ընդ Մ. Փուլուիոսի
Փլակկոսի սպանին : Եւ թէպէտ
այսուիկ գրակքոսեանցն տենչ
յաղթութեան ոչ շատացաւ , սա-

կայն լաւ է զսլարտու[թիւն յանձն
 առնուլ բարեաւ՝ քան չարեօք
 յաղ[թել անիրաւու[թեան :

Արդ այսու յաղ[թու[թեամբ զա-
 ռածեալ ազնուականք, զբազումս
 'ի ժողովրդենէ 'ի սուր և յաքսոր
 զրաւեցին 'ի կենաց . այլ վտանգս
 այնու քան [թէ զօրու[թիւն յաւե-
 լեալ անձանց : Մեծամեծք 'ի քա-
 ղաքաց կործանեցան , 'ի կամելն
 որ և է հնարիւք յաղ[թական լի-
 նել միմեանց , և չարաչար վրէժս
 'ի սլարտելոցն սլահանջել : Այլ
 է[թէ զհնարս երկաքանչիւր կող-
 ման և զամենայն սովորու[թիւնս
 քաղաքին ըստ իրացն մեծու[թեան
 մի ըստ միոջէ ստուգապատում
 առնել կամիցիմ , ոչ բաւէ ժա-
 մանակ երկարու[թեան բանից :
 Գարձցուք ապա յառաջարկու-
 [թիւն մեր :

ԽԳ . Յետ ուխտին խաղաղու-
 [թեան զոր եդ Աւղոս , և անարդ-
 փախստեան զօրաց մերոց , իբրև
 Կ . Մետեղղոս և Մ . Սիղուանոս
 բգեաշխ կարգեալ բաժանեցին

յիւրեանս զգաւառս սկտութէ ,
 Նումիգիա վիճակեցաւ Մետեղ-
 դեայ՝ առն քաջի, որ թէսկէա և
 հակառակ էր ռամկին՝ այլ յեր-
 կոցունց ևս կողմանց մեծարեալ
 իբր անկաշառ և արգարակորով :

Այն ինչ առեալ սորա զիշխա-
 նու թիւն զօրավարու թեան, զայլն
 ամենայն հաւասարասկէս ընդ իշ-
 խանակցին իւրում յանձանձեալ,
 առաւել ևս առաջիկայ սլատե-
 րազմին միտ գնէր : Եւ ոչ վստա-
 հացեալ ՚ի զօրականն զոր եգիտ ,
 զօրաժողով լինէր անդրէն, թի-
 կունս օգնականու թէ ամենուսս
 կոչէր . զէնս , նետս , երիվարս և
 այլ հանդերձս մարտի սլատրաս-
 տէր . հանդերձ սոքօք և պաշար
 առատ , և որ ինչ միանգամ նոր-
 օրինակ սլատերազմին սկտոյք էին
 յոլով՝ հայթայթէր : Առ այս ամ-
 ենայն սլատրաստու թիւն ձեռն-
 տու լինէր նմա ծերակոյան իշխա-
 նու թեամբ , դաշնակիցք , Լատինք
 և թագաւորք նիզակակիցք կամա-
 կար օգնականու թեամբ . և համա-

աօտ ասացեալ՝ քաղաքն համօրէն
 ջանիւ մեծաւ գուն դնէր : Եւ
 պատրաստեալ զամենայն որպէս
 և կամէրն , խաղաց բռեաշխն 'ի
 Նումիդիա . և քաջայոյս էին քա-
 ղաքացիք ոչ միայն 'ի հնարս ա-
 րուժէ , այլ և 'ի սիրտ նորա ան-
 մեղկելի 'ի մեծութեց . զի ցայն-
 ժամ ագահ ընչասիրութեամբ ա-
 ւագանւոյն ընկճեալ և տկարա-
 ցեալ էր մերոց զինուցս զօրու-
 թիւն , և թշնամեացն հզօրացեալ :

ԽԴ . Եւ իբրև եհաս Մեանդ
 զոս յԱփրիկէ՝ յանձն եղև նմա բա-
 նակն 'ի Սպ . Ալբինեայ փոխա-
 նակէ բռեշխին , վատթարացեալ ,
 դատարկապօրտ , անժոյժ 'ի տոկ
 վտանգաց և աշխատութեց , բա-
 նիւք քան արդեամբք խիզախելով ,
 աւարառու նիզակակցաց , կողոպ-
 տիչ թշնամեաց , ինքնիշխան և ան-
 սանձ : Այս անկարգութիւն զօ-
 րացն առաւել հոգ և տագնապ
 յաւելոյր նորոյ զօրավարին՝ քան
 յոյս բարեաց և ակնկալութիւն
 օգնականութեան՝ բազմութիւն

նոցին : Եւ թէպէտ յապաղմամբ
 ժողովոյն համառօտեալ էր ժա-
 մանակ ամարայնոյ , և յաջողու-
 թեամբ ելից իրացն գրաւեալ էին
 միտք քաղաքացւոց , սակայն եգ'ի
 մտի Մետեղղոս չլինել ձեռնա-
 մուխ 'ի մարտ մինչև ըստ նախնի
 կարգաց յաշխատութի և 'ի հրա-
 հանգ զզօրս կրթեալ : Քանզի Աւ-
 քին կարեւկր հարեալ ընդ բե-
 կումն եղբօր իւրոյ Աւղոսի և բա-
 նակի նորին , հաստատեալ էր 'ի
 մտի չեւանել յԱփրիկեայ , և ընդ
 ամենայն ժամանակս զօրավարու-
 թեան իւրոյ յամարայնի զակիշ
 ածեալ նստէր , և ոչ տեղափո-
 խէր մինչև ստիպեալ 'ի նեխոյ և
 առ 'ի չգոյէ արօտից : Այլ և ոչ
 ըստ զինուորութեան օրինաց գի-
 շերասպահս ունէր , զի ըստ հաճոյս
 իւրեանց մեկնէին զօրքն 'ի գրօ-
 շուց , և խառն 'ի խուռն ընդ պաշ-
 տօնեայս բանակին զտիւ և զգի-
 շեր թափառականք շրջէին , աս-
 պատակաւ արտօրայս յաղարտ
 վարէին և արշաւեալ 'ի գիւղս ա-

Ծէին կողոպուտ բազում, խաչն և
 գերի, որովք 'ի վաճառականաց
 գնէին գինի աղնիւ և այլ ինչ իրս
 այսպիսիս . վաճառէին զցորեանն
 տուեալ 'ի ռոճիկ՝ և զառօրեայ
 հացն գնէին, և բնաւ որ ինչ ասել
 ոք կամ խորհել կարիցէ դատար-
 կութեան և անառակ շուայտու-
 թեան գործս՝ առաւելաւն 'ի բա-
 նակի անդ գտանէր :

ԽԵ . Եւ սակայն 'ի դժուա-
 րինսն յայնոսիկ ոչինչ նուազ քան
 'ի պատերազմունս ընդդէմ թըշ-
 նամեաց մեծ և իմաստուն գտաւ
 Մետեղղոս, 'ի միջասահմանին կա-
 ցեալ խստութեան և քաղցրու-
 թեան : Քանզի նախ հրովարտա-
 կաւ զճարակ դատարկութեան
 արդէլ 'ի բանակէն . մի վաճառել
 հաց և եփոյս 'ի բանակի, մի պաշ-
 տօնէից բանակին ուղեկցել ընդ
 զօրս, և մի սոսկական զինուորի
 ունել 'ի բանակի և 'ի չուս ծա-
 ւայ կամ գրաստ : Նոյնպէս և այ-
 լոց իրաց խնամ տարեալ, ընդ ան-
 կուռ ճանապարհս հանապազօր

զբանակին խաղացուցանէր . աստա
 իբր այն թէ թշնամիք մերձ հա-
 սեալ կային , պատենէչս հրամայէր
 ածել և փոս շուրջանակի հատա-
 նել , գիշերապահս խիտ առ խիտ
 կարգէր , և անձամբ ընդ զօրա-
 պետս շուրջ գայր . և 'ի չուել զօ-
 րաց՝ էր զի ընդ առաջապահս , էր
 զի ընդ վերջապահս , և էր ուրեք
 զի 'ի բուն բանակին գնայր , զի
 մի օձատեսցէ ոք 'ի ռազմէն , զի ընդ
 դրօշս իւրաքանչիւր խուռն խա-
 ղայցեն , և զի իւրաքանչիւր ոք
 բարձցէ զզէն իւր և զպարէն :
 Այսպէս զառաջս կալեալ ան-
 կարգութեանց քան պատուհա-
 սիւք՝ 'ի սուղ ժամանակի զզօրսն
 հրահանգեաց :

ԽԶ. Ի սմին ժամանակի լուեալ
 Յուդուրթայ զգործս Մեռեղղո-
 սի , և զի 'ի հռովմայ իսկ գիտէր
 զանխոտորեւի լաւութիւն առնն ,
 սկսաւ 'ի կասկած տարակուսի
 տնկանել զիրաց իւրոց , մինչև խըն-
 դրել անկեղծ մտօք անձնաառւր
 լինել : Ասան որոյ գեսպանս ա-

զաչաւորս առ նա ինքն բդեաշին
 արձակեալ՝ վասն կենաց անձին և
 որդւոցն իւրոց պաղատէր, զայն
 ամենայն ՚ի կամս ժողովրդեանն
 հռովմայ ապաստան արարեալ :
 Այլ զի Մետեղղեայ կանխաւ ըզ-
 փորձ առեալ գիտէր զազգին նու-
 միգացւոց զհաւատադրութ բարս,
 զյեղյեղուկ և զյեղափոխութեց
 սիրող, ուրոյն յիրերաց զպատ-
 գամաւորսն առեալ, և տակաւ
 զնոսա ՚ի փորձ մատուցեալ, և ոչ
 օտարս ՚ի խորհրդոց գտեալ՝ բա-
 զում խոստամբ յորդորէր, զի
 զՅուզուրթ կենդանի, և կամ թէ
 ոչ յաջողեսցի՝ սպանեալ տացեն
 ՚ի ձեռս իւր : Իսկ վեր ՚ի վերոյ
 որ ինչ կամէրն հրամայեաց տա-
 նել պատգամս առ թագաւորն :
 Յետ ոչ բազում ինչ աւուրց
 քաջակիրթ բանականն խաղաց
 թշնամի ՚ի Նումիդիա, չէր անդ
 երկևան պատերազմի, հիւզք լի
 մարդկութեամբ, երկրագործք և
 անդէոց ջուկք ՚ի գաշտս, և կու-
 տակալք արքային ՚ի քաղաքաց և

յաւանաց ընդ առաջ ելեալ բը-
 գեշխին, ցորեան և համբարս բար-
 ձեալ բերէին, սպարաստք ՚ի կա-
 տարել զամենայն հրամանս նորա:
 Սակայն Մետեղղոս ոչինչ նուազ
 քան եթէ թշնամիք մերձ կայցեն՝
 ամենայն զգուշութեամբ առնէր
 զչու բանակին. դէտս շուրջ ար-
 ձակէր, և զայն ցոյց անձնատուր
 գողոյ թագաւորին խաբէութիւն
 համարեալ՝ հետազօտէր տեղի
 դարանաց: Ասոն որոյ ինքն ան-
 ձամբ ՚ի գլուխ կացեալ զօրուն ըն-
 տիր ընտիր՝ բազմութեամբ սար-
 սաւորաց և տիգաւորաց, և ՚ի
 վերջ բանակին Վայիոս Մարիոս
 տեղակալ ընդ այրուծիոյն սահ-
 ունէր. աստի և անտի տողեալ
 դաշնակցացն հեծելազօրք ընդ իշ-
 խանութեամբ լէդէոնասպետաց և
 ոստիկանաց հետևակազօրուն, որ-
 պէս զի խառն ընդ մեկնակազէն
 զօրուն վանեսցեն զայրուծին թըշ-
 նամեաց ուստ ուստեք և յարձա-
 կեսցի: Քանզի Յուդուրթայ այն-
 պիտի էր խորագիտութի, և այն-

քան տեղեկութիւն վայրաց, և զինուց հմտութիւն, զի՛ի մերձակայութեան նորա թէ՛ի բացակայութեան, ՛ի պատերազմի արդեօք թէ՛ի խաղաղութեան առաւել էր ՛ի նմանէ վտանգ, ոչ էր գիտելի :

Խէ. Ոչինչ հեռի՛ի ճանապարհէն ընդ որ երթայր Մեռեղղոս, էր քաղաք մի նումիդացւոց Վակկա անուն, շահաստան մեծ և հրուշակաւոր ընդ բովանդակ թագաւորութին, անդ բազումք յազգաց իտալացւոց բնակացեալ տուրևառիկ լինէին : Աստ բդեաշինն առ ՛ի փորձ մտաց բնակչացն մատեաւ, և ՛ի կարգել անդ պահակապանս՝ եթէ ներէր պատեհութի տեղւոյն, հրամայեաց և ցորեան և զայլ ամենայն կարևորս մարտի հանդերձել. զմտաւ ածեալ, և յիրաւի, զի յաճախութիւն վաճառականաց ոչ միայն ՛ի լիութի համբարուց զօրունն օգնէր, այլ և ՛ի նպաստ ամենայն հանդերձանացն : Իսկ Յուզուրթ անդրէն

փութութով դեսպանս արձակէր ա-
 զաչաւորս՝ի հաշտութիւն խաղա-
 զութե, զամենայն ինչ բաց՝ի կե-
 նաց իւրոց և որդւոց՝ ՚ի Մետեղ-
 զոս ապաստան արարեալ: Չորս
 բգէշխին ըստ առաջնոցն օրինակի
 հրասպուրեալ ՚ի մասնութն՝ յետս
 արձակէր, և առանց մերժելոյ
 կամ խոստանալոյ զխաղաղութի
 խնդրեալ յարքայէն, ելից խոսա-
 ման դեսպանաց մնայր:

ԽԸ. Իսկ Յուգուրթ զՄետեղ-
 զեայ բանսն ընդ գործոցն համե-
 մատեալ, խելամուտ եղև զի ՚ի
 նոյն ՚ի հնարս իւր գտանէր ինքն
 ըմբռնեալ. քանզի Մետեղզոս բա-
 նիւք խաղաղութի աւետեալ՝ ար-
 գեամբք պատերազմ խիստ մղէր,
 ապստամբեցուցանէր ՚ի նմանէ
 զքաղաքն մեծ, լրտեսէր զերկիր
 իւր, և զժողովուրդս հրասպուրէր
 ՚ի վտարանջութիւն. վասն որոյ
 հարկ լինէր նմա զէն առնուլ ՚ի
 պատերազմ: Հետադօտեալ ապա
 զընթացս թշնամեաց, քաջալե-
 րեալ ՚ի յաղթութիւն քաջադի-

պուժեամբ վայրացն, և յամե-
նայն ազգաց յորոց և մարթէրն
ստուարացուցեալ զգունդս զօ-
րաց իւրոց, ընդ գողուղի ճանա-
պարհ կանխեաց զառաջս էառ
Մետեղղեայ բանակին :

Ի կողմն աշխարհին՝ որ ՚ի բա-
ժանման անդ անկեալ էր Ագեր-
բաղայ, հոսէր ՚ի հարաւոյ Մու-
թուլ գետ, ուստի քսան աստա-
րիզաւ հեռի էր լեառն ըստ նմին
չափոյ երկայնանիստ, յամալի ՚ի
բնէ և ՚ի մշակութենէ : Եւ ՚ի հով-
տի անդ ամբառնայր բլուր ընդ-
արձակ յոյժ, զարդարեալ վայրի
ձիթենեօք և մրտենեօք և այլովք
բազմագիմի ծառատնկովք, որք
բուսանին յաւազուտ և արևակէզ
երկրի : Իսկ ՚ի միջնավայրն անա-
պատ անջրդի՝ բաց ՚ի գետա-
փանցն, ուր էին թփուտք, և յա-
ճախէին մշակք և խաշինք :

ԽԹ. Անդ ՚ի բլերն, զոր ընդ մէջ
ճանապարհին Մետեղղեայ ա-
սացաք ընդարձակեալ զկայ էառ
Յուգուրթ, և ճակատեցոյց զգորս

իւր ընդ երկայն : Փղացն և հե-
տևակախումբ զօրուն առաջնորդ
և իշխան կարգեաց զԲոմիլկար ,
տուեալ նմա պատուէրս և հրա-
հանգս . և ինքն առ լերամբն դա-
սակարգեաց զընտիր ընտիրս հե-
ծելոց և հետևակաց , և ապա
շուրջ ընթացեալ ընդ գունդս և
ընդ վաշտս զօրականին , խրախոյս
յորդորանաց և աղերս մատու-
ցեալ ասէր . « Յուշ լիցին ձեզ
արուժիքն ձեր առաջինք և յաղ-
թուժիւն . զօրացարուք փրկել
զիս և զարքայուժիւն իմ յանիրաւ
ադահուժենէ հսովմայեցւոց .
պատերազմ է ձեզ ընդ այնոսիկ՝
զորս սուղ ինչ յառաջ նկուն ա-
րարեալ և ընդ լծով անցուցիք .
զօրավար ևեթ այլ , բայց սիրա
նոյն էնոցա : Ար ինչ պարան էր զօ-
րավարի՝ ինամ կալեալ արարի ընդ
ձեզ . ընարեցի վայր դիպող , որ-
պէս զի կիրթք ընդ անհրահանգս
մարանչել կարիցէք , և մի նուա-
զունք ընդ յոգունս , և անհրա-
հանգք ընդ պատերազմափորձ

զօրականին ստիպիցիք 'ի կռիւ :
 Հապա, կազմ և պատրաստք 'ի
 տալ նշանի գրոհ տուք 'ի վերայ
 հռովմայեցւոց . օրս այս լիցի մեզ
 կամ բնաւ իսկ վաստակոց և յաղ-
 թութեանց լրումն և հաստատու-
 թիւն, և կամ սկիզբն ամենայն
 երկանց և աղեաից » : Ապա զայր
 այր 'ի սպայից յառաջ կոչեալ,
 զորս միանգամ վասն պատերազ-
 մական արութեանցն պարգևօք և
 պատուով բարձրացուցեալն էր,
 յուշ ածէր նոցա զբարերարու-
 թիւնսն, և օրինակս զնոսա այլոց
 կացուցանէր : Եւ զի մի մի ասա-
 ցից, զիւրաքանչիւր ոք 'ի զօրուէն
 ըստ բարուցն և ըստ բնաւորու-
 թեան՝ խոստմամբ, սպառնալեօք,
 աղաչանօք և այլ ամենայն ազգի
 ազգի հնարիւք 'ի մարտ պատ-
 րաստէր :

Յայնմ պահու գայր իջանէր
 Մեաեղղոս 'ի լեռնէն, ոչ գիտե-
 լով ինչ բնաւ զթշնամեաց, և չկա-
 րէր 'ի սկզբան անդ գուշակել
 զնոր տեսիլն . քանզի այրուծին

նուժիդացւոց 'ի թփուտս անդ ոչ
 բովանդակ էր ծածկեալ, զի ոչ
 բարձունք էին թուփքն, սակայն
 առ դրից տեղւոյն և զի դարանա-
 մուտ լեալ թագուցեալ էին զան-
 ձինս և զգրօշս իւրեանց խառն 'ի
 խուռն ինչ երևէին, այլ ապա ընդ
 հուս գիտացեալ զգաւն, վայրիկ
 մի զտեղի էառ. անդ փոխեալ
 զկարգ զօրականին, զաջ թև բա-
 նակին, որ մերձաւորագոյնն էր
 'ի թշնամին՝ ամրացոյց եռապա-
 տիկ, 'ի մէջ հետևակազօրուն սըփ-
 ոեաց զսարսաւորս և զաղեղնա-
 ւորս, և զայրուձին համօրէն 'ի
 թևս բանակին բաժանեաց. և ըստ
 ժամուն փուլթոյ համառօտիւ ըզ-
 զօրականն խրախուսեալ 'ի դաշտ
 անդր մղեաց զճակատն, զառաջս
 բանակին նովին կարգաւ առչե-
 ղեալ յահեակ:

Ծ. Այլ իբրև ետես զի ոչ
 խլրտէին նուժիդացիք 'ի բլրոյն,
 երկեալ Մետեղղոս թէ գուցէ
 առ 'ի չգոյէ անդ ջրոյ յամարային
 եղանակին սսրառեսցի ծարաւա-

հիւժ զօրականն , և աճապարեալ
 արձակեաց զՀռութիլիոս տեղա-
 կալ թեթևրնթաց հետևակօք և
 հեծելովք ոմամքք հասանել ու-
 նել զափունս գեաոյն 'ի բանա-
 կեաղ . կարծէր բդեաշխն զի թըշ-
 նամիք ստէսլ յարձակմամբ առ 'ի
 կողաց արգելուցուն նմա զճանա-
 պարհն , և չվստահացեալ 'ի զօ-
 րութիւն զինուց իւրեանց՝ աշխա-
 տութեամբ և ծարաւով աագնա-
 պեցուսցեն զզօրսն : Ապա , որպէս
 հարկն և տեղին պահանջէր , տա-
 կաւ՝ որպէս իջեալն էր 'ի լեռնէն
 յառաջ խաղայր , զՄարիոս 'ի
 բուն բանակին կացուցեալ , և ինքն
 'ի հեծելագնդի 'ի ձախոյ թևին ,
 որ յառաջախաղացն էր 'ի չուն :

Իսկ Յուդուրթ իբրև ետես
 զվերջապահս բանակին Մետեղ-
 դեայ յառաջ անցեալ քան զա-
 ռաջնապահս իւր , իբր երկու հա-
 զար զօրօք հասեալ կալաւ ըզ-
 լեառնն՝ օւստի իջեալն էր Մե-
 տեղոս , զի մի 'ի խոյս տալ թշնա-
 մեաց՝ լիցի նոցա այն տեղի ապա-

ւինի, և ապա մարտկոց: Հանապա,
 ետ յանկարծակի նշան, և յար-
 ձակեցաւ 'ի Թշնամիս: Կէսք 'ի
 նումիգացւոց զվերջապահս հար-
 կանէին, այլք յաջ և յահեակ
 գրոհ տային, 'ի նեղ և 'ի տագ-
 նապ զհռովմայեցիս արկանէին,
 ամենայն ուրեք զամենայն կարգս
 նոցա աղմկէին: Որ քաջասրտա-
 գոյնք իսկ ընդգէմ Թշնամւոյն դի-
 մեալքն էին, տեղի տային 'ի կե-
 ղակարծ մարտէն՝ նետահարեալք
 'ի բացուստ, և ոչ բաւեալ փո-
 խանակել նոցա վերս կամ գալ 'ի
 կուր:

Քանզի հեծելազօրն յառաջա-
 գոյն խրատեալ 'ի ՅուդուրԹայ՝
 'ի հալածելն 'ի հռովմայեցւոց ոչ
 կուռ 'ի մի վայր սնդէր, այլ
 սփռէր ցիր և ցան: Եւ այսպէս
 նումիգացիք առաւելեալք Թուով
 իբրև ոչ կարէին արդելուլ զհռով-
 մայեցիս 'ի հետամուտ լինելոյ,
 հարկանէին շուրջ 'ի Թիկանց և
 'ի կողից զցրուեալ գունդս նոցա.
 և եթէ դիպողագոյն Թուէր խոյս

տալ ընդ բլուրն քան ընդ դաշտ ,
 երիվարք նոցա քաջավարժք էին
 ընդ թփուտս սրանալ , ուր զձիանն
 մեր արդեւոյր մացառախիտ դը-
 ժուարուծիւն վայրացն :

ԾԱ . Բայց մարան յեղյեղուկ
 երկուստեք անպարտելի՝ ողորմ
 և դժնեայ ընծայէր տեսիլ . կէսք
 'ի խմբից քակտեալ տեղի տային ,
 այլք նոցին հետամուտ , ոչ կար-
 դաց և ոչ դրօշուց էր պահպա-
 նուծիւն . ուր ուրեք և հասանէր
 ումեք վտանգ , անդ զդէմ ունէր ,
 անդէն փոխանակէր զհարուած :
 Զէնք և նեաք , ձիան և մար-
 դիկ , նումիդացիք և հռովմայեցիք
 խառն 'ի խուռն , ոչ խորհրդոց և
 ոչ հրամանաց ազգեցուծի , այլ
 զամենայն ինչ դէսք տնօրինէին :
 Օրն տարաժամէր և տակաւին
 անյայտ էին ելք մարտին , մինչև
 'ի պարտասել ամենեցուն յաշ-
 խատուծենէ և 'ի մօթոյ : Իբրև
 էտես Մետեղղոս զնումիդացիս
 թուլացեալս 'ի դիմակալուծիւն ,
 տակաւ 'ի մի վայր զզօրականն է

ամ . կարգս եգ նոցա , և զքառեակ
 լէգէոնական գունդս ընդգէմ հե-
 տեակազօրուն թշնամեաց կացոյց ,
 որ մեծաւ մասամբ 'ի բարձունս
 բլրոյն խոնջեալ նստէին : Աղա-
 չէր միանգամայն և յորդորէր ըզ-
 զօրականն , մի' լքանել , և մի' փա-
 խստական թշնամւոյն թողուլ
 զյաղթութիւն : Չիք ձեզ բանա-
 կեաղ , ասէր , և ոչ տեղի ապաւի-
 նի , 'ի զէնս է ամենայն : Այլ և
 ոչ Յուգուրթ անգործ կայր յայն-
 ժամ , շուրջ գայր , քաջալէրէր
 զզօրսն , վարէր զնոսա անգրէն 'ի
 մարտ , և ինքն անձամբ 'ի գլուխ
 այրընաիր զօրականին՝ զամենայն
 ճիգն 'ի գործ արկանէր , 'ի թի-
 կունս հասանէր իւրոցն , զտարա-
 կուսեալս 'ի թշնամեաց հասեալ
 վանէր , և զզօրաւորաց 'ի բա-
 ցուստ պատերազմաւ զգէմ ու-
 նէր :

ԾԲ . Այս օրինակ մրցէին յիւ-
 րեանս զօրավարքն երկոքին արք
 հոյակապ . քաջութեամբ հաւա-
 սարք , այլ ոչ ևս զօրութեամբ :

Զի Մետեղդեայ քաջք էին զօրա-
 կանք, այլ տեղին դժպատեհ. իսկ
 Յուզուրթայ բաց ՚ի զօրացն՝ ամե-
 նայն ինչ բարեպատեհ: Իբրև ՚ի
 միտ առին հառվմայեցիք զի չէր
 նոցա տեղի փախստի, և ոչ հնար
 զթշնամին ձգելոյ ՚ի սրատերազմ,
 և զի օրն ընդ երեկս էր՝ ՚ի բլուրն
 կոյս գրոհ ետուն ըստ հրամանի
 զօրավարին: Իսկ նուժիգացիք կո-
 ռուսեալ զբարձրաւանդակն և ՚ի
 սարտութիւն մասնեալ գարձան
 ՚ի փախուստ. բայց նուազունք ՚ի
 նոցանէ կորեան, այլոցն զերծեալ
 սրարչաւ՝ անտեղեակ գոլով թըչ
 նամւոյն վայրաց գաւառին: Յայ-
 նրմ վայրի Բոմիլկար, որ հրամա-
 նատար ՚ի Յուզուրթայ կարգեալ
 էր ՚ի վերայ փղաց և հետեւակա-
 զօրուն, որսլէս ՚ի վեր անդր ասա-
 ցաք, իբրև ետես զհռութիլիոս
 անցեալ յառաջ, էաժ տակաւ
 զզօրս իւր ՚ի տեղի տափարակ. և
 ՚ի փուլթալ դիմել նորա ՚ի գետն,
 ինքն պատեհ առեալ լռիկ հան-
 դարտիկ ճակատեցոյց զիւրան, և

խնամ կալեալ լրտեսէր զքնացս
 Թշնամւոյն : Իսկ իբրև գիտաց զի
 Հռուժիլիոս նստէր աներկեան ,
 և Յուգուրթայ պատերազմին
 բարձրանայր շուինդն ազազակի ,
 երկեալ զի մի գուցէ Հռուժիլիոս
 իրազէկ լեալ աճապարեսցէ իւ-
 րոցն պարտասելոց 'ի Թիկունս ,
 զճակատ բանակին՝ զոր առ կաս-
 կած տկարութեան զօրականին
 անձուկ էր յօրինեալ առ 'ի խա-
 փանել զչու Թշնամւոյն , ընդար-
 ձակեաց և խաղացոյց ընդդէմ բա-
 նակի տեղակալին :

ԾԳ . Իէտ ակն 'ի վեր ամբար-
 ձեալ տեսին յանկարծ հռովմայե-
 ցիք մրրիկ փոշւոյ մեծ . և քան
 զի մացառախիտն որ 'ի դաշտին
 արգելոյր զտեսիլ բանակին , հա-
 մարեցան 'ի սկզբան զփոշի ան-
 ջրդի երկրին վեր 'ի վայր 'ի հող-
 մոց յուզեալ . այլ իբրև տեսին զի
 յարատեէր մրրիկն և ըստ յառաջ
 խաղալ բանակին գայր մերձենայր
 առ նոսա , ծանեան զգալուստ
 Թշնամեաց , և զէն առեալ առա-

Ջի պատնիշացն ճակատեցան կա-
 ցին ըստ հրամանի զօրավարին :
 Իսկ իբրև բանակք երկոքին ե-
 կին հասին առ միմեանս, զա-
 ղաղակ հարեալ գիմեցին 'ի վե-
 րայ միմեանց : Նուժիգացիք զա-
 ռաջինն յօգնականութի փղացն
 յուսացեալ՝ ժուժկալէին քաջու-
 թեամբ. այլ 'ի տեսանելն զնոսա
 արգելեալս յոսոոց ծառոց ցիր
 և ցան պաշարեալս 'ի թշնամեաց,
 'ի փախուստ գարձան. և բազումք
 զէնընկէց լեալ, օգնականութի
 գիշերոյ և մերձակայ բլրոյն ան-
 վնասք ճողոստրեցան : Չորք ևեթ
 'ի փղացն գերի վարեալ, այլք առ
 հասարակ թուով քառասուն ըս-
 պանան : Իսկ հռովմայեցիք թէ-
 օկտ վաստակաբեկք 'ի յերկար
 չուոյն, պատնէշս ածելոյ և 'ի
 պատերազմէ, սակայն 'ի յամել
 Մեատեղլեայ առաւել քան զկար-
 ծիս՝ սնդակազմք և զգուշաւորք
 ելին ընդ առաջ, զի գարանակա-
 լութիւնք նուժիգացւոց չներէին
 նոցա յանհոգս լինել : Եւ իբրև

ոչինչ հեռի էին յիրերաց, 'ի մը-
 թան գիշերոյ զառաջինն զթշնա-
 մեաց կարծելով յարձակումն՝ ար-
 հաւիրս 'ի միմեանս և աղմուկս
 շփոթի գոչմամբ և աղաղակաւ ար-
 կանէին. և եթէ ոչ երկուստեք
 հեծեալք ոմանք 'ի վերայ հասա-
 նէին իրացն, նախճիր աղետալի
 յանդուգն վրիպակաւ 'ի տեղոջ
 անդ գործէր: Անդ յանկարծ ընդ
 երկիւղին փոխանակէր խնդու-
 թիւն, զօրականք զուարթագին
 ձայն տային միմեանց, լսել և սրտ-
 մել զանցս իրերաց, և իւրաքան-
 ճիւր զանձին քաջութիւն յերկինս
 ամբառնայր: Այսպիսի բնաւո-
 րեալ են մարդիկ, 'ի յաղթութե՛ն՝
 վատաց իսկ սարծել, իսկ 'ի ձա-
 խողակս լքանել ևս և քաջաց:

ԾԴ. Զաւուրս չորս եկաց
 Մետեղղոս 'ի բանակին 'ի դար-
 ման վիրաւորաց, և ըստ օրինի զի-
 նուորութեան բաշխէր սարգևս
 քաջաց և զամենեւեան դրուա-
 տէր 'ի ժողովս, և շնորհ ունելով
 յորդորէր զնոսա 'ի նոյն արութի

և յառաջիկայ սլատերազմունս . և
 ասէր . « Շատ իսկ մարտերուք 'ի
 վերայ յաղթութեան , թեթևա-
 գոյն ինչ մնայ ձեզ վաստակել
 յաւար և 'ի կողոպուտ թշնա-
 մւոյն » : Եւ արձակէր զգասալիք
 զօրականն և արս քաջս 'ի լրտե-
 սել ո՛ւր և յի՛նչ խորհուրդս էր
 Յուդուրթ , սակաւո՛ւք ոմամքք
 թէ բանակաւ դայր , և թէ հա-
 մարէր զանձն սլարտեալ : Բայց
 նորա խոյս տուեալ էր յանտառս
 և 'ի վայրս ամուրս 'ի բնէ , և անդ
 կազմէր բանակ բազմաձեռն 'ի
 բիրտ և 'ի վատ ամբոխէ 'ի մշակու-
 թիւն և 'ի տուարածական կեանս
 վարժելոց քան 'ի սլատերազմ :
 Հարկ իսկ էր այսմ այսպէս սլա-
 տահել , զի հեծեալք ևեթ նու-
 միդացիք 'ի փախչել արքայի եր-
 թեալ ընդ նմա , այլք առ հասա-
 րակ ցրուին ըստ հաճոյս , չհա-
 մարեալ այս նոցա 'ի յանցանս
 ըստ սովորութեան երկրին : Իբ-
 րև ետես Մեաեղղոս զթագաւո-
 ըին վայրագ միաս զի կրկին ձեռն-

արկէր 'ի մարտ , յոր պատերազ
 մասէր ցանկու թիւն և ե թ միէր
 զնա , և զի ինասակար էր իւր գալ
 ընդ թշնամիս 'ի զէն , և զի դար
 ձեալ առաւել տու թէին իւրքն
 յաղթու թեամբ քան թշնամիք 'ի
 պարտութենէ , խորհուրդ կալաւ
 ոչ յարձակմամբ և ոչ կարգեալ
 ճակատու պատերազմել , այլ այ
 լով իմն հնարիւք : Ասան այսորիկ
 մխեցաւ 'ի բազմահարուստ գա
 ւառս Նու միգիոյ , յապականութի
 եդ զարտորայս , և զբազում ամ
 բոցս և աւանս անզէնս և անպա
 հանորդս կալեալ հրձիգ արար ,
 արբունս առ հասարակ սրոյ ճա
 բակ ետ , զայլն ամենայն մատ
 նեաց յաւար զօրականին : Յար
 հաւրաց անտի բազումք գիմէին
 անձնատուր լինել 'ի հռովմայե
 ցիս , զցորեան և զայլ պէտս նո
 ցա լիով հայթայթեալ . և Մե
 տեղղոս ուր և կարևոր համարէր
 պահակապանս դնէր : Այս ամե
 նայն առաւել քան պարտութիւն
 իւրոցն ահաբեկէր զթագաւորն .

զի որ զամենայն յոյս 'ի փախըս-
 տեան եգեալ՝ բռնադատիւր զհետ
 լինել թշնամւոյն, և որ չզօրէրն
 զիւր տեղիս պահել՝ ստիպէր 'ի
 վայրս գրաւեալս յայլմէ պատե-
 րազմ մղել: Ապա յանհնարինս
 անդ խորհուրդ կալեալ որ ինչ
 օգտակարագոյն թուէր նմա, ե-
 թող 'ի տեղւոջ անդ զմեծ մասն
 բանակին և ինքն ընտիր հեծելովք
 հետամուտ եղև Մետեղղեայ, և
 գիշերախառն ընդ գողուղի շա-
 ւիղս անկաւ յեղակարծում 'ի վե-
 րայ հռովմայեցւոց որ ցիր և ցան
 կային: Յորոց բազումք անդէնք
 կոտորեցան և բազմագոյնք 'ի գե-
 րութի վարեցան. և ոչ ոք անվը-
 նաս կարաց զերծանել. և նուժի-
 դացիք՝ մինչև 'ի բանակէն օգնու-
 թիւն հասեալ, մեկնեցան 'ի մօ-
 տաւոր բլուրս որպէս հրաման էր
 նոցա:

ԾԵ. Բայց 'ի հռովմ ցնծու-
 թիւն մեծ էր 'ի լուր քաջութեցն
 Մետեղղեայ, թէ որպէս զանձն
 և զզօրս իւր նախնեացն կարգօք

յարդարեալ, 'ի ձախող վայրս յաղ-
 թող լեալ էր քաջութեամբ, կա-
 լեալ զերկիր թշնամեաց, և զգո-
 ուողացեալն վատութեամբ Ա-
 զոսի զՅուզուրթ' 'ի նեղ արկեալ
 էր յանապատս և 'ի փախուստ ա-
 ստատանել: Հրաման ետ ծերա-
 կոյան վասն յաջողութեան պա-
 տերազմին գոհութիւնս դիցն ան-
 մահից մատուցանել. և քաղաքն
 բազմահոգ և երկմիտ զելից մար-
 տին՝ յուրախութիւն փոխէր, և
 համբաւ Մետեղզեայ պայծառա-
 նայր: Ասան այնորիկ և Մետեղ-
 զոս մտադիւրագոյն ևս ճգնեալ
 ամենայն հնարիւք փութայր 'ի
 յաղթութիւն, բայց զգուշանայր
 չտալ ուստեք տեղի թշնամւոյն,
 և ուշ 'ի կուրծս առնէր զի զհետ
 փառաց յաջորդէ նախանձ: Սո-
 րին աղագաւ ըստ պայծառանալ
 անուան նորա յաճախէին նմա
 հոգք, և զկնի դարանակալութեն
 Յուզուրթայ ոչ ևս թողոյր զօ-
 րացն աստատակել: Այլ 'ի սէտս
 ցորենոյ և յարդի հետեակա-

խուճբք շուրջ 'ի հեծելոց առ հա-
 սարակ պատասպարեալ գնային . և
 մասին ինչ զօրացն ինքն բդեաշխն,
 և այլոց Մարիոս առաջնորդէր :
 Ոչ ևս աւար հարկանէին , այլ 'ի
 հուր զերկիրն մասնէին . յերկուս
 վայրս ոչինչ հեռի յիրերաց բա-
 նակէին . և ուր պէտք լինէին օգ-
 նականութեան 'ի մի վայր գային .
 իսկ ուր չէին պէտք՝ ինքնուրոյն
 երկաքանչիւր մարտնչէին առա-
 ւել ևս խուճապ և արհաւիրս ար-
 կանել 'ի թշնամին : Յայնմ վայրի
 Յուդուրթ հետամուտ լեալ ընդ-
 բլուրս՝ ժամ պատեհ խնդրէր և
 վայր քաջագէտ կռուոյ . ուր և
 լսէր զգալուստ թշնամւոյն , յա-
 պականութիւն գնէր զարօսս և
 զաղբիւրս՝ որնուազունք իսկ էին
 անդ : Է զի 'ի վերայ Մետեղղեայ,
 և է զի 'ի վերայ Մարիոսի դիմէր ,
 ընդ վերջապահսն բախէր , և ան-
 տի դարձեալ 'ի բլուրս ամփոփէր .
 մերթ աստի և մերթ անտի սպառ-
 նայր , ոչ 'ի կռիւ համարձակէր
 և ոչ զլայր դադարէր , շատ հա-

մարէր անգործ զԹշնամին կա-
ցուցանել:

ԾԶ. Բդեաշնն հռովմայեցի
տաղնապեալ 'ի դարանաց ոսո-
խին, և ոչինչ կարացեալ ձգել
ղնա 'ի ճակատ պատերազմի, խոր-
հուրդ կալաւ զքաղաքն մեծ զԶա-
մա, որ էր գրիւքն իբր դուռն
համարեալ և ամրոց թագաւորու-
թեանն՝ առնուլ մարտիւ պատե-
րազմաւ, զի անդ 'ի Թիկունս պա-
շարելոցն յուսայր աճապարել
Յուդուրթայ, և 'ի կռիւ կաքա-
ւել: Այլ նորա 'ի դասալիք փա-
խտական զինուորաց իմացեալ
զխորհուրդ Մետեղղեայ՝ հաս-
ճեալ տաղնապաւ յառաջեաց
քան զնա, խրախուսեաց զբեր-
դակալս վերամարտիկ լինել քա-
ղաքին, և յաւել նոցա յօգնակա-
նու թիւն զգօրս հատուածեալս 'ի
Թշնամւոյն, որ հաւատարմագոյնք
էին 'ի զօրս թագաւորին՝ ոչ ևս
կարելով լինել դասալիք, և խոս-
տանայր ևս նոցա գալ հասանել
ինքնին ընդ հուս բանակաւն: Եւ

այսպէս կարգեալ յօրինեալ զամենայն, մեկնեցաւ ընդ գողուղի. և յետ սակաւ միոյ լուեալ, զի Մարիոս զօրահատոյց լեալ գնայր զցորենոյ 'ի Սիկկա քաղաք, որ նախ քան զայլս յետ պարտութե թագաւորին նշկահեալ էր, զորընտիր արարեալ յայրուձիոյն՝ գիմեաց անդր 'ի գիշերի, և ընդ հրաովմայեցիս՝ որ այն ինչ ելանէին 'ի քաղաքէն՝ սաստկապէս բախեցաւ. և ձայն բարձեալ գոչէր 'ի յորդոր սիկկացւոց. «Գրոհ տուք 'ի թիկանց հեաւահազօրուն, պատեհ մեծի արութեան շնորհեմեզ բաղգն. զայս արարեալ ինձ զթագաւորութիւնս և ձեզ զազատութիւն և զանքոյթ կեանս հայթհայթեսջիք» : Եւ եթէ չէր Մարիոսի աճապարեալ յափրշտակել զգրօշն և արտաքս քան զգուռն ելանել, ասլաքէն ամենեքեան կամ մեծ մասն սիկկացւոց հաւատադրութք գտանէին. այնչափ յեղյեղուկ են նումիդացիք : Եւ գունդն յուգուրթեան

վայրիկ մի ժուժկալեալ յորդո-
րանօք արքային, սպա 'ի բուռն
զօրութենէ (Թշնամւոյն վարեցան
'ի փախուսա՝ ոչ մեծ ինչ կրեալ
կոտորած:

ԾԷ. Եւ եհաս Մարիոս 'ի
Զամա: Քաղաքս այս 'ի տափա-
րակ տեղւոջ կառուցեալ՝ չէր ինչ
ամուր 'ի բնէ, այլ ձեռագործ ամ-
րացեալ. ոչինչ 'ի կարևորաց պա-
կասէր անդ, զինուք և զօրօք բազ-
մահարուստ: Արդ Մեանդղեայ
տուեալ զամենայն պատուէրս՝
որ ինչ 'ի դէպ էր տեղւոյն և ժա-
մանակին, էած շուրջ զնովաւ
զբանակն, և հրամայեաց զօրա-
պետացն ում ուրեք պարսն էր
ուռնել պահ: Եւ սպա 'ի հարկա-
նել փողոյն՝ ձայնք խրախուսանաց
հնչեցին ամենուստ 'ի դոչումն ա-
հեղ: Այլ ոչինչ երկեան նումի
դացիք, կացին մնացին անսա-
սան և անչփոթ, և սկսաւ մտրան:
Հառվմայեցիք այր իւրաքանչիւր
ըստ իւրումն ճարտարութեան
կէօք 'ի հեռուստ կապարեայ դըն-

տօք և քարամբք մարտնչէին յա-
 ջորդելով իրերաց . այլք զհիմունս
 պարսպաց բրէին , և կէսք ընդ
 սանդուղս վերելակէին խառ-
 նել զպատերազմ : Սոցին ընդդէմ
 քաղաքացիք վէմս մեծամեծս 'ի
 մօտակացս թաւալէին , բիրս և
 վիրգս և խանձողս ծծմբախառն
 նաւթիւ բորբոքեալ թօթափէին :
 Եւ ոչ այնոքիկ որ կայինն 'ի բա-
 ցեայ ' էին անվտանգ վասն եր-
 կիւղին զմիտս նոցա խուճապելոյ .
 քանզի բազումք հարեալք 'ի նե-
 տից , որ 'ի մարտկաց անտի և 'ի
 մանգլիոնաց արձակեալ՝ վիրաւո-
 րեալք անկանէին . և նոյն վտանգ՝
 թէ և ոչ նոյն համբաւ քաջաց և
 վատաց 'ի վերայ կայր :

ԾԸ . Եւ մինչդեռ այս մարտ
 պատերազմի զպարսպօքն Չամայ
 մղէր , յեղակարծուց Յուզուրթ
 բազմաձեռն գնդաւ դիմեաց 'ի
 բանակ թշնամւոյն . և քանզի նո-
 քա յանհոգօ կային՝ անկասկածք
 ամենեին 'ի յարձակմանէ , ընդ-
 դուռն զակշին գրոհ եա 'ի ներքս :

Իսկ մերքն՝ ի յեղակարծ երկիրդէն
 պակուցեալք՝ այր իւրաքանչիւր
 ըստ մտացն թելադրանաց կէսք ՚ի
 փախուստ և կէսք ՚ի զէնս աճա-
 սարէին, և բազումք վիրաւոր
 կամ դիտասպաստ անկանէին: Եւ
 յայնքան բազմութենէ ոչինչ ա-
 ւելի քան զքառասուն այր ՚ի յուշ
 հռովմէական անուան խումբ ա-
 ըրաւալ ՚ի բարձրագոյն ուրեք
 վայրի զտեղի կալան, և ժուժկա-
 լեալ ընդդէմ ամենայն բռնութե
 թշնամւոյն, զնետս ձգեալս յիւ-
 րեանս յետս ընդդէմ առաքէին,
 և սակաւք զբազմաց ՚ի դերև ըզ-
 ճիգն զօրութեան հանէին: Իսկ
 ՚ի մերձ մտաչել նումիգացոց՝
 նոքա առաւել ևս քաջութի ցու-
 ցեալ մեծաւ բռնութեամբ վա-
 նէին զնոսա, խորտակէին և ՚ի փա-
 խուստ դարձուցանէին: Յայնմ
 վայրի Մեատեղոս որ ուժգինս
 կռուէր ընդ քաղաքին, լուեալ
 յետ կուսէ շռինդն պատերազմի
 և թշնամեաց, դարձոյց զերիվարն.
 և տեսեալ զդէմ փախստի զօրաց

յինքն կոյս , գուշակեաց զի իւրոց
 անտի էին փախստեայք , և աճա-
 պարեալ փութացոյց զհեծեւա-
 զօրն ամենայն 'ի բանակ անդր , և
 զՄարիոս անդէն ընդ հեռեակա-
 խումբս դաշնակցաց . և աղաչէր
 զնա արտասուօք առ սէր բարե-
 կամութեան և հասարակաց պե-
 տութեան մի՛ հանդուրժել ընդ
 նախատինս յաղթական բանակին ,
 և մի՛ զթշնամիս անպատու հաս թո-
 դուլ : Նա արագ արագ կատա-
 րեաց զհրամանն : Իսկ զօրացն
 Յուգուրթայ 'ի պատնիշացն մե-
 րոց արգելեալ , կէսք ընդ պա-
 տուարս գահավէժ լինէին , այլք
 ընդ անձուկս խռնեալ զիրեարս
 խափանէին , մինչև բազմաց կորրս-
 տեամբ՝ յամուրս ուրեք պատրս-
 պարել : Բայց գիշերոյ 'ի վերայ
 հասեալ , Մեռեղղոս առանց 'ի
 գլուխ հանելոյ զգործ պատերազ-
 մին , դարձ առնէր զօրօք 'ի բա-
 նակն :

ԾԹ . Ի վաղիւ անդր մինչև
 անդէն յարձակեալ 'ի վերայ քա-

զաբին՝ զհեծելազօրն ամենայն
 յայն կողմն, ուստի թագաւորին
 էր գալուստ՝ կարգէր ՚ի պահ ա-
 ուաջի բանակին, և զգրուենն և զմօ-
 տակայ վայրս յանձն առնէր հա-
 զարապետաց զօրուն. ապա գի-
 մէր ըստ առաջնոյ աւուրն ՚ի վե-
 րայ քաղաքին և զպարիսպս նորա
 հարկանէր: Յայնմ վայրի Յու-
 գուրթ գաղտաբար յեղակար-
 ծում ՚ի վերայ մերոցն յարձակի.
 ՚ի սկզբան անդ յառաջապահքն
 խռովեալ խուճապին, այլ արագ
 հասանեն նոցա այլք յօգնակա-
 նու թիւն: Չէր իսկ մարթ նու մի-
 գացւոց յերկար ընդդէմ նոցա
 ժուժկալել, եթէ ոչ համախում-
 բեալ հետեակաց ընդ հեծելազօ-
 րուն նախճիր մեծ ՚ի խառնուրդս
 անդ պատերազմին գործէին: Ո-
 րով նոցա խրախուսեալ, ոչ ևս՝
 որպէս սովորութիւն է հեծելա-
 զօրուն ՚ի մարտի՝ տեղի ետուն յետ
 վանելոյ զթշնամին, այլ ձիարձակ
 ՚ի վերայ նորա գիմեալ ազմկէին
 խառն ՚ի խուռն զուազմ և զկարգ

Ճակատուն , և իբր գրեթէ պարտեալ մատնէին զնա քաջամարտիկ հետևակազօրուն իւրեանց :

Կ . Ի նմին ժամանակի պատերազմ սաստիկ էր առ Չամայ , իւրաքանչիւր 'ի զօրավարաց և 'ի հազարապետաց ուր հրամայէրն անդ առաւել վառեալ բորբոքէր զխազմն , այր այր 'ի նոցանէ յիւր զօրութի առաւել վստահացեալ քան յընկերին : Նոյն օրինակ և քաղաքացիքն ճգնէին . մարտ տային , առ 'ի մարտ պատրաստէին յղձագոյնք վիրաւորելոյ զթշնամին քան անձանց պահ ունելոյ : Չայն աղաղակի խրախուսանաց , խնդութե և հեծութեան , դարձեալ և զինուոց շկահիւն և շառաչ խառն յերկինս ելանէին , և նեաք երկուստեք թաուցեալ թօթափէին : Իսկ ամրականքն 'ի դլալ հակառակամարտիցն սուղ մի , 'ի պատերազմ հեծելազօրուն միտ եգեալ գէտ կային : Եւ ըստ ելից իրացն Յուգուրթայ՝ մերթ խնդազինս և մերթ ահաբեկս էր տե-

սանել զնոսա . և որպէս եթէ զնոսա
 նուորակցացն իւրեանց մօտ կա-
 լով 'ի լուր և 'ի տեսիլ, կէսք
 խրախուսէին զնոսա, այլք խրատ
 տային, ձեռամբացի կամ 'ի ձև
 մարմնոյ ցուցակի զխորհուրդս մը-
 տացն յայտնէին, մերթ իբր 'ի վը-
 տանգէ խոյս տալով և մերթ իբր
 'նետաձիգ լինելով այսր անգր տա-
 րուբերեալ շարժէին : Ջայն ամե-
 'նայն տեսեալ Մարիոսի որ յայնմ
 կողման զօրավարէր, դլացոյց խոր-
 հրդով զգործ մարտին իբր անյոյս
 զելից իրացն լեալ, և թողոյր զնու-
 միգացիս անխառով 'ի զնին կռուոյ
 արքային : Եւ մինչդեռ նոքա յակ-
 ճիւս կային, ինքն յեղակարծում
 մեծաւ զօրութի յարձակեցաւ 'ի
 պարիսպն . և իբրև զօրքն ընդ սան-
 դուղս 'ի վեր սողոսկեալ՝ մերձ 'ի
 վեր անգր հասեալ կային, ըն-
 թացան ամրականք, վէմս, խան-
 ձողս և նետս 'ի նոսա թօթափել :
 Ի սկզբան անդ մերքն դիմակալե-
 ցին . այլ իբրև կէսք 'ի սանդղոցն
 խորտակեալ թօթափեցան վերե-

լեակք, այլք այսր և անդր ուր և
կարացինն փախեան, սակաւք 'ի
նոցանէ ողջանդամք և բազումք
կարեւելքք: Եւ դիշերոյ 'ի վերայ
հասեալ դուռ արար մարտին:

ԿԱ. Իբրև ետես Մեաեղղոս
զի 'ի դերև ելին խորհուրդք իւր,
և քաղաքն էր անառիկ, և զի Յու-
դուրթ՝ եթէ ոչ կազմեր դարան
կամ գտանէր զպատեհութի վայ-
րաց՝ ոչ տայր սպտերազմ, և զի
դարձեալ 'ի վերջ կոյս ամառն
խոնարհէր, 'ի բաց հեռացաւ 'ի
Ջամայ. և 'ի քաղաքս, որ նշկա-
հեալ էին յարքայէն, և գրիւքն և
պատուարօք ամրացեալ՝ պահա-
կապանս եդ: Իսկ այլոց զօրաց 'ի
գաւառի անդ մերձ 'ի Նումիդիա
ետ ձմերել: Եւ ոչ ըստ սովորու-
թեան այլոց զժամանակն զայն 'ի
հանգստի և 'ի գրգանս անցոյց.
այլ քանզի զինուք ոչ յաջողէր
պատերազմ, ձեռն արկ դարանա-
կալ լինել թագաւորին 'ի ձեռն
բարեկամաց նորա, և զնենգութի
նոցա փոխան զինուց 'ի կիր առ-

նուլ : Ասան որոյ զԲոմիկար՝ որ
 ընդ Յուդուրթայ՝ի հռովմ լեալ,
 և ապա երաշխաւորս կացուցեալ՝
 ՚ի դատաստանէ սպանութեանն
 Մասիւայ գաղտ փախուցեալն
 էր, և առ կարի մտերմութեան ընդ
 արքայի մարթէր նմա դիւրադոյն
 զնա՝ի ծուղակ խաբէութե արկա-
 նել, մեծամեծ խոստմամբք խոր-
 հեցաւ փորձել. հրաւիրեաց զնա
 նախ դալ՝ի ծածուկ խօսել ընդ
 իւր. ապա խոստացաւ զի եթէ
 զՅուդուրթ կենդանի կամ մե-
 ռեալ ՚ի ձեռս տացէ, շնորհեսցէ
 նմա ծերակոյտն արձակուրդ ան-
 սպասուհաս, և զամենայն ստա-
 ցուածս նորա դարձուցէ ՚ի նա :
 Դիւրաւ ընդ այս հաւանէր նու-
 միդացին նենգամիտ, որ խիթայրն
 զի ՚ի հաստատել հաշտութե ընդ
 հռովմայեցիս, մի ՚ի սլայմանաց
 սահմանեսցի մատնել զինքն ՚ի
 մահ :

ԿԲ. Արդ սորա ժամ սպատեհ
 գտեալ մատեաւ առ Յուդուրթ,
 և իբրև վշտացեալ և կարեկից ընդ

բաղդին նորա ձախողութի՛ն՝ յոր-
 դոր և աղերս սրտառուչ արտա-
 սուօք հեղոյր առաջի նորա և ա-
 սէր . « Խնայեա յանձն և յորդիս
 քո և յազգ նուժիգացւոց արժա-
 նաւոր . տես զզօրացդ խորտա-
 կումն , զանդաստանաց ապակա-
 նութիւն , զբազմաց մահ և զգե-
 րութիւն , զգանձուց թագաւո-
 րութեան սպառումն . շատ իսկ
 զքաջութեան զօրացդ և զբաղդին
 ձախողութեան առեր զփորձ . մի
 գուցէ ՚ի յապաղել քո՝ ինքնին
 նուժիգացիք վասն անձանց խնամ-
 կալցեն » : Այսոքիւք և այլ սոցին
 սակի բանիւք շարժեալ խոնար-
 հէր զմիտս թագաւորին լինել
 անձնատուր : Եւ առաքեցան դես-
 պանք առ բդեաշխն յայտ առնել
 զի պատրաստ էր Յուզուրթ ՚ի
 կատարումն հրամանացն , առանց
 պայմանի զանձն և զթագաւորու-
 թիւն իւր ՚ի հաւատարմութիւն
 նորա ասպաստան արարեալ : Ան-
 դէն Մեաեղղոս զամենայն աւագ-
 օրեարն և զարս քաջս ՚ի խոր-

հրդահանու թի՛ի ձմերոցաց անտի
 կոչեաց 'ի ժողով. և այսպէս ըստ
 նախնեացն օրինի վճռով ժողո-
 վոյն 'ի ձեռն դեսպանաց հրաման
 արար Յուզուրթայ տալ քսան
 քիւր կշիւս արծաթոյ, զամենայն
 երաստս փղաց, և մասն ինչ զղի-
 նուց և զերիվարաց: Եւ 'ի կատա-
 րել նորա զայն անյապաղ, հրա-
 մայեաց և զամենայն դասալիք զօ-
 րականն տալ կապեալս ածել առ
 ինքն: Եւ ածան իսկ բազումք ըստ
 հրամանին, սակաւուց միայն կան-
 խեալ քան զսպառուէր հրամանին,
 և առ Բոկբոս արքայ մաւրիտա-
 նացւոց անկեալ: Եւ իբրև այս-
 պէս կողոպտեալ Յուզուրթ 'ի
 զինուց, 'ի զօրաց և 'ի դրամոց, 'ի
 Տիսիդիոն կոչէր 'ի բգեշխէն՝ անդ
 առնուլ հրաման, վերստին սկը-
 տաւ վարանել յանձն իւր, և 'ի
 խղճէ չարեացն կասկածել զար-
 ժանին սպառուհաս: Եւ զաւուրս
 բազումս կայր 'ի տադնապ տա-
 րակուսի. է զի տաղտկացեալ 'ի
 ձախողելոյ իրացն՝ զամենայն իսկ

լաւ համարէր քան զպատերազմ,
 և է զի խորհէր և խելամուտ լի-
 նէր քանի՛ ծանր էր նմա՛ ՚ի թա-
 գաւորութեն՛ի ծառայութի ան-
 կանեւ: Եւ քանզի էին նորա դեռ
 ևս բազում և մեծամեծ գունդք
 զօրաց՝ ձեռն էարկ անդէն՛ ՚ի մարա
 պատերազմի: Իսկ ՚ի հռովմ ծե-
 րակոյան խորհուրդ արարեալ ըզ-
 կուսակալութեանց, զՆումիդիա
 կրկին Մեռեղղեայ տայր:

ԿԳ. Յաւուրսն յայնօսիկ գէպ
 եղև Կ. Մարիոսի ՚ի զոհեւ գիցն
 յՈւտիկէ, առնուլ պատգամ ՚ի
 լերդահմայէն՝ որ մեծամեծս և
 սքանչելիս զնմանէ գուշակէր, քա-
 ջալերելով զնա գիցն օգնականու-
 թեամբ հանեւ ՚ի գլուխ որ ինչ
 խորհէրն, և մի դադարել ՚ի փորձ
 զբաղդն մատուցանելոյ, յաջող
 ամենայնի ելս նմա խոստանալով:
 Ի բազմաց հետէ տենչ հիւսպատ-
 սութեան տագնապէր զնա. և
 առ այս բաց յազնուականութեն
 ոչ ինչ պակասէր նմա. զի էր ա-
 ջողակ, արդարակորով, քաջա-

հմուտ 'ի զինուորութէ , գոռ 'ի
 մարտի , սակաւապէտ առանին ,
 անվկանդ 'ի գրգանաց և 'ի ճո-
 խութեանց , փառաց և եթ ցան-
 կացող : Քանզի ծնեալ և սնեալ
 յԱրբինոն , իբրև յարբունս և 'ի
 հասակ զինուոց ժամանէր , դար-
 ձոյց զաչս 'ի զինուորութիւն , ոչ
 'ի յունական պերճախօսութիւն
 և ոչ 'ի քաղաքական փափկութիւնս
 վարժեալ , 'ի բարւոքն և յառա-
 քինի ճարտարութիւն զարգացաւ
 ընդ հուպ ոգի նորա անեղծ :
 Ասան որոյ յառաջնումն անդ
 նուագի 'ի խնդրել նորա զզինուո-
 րական արիբունութիւն 'ի ժո-
 ղովորէնէ , թէպէտ և անծանօթ
 էր բազմաց երեսօք , համբաւովն
 և եթ անդէն հասանէր խնդրոյն :
 Եւ սպա յատենակալութէ անտի
 յայլ աւագութիւնս հեազհեաէ
 ամբարձեալ , այնպէս միշտ վարէր
 յիշխանութեան՝ զի մեծագունին
 ևս համարէր արժանի : Բայց սա
 ինքն այր այսպիսի ճիշտէր թեկն
 ածել զայնր իշխանութեան , յոր

ասպա փառասիրութեամբն գի-
մեաց գահալէժ : Զի թէպէտ
զայլ ատենակալս ռամիկն ընտրէր,
այլ զբոլոր թիւն ազնուականք
իրերաց աւանդէին . և ոչ ոք յան-
տոհմից, թէպէտ ականաւոր և
վաստակօքն երևելի, արժանի դա-
տէր այնմ պատուոյ, իբր ստուե-
րածս զնովաւ ածելով :

ԿԴ. Արդ իբրև լուաւ Մարիոս
զբանս լերդահմային՝ ակնարկե-
լով յոր տենչ մտացն ձկտէր, խըն-
դրեաց ՚ի Մեռեղղեայ հրաման
երթալոյ ՚ի խնդիր իշխանութեն .
որ թէպէտ և արութեամբ և համ-
բաւով և այլովք բարեմասնութիւնք
պայծառացեալ, բայց արհամար-
հոս էր և ամբարտաւան՝ հասա-
րակաց ախաիւ ազնուականացն
ախտացեալ : Ասն որոյ զարմա-
ցեալ նորա ՚ի սկզբանն ընդ ան-
սովոր խնդիրն և ընդ խորհուրդ,
բարեկամաբար խրատէր զնա .
« Մի ՚ի վնասակարս ձեռնարկել,
և ոչ անդր քան զիւր պայման
զիղձս մտացն ձկտեցուցանել . զի

ոչ ամենայնի օրէն է ամենեցուն
 աննչալ, և զի իւրօմն պարտ էր
 նմա շատանալ, և բնաւ իսկ զգու-
 շանալ ջննդրել այնպիսի ինչ 'ի
 ժողովրդենէն հռովմայ, զոր իրա-
 ւամբք մարթէր նմա ժխտել": Եւ
 ոչ կարացեալ սոքիմբք և սոցին
 սակի բանիւք շրջել զմիտս Մա-
 րիոսի, ասէ. Տաց հրաման յոր-
 ժամ ներեացեն իրք հասարակաց:
 Եւ 'ի ստէալ թախանձելն Մարիո-
 սի, աւանդեն պատասխանեալ
 Մետեղղեայ. « Մի՛ փութալ 'ի
 չու, զի վաղ իսկ ընդ որդւոյ իւ-
 րում լիցի 'ի խնդիր բզեշխու թէ":
 Իսկ որդի նորա զինուորէր յայն-
 ժամ ընդ ձեռամբ հօրն ամաց իբրև
 քսանից: Այս բանք յաւելին բոր-
 բոքել 'ի Մարիոս և զտենչ իշխա-
 նութեանն և զօխերիմ թշնամու-
 թիւն ընդ Մետեղղեայ: Այսպէս
 փառասիրութի և զայրոյթ կրկին
 խորհրդակիցք ժանաք զառաժա-
 նէին զնա, և ոչ ևս խնայէր 'ի
 բան և 'ի գործ առ հասանել փա-
 ռամու ըղձիցն. թուլացուցանէր

զհրահանգս զօրաց՝ որոց հրա-
մայէրն 'ի ձմերոցս . և առ վաճա-
ռականս հռովմայեցիս , որոց բազ-
մութիւն մեծ էր յՈւտիկէ , չարա-
խօսէր զպատերազմէն՝ մեծամեծս
կոտորելով , զի եթէ ինքն էր՝ կի-
սով չափ զօրօք 'ի սակաւ աւուրս
զՅուգուրթ շղթայակապ ունէր .
և զի բգեաշին այր սնապարծ՝ կա-
մաւ երկարաձգէր զգործ մարտին
առ 'ի վայելել ընդերկար , յար-
քունական պերճութեանն : Եւ
հաւատարիմ բանք ամբաստանու-
թեանցն թուէին նոցա , այնչափ
ևս առաւել՝ որչափ զի երկարու-
թի պատերազմին մնաս մեծ գոր-
ծէր շահից նոցա , և զի ելից իրացն
փափաքողի ամենայն փոյթ՝ թուի
յապաղումն :

ԿԵ . Եւ էր 'ի զօրս մեր նումի-
գացի ոմն Գաւգաս անուն որդի
Մաստանաբաղայ թուռն Մասի-
նիսայ , զոր Միկիպասայ երկրորդ
ժառանգ իւրոյ արքայութեանն
կտակաւ էր թողեալ . սա ախտա-
կիր մարմնով , սակաւ ինչ և մը-

տօքն խօթացեալ էր . որոյ խըն-
 դրեալ 'ի Մետեղղեայ ըստ օրինի
 թագաւորաց մերձ նմին զաթոռ
 իւր գնել, և դարձեալ գունդ մի
 'ի հեծելոց հռովմայեցւոց ունել
 իւր թիկնապահ, զերկոսին ևս
 չեա նմա Մետեղղոս . զի նոցա
 միայն պահեալ էր պատիւն այն՝
 որք 'ի ժողովրդենէ հռովմայ ըն-
 դունէին զանուն թագաւորի .
 գունդն թիկնապահ 'ի նախատինս
 հեծելազօրուն հռովմայեցւոյ էր՝
 նումիգացոյն արբանեկելով: Մա-
 րիոսի զգժգմնութիւն սորա պա-
 տեհ գտեալ, հրապուրէր զնա իւ-
 րով օգնականութեամբն խնդրել
 զվրէժ նախատանացն 'ի բդեշխէն:
 Հսկարացոյց դրուատեօք զայրն
 տկարացեալ մտօք վասն խօթու-
 թեանն, իբր այն զի այր մեծ և 'ի
 թագաւորութի էր ծնեալ թոռն
 գոլով Մասինիսսայ . և զի 'ի ձեր-
 բակալէլ կամ 'ի սպանանել Յու-
 գուրթայ՝ նմա հասանէր անդէն
 թագաւորել՝ Նումիգիոյ, և զի վաղ
 իսկ յաջողէր այն, եթէ ինքն

բղէշխուժեամբ զօրավարէր պատերազմին : Այսու օրինակաւ սաինքն , և հեծելազօրն հռովմայեցի , զինուորք և վաճառականք , կէսք 'ի նմանէ , և բազումք յուսով խաղաղութեան յորդորեալ խիստս 'ի հռովմ առ կարևոր բարեկամս իւրեանց գրեցին զՄետեղղեայ և զսպատերազմէն , և ըզՄարիոս խնդրէին բղէաշխ : Եւ այսպէս յաջողէր նմա բազմաց և մեծարոյ արանց նպաստիւք հասանել բղէշխուժեան : Մանաւանդ զի 'ի Ժամանակին յայնմիկ մամիլեան օրինօքն ընկճեալ ազնուականք և ռամիկն բարձր 'ի գլուխ ամբառնայր զիւրսն 'ի պատիւ , որով ամենայն ինչ յաջողէր Մարիոսի :

42. Իսկ Յուզուրթ իբրև յետս եկաց ոչ ևս լինել անձնատուր , ձեռն էարկ դարձեալ 'ի մարտ պատերազմի , և մեծաւ փութով հանդերձէր զամենայն . աճապարէր զօրաժողով լինել , զքաղաքս նշկահեալս յիւրմէ սպառ-

նալեօք և խոսամամբ վերստին յինքն գարձուցանէր, զտեղիս իւր ամրացուցանէր, զզէնս և զնետ և զայլ կարևորս՝ զորս յուսով խաղաղութեան թողեալ էր 'ի բաց, տայրնորոգել կամ գնոց առնուլ, հրասպուրեալ գրգռէր զստրուկս հռովմայեցւոց, և սլահակապանաց կաշառս գաղտախթէր, և բընաւ իսկ չթողոյր ինչ անփորձ և անդոյր, զամենայն ինչ վեր 'ի վայր յուզեալ խռովէր :

Արդ վակկացիք՝ առ որս 'ի սկըզբան անդ Մետեղղոս 'ի բանագնաց լինելն վասն հաշտութեան ընդ Յուզուրթայ՝ սլահակապանս եդեալ էր, 'ի թախանձանաց արքային խոնջեալք, և զի կանխաւ իսկ ոչ յօժարութեամբ ինչ 'ի նըմանէ էին ուժացեալք, դաւակից եղէն յիւրեանս գլխաւորք քաղաքին. զի խառնիճաղանճն որպէս ամենայն ուրեք սովոր է, ևս առաւել 'ի Նուժիդիա՝ յեղյեղուկ էր և խռովայոյղ, անխաղաղասէր և յեղափոխութեանց ցանկացող:

և թշնամի անդորրու թեան և հան-
 դարտու թեան: Ապա կարգեալ
 հանդերձեալ զիրան՝ սահմանե-
 ցին զօրն երրորդ, որ օր մեծահան-
 դէս տօն էր ընդ ամենայն Ափրի-
 կէ, և ՚ի խաղս և ՚ի հեշտու թիւնս
 գրաւէր զմիտս քան ՚ի կասկած
 երկիւղի: Եւ ՚ի հասանել ժամա-
 դրու թեան աւուրն ոմն զհարիւ-
 րապետս, և այլ ոմն զտրիբունս զօ-
 րաց և զինքն իսկ զբերդակալ իշ-
 շանն զՏ. Տուրպիղիոս Սիղանոս
 հրաւիրեն առ իւրեանս ՚ի կո-
 չունս, և անդէն ՚ի բազմականին
 սուր ՚ի վերայ եդեալ կոտորեն
 զսոսա բաց ՚ի Տուրպիղեայ, և ա-
 պա յարձակին ՚ի զօրականն վասն
 աւուրն տօնի ցրուեալ անդէն և
 անզգոյշ: Զնոյն և խառնիճա-
 ղանճն գործէր, կէսք յաղնուա-
 կանաց դրդեալ, այլք ՚ի յօժա-
 րու թեանէ իւրեանց յայնպիսիս.
 որք թէպէտ անգէտ իրացն էին և
 խորհրդոյն, բայց հաճոյ էր նոցա
 ազմուկն ինքնին և յեղափոխու-
 թիւն:

ԿԷ. Զօրականն հռովմայեցի
 'ի յեղակարծում վտանգէն վա-
 րանեալ չգիտէին զինչ առնել. և
 յահէ անտի դիմեցին յամբողջ անդր
 ուր գրօջքն էին և վահանք, այլ
 թշնամեաց առեալ զգրունս խա-
 վիանէին զփախուստն. դարձեալ
 և կանայք և մանկտին 'ի տանեաց
 զմիմեամբ ելևելս առնելով՝ քա-
 ըինս և որ ինչ 'ի ձեռս գայր՝ ար-
 կանէին: Այսպէս նոքա 'ի կրկին
 վտանգ ըմբռնեալ անխուսելի,
 արք քաջք չկարէին զդէմ ունել
 տկար ազգին, և զի նոյն օրինակ
 արիք և վատք, հզօրք և անզօրք ա-
 ռանց խնդրելոյ զվրէժ արեան իւ-
 րեանց կորնչէին: Յայն դժնդակ
 աղէտս 'ի մուկէլ նուժիդացւոց զայ-
 րագին և 'ի վիակէլ ամբողջին ա-
 մենուստ, յամենայն իսալական
 խմբէ անտի Տուրպիղիոս ևեթ
 հրամանատար ասրէր անմլասս.
 գթութեամբ արդեօք ասպնջա-
 կանին, եթէ դաշամբ կամ ըստ
 բախտի՝ չունիմ ասել. այլ զի 'ի
 մեծի վտանգին ընտրեաց զկեանս

վատութեամբ քան զանսողիւս
համբաւ, անօրէն և ատելի համա-
րեցաւ :

ԿԸ. Իբրև ազգ եղև Մետեղ-
ղեայ կոտորած զօրունն 'ի Վակ-
կա, վայրիկ մի ատրեալ մտախոհ
լինէր, այլ ապա զայրոյթ և դառ-
նութիւնն 'ի միասին մեծաւ փու-
թով մղեցին զնա 'ի քէն վրիժու :
Առեալ ընդ իւր զէգէոնն ընդ
որում ձմերէր, և այրուծի բա-
ղում նուսիդացի՝ խաղաց ընդ ե-
րեկս, և 'ի վաղիւ անդր զերրորդ
ժամաւ առաւօտին եկն եհաս
'ի դաշտ ուրեք շրջապատեալ 'ի
բլտոց : Անդ զօրականն վաստակա-
բեկ յերկարութենէ ճանապար-
հին զտեղի առեալ՝ ոչ ևս կամեր
գնալ. այլ նա եցոյց նոցա զի ոչ
աւելի քան զմղոն մի հեռի էր ա-
ւանն Վակկա, և զի վայել իսկ էր
նոցա յօժարակամ օանել փոքր
միւս ևս աշխատութեանն առ 'ի
խնդրել զվրէժ քաղաքացեաց իւ-
րեանց արանց քաջաց թշուա-
ռացելոց : Գարծեալ և 'ի յոյս ա-

ւարին քաղցրութեամբ զմիտս նոցա զարթուցեալ, հրամայեաց յառաջ կոյս խաղալ հեծեւազօրուն և հետեակաց յեակուսէ միախուռն ծածկեալ զդրօշս :

ԿԹ. Տեսեալ վակկացւոց զգալ մօտել բանակին գէս ուղիղ առինքեանս, և ՚ի սկզբան անդ զՄետեղղեայ համարելով զայն որպէս և էրն իսկ, առին զդրօշնան. ապա իբրև տեսին զի չաստականէին նոքա զանդաստանս, և կարատէին նոցա հեծեալք նու միգացիք՝ կարծեցին զզօրս Յուդուրթայ, և ինդութեամբ բազմաւ ելին ընդ առաջ : Եւ ՚ի տալ յանկարծ նշանին՝ գրոհ ետուն հեծեալք և հետեակք. կէսք ըզխուժանն ՚ի դուրս գիմեալ կոտորեցին, այլք աճապարեցին առնուլ զդրօշնս, և ոմանք տիրել աշտարակաց. զայրուցք և ցանկութիւն աւարին զօրանայր ՚ի նոսաքան զխոնջութի ճանապարհին : Այսպէս վակկացւոց զերկուս միայն աւուրս ընդ նենդ դաւոյն

խնդացեալ, քաղաքն մեծ և բազմահարուստ յաւար և 'ի պատուհաս մատնեցաւ : Եւ Տուրպիղիոս ոստիկան ամրոցին որ միայն զերծեալն էր 'ի կոտորածէն, որպէս 'ի վեր անդր ասացաք, 'ի հարցփորձ կոչեցեալ 'ի Մետեղղեայ, և ոչ կարացեալ առնել վասն անձին պատասխանի, դատապարտեցաւ, և դանահարեալ զպատիժ մահու ընկալաւ կառափմամբ, զի էր քաղաքացի 'ի Լատիոնէ :

Հ. Ընդ այն ժամանակս Բոմիլկար՝ յորմէ յորդորեալն էր Յուգուրթ խոնարհել անձնատուր լինել, և ապա առ ահի յետս կացեալ, և որ կասկածաւորն էր Թագաւորին, և ինքն ևս կասկածէր զնմանէ, յեղափոխութեց ըղձիւք սկսաւ դարանել կենաց արքայի, զտիւ և զգիշեր յուզեալ 'ի խորհուրդս : Մինչև զամենայն փորձ փորձեալ եգիտ իւր համախոհ զՆաբգալսա ոմն, զայր ազնուական և մեծափարթամ, սիրելի քաղաքայնոցն իւրոց, որ սովորն էր

ուրոյն 'ի թագաւորէն յաճախ զօ-
 րավարել և յանձանձել զամենայն
 իրս տեսչութիւն՝ զորս Յուգուրթ
 խոնջ 'ի բազում վաստակոց, և
 կամ 'ի կարևորագոյնս պարա-
 սլեալ չքաւէր անձամբ կատա-
 րել. որով 'նաբաղաւսայ յաճա-
 խեալ էին փառք և ճոխութիւնք :
 Արդ սորբա երկոքին միաբանեալ
 սահմանեն օր. իսկ զայլն ամենայն
 ըստ ժամուն պատշաճի համա-
 րին պատրաստել : Գարձ արար
 'նաբաղաւսա 'ի բանակն՝ զոր մօտ
 'ի ձմերոցս հռովմայեցւոց կար-
 գեալ էր 'ի պահ, զի մի թշնամիք
 ազատ և անպատուհաս յազարս
 վարեսցեն զերկիրն. բայց 'ի վը-
 տանգէ եղեռանն խռովեալ՝ ոչ
 էկն ըստ պայմանեալ ժամուն, և
 երկիւղն արգել լինէր գործոյն :
 Իսկ Բոմիլկար տագնապեալ յըզ-
 ձից զառաջարկեալ դառն 'ի գլուխ
 հանելոյ, և յերկիւղէ դաւակցին՝
 թէ գուցէ զառաջին խորհուրդն
 թողեալ 'ի նոր ինչ ձեռնարկես-
 ցէ, ետ տանել գիր 'ի ձեռն հա-

ւատարիմ՝ որերոյ, բողոք կալեալ
 զԹուլուԹե՛նէ և զդանգազուԹե՛
 նորա, և վկայ զգիսն կոչելով յորս
 երգուեալն էր, խրատ տայր նմա
 և ասէր. « Զգոյշ լեր, մի զպար-
 գևս Մետեղղեայ՝ ի վնաս քո դար-
 ձուցանել. ՅուգուրԹայ կործա-
 նումն ՚ի վերայ կայ. այլ մերո՞վ
 արգեօք, Թէ Մետեղղեայ զօրու-
 Թեամբ կորիցէ՝ այն ևեԹ է ան-
 գիտելի. ասպա քաջ խորհեաջիր
 ընտրել ընդ վարձ և ընդ սպառու-
 հաս » :

ՀԱ. Ի հասանել նամակին՝
 Նաբգալսա խոնջ ՚ի վաստակոց
 հանգչէր յանկողնի : Եւ իբրև
 ծանեալ զբանս Բոմիլկարայ, յու-
 ղեալ ՚ի սկզբան ՚ի ծուփս խոր-
 հրդոց, և ասպա որպէս անձին
 տրամեցելոյ է բնաւորեալ՝ եմուտ
 ՚ի քուն : Էր նորա նումիդացի ոմն
 հազարասլետ տան իւրոյ, հաւա-
 տարիմ և սպառուական և ամենայն
 խորհրդոց նորա գիտակ՝ բաց ՚ի
 վերջնոյն : Իբրև լուաւ սա զհա-
 սանել ԹղԹոյն՝ կարևոր համա-

րեալ ըստ սովորութեանն զգոր-
ծակցութիւն իւր և զխորհրդակ-
ցութիւն, եկն եմուտ'ի վրան անդր'
ուր'ի քուն կայր տէր իւր թո-
ղեալ յանխորհուրդս զգիրն առ
անարս'ի վերայ բարձին. էառ
զայն և ընթերցաւ. և անդէն իմա-
ցեալ զգաւաճանութիւն գիմեաց
առ թագաւորն : Յետ սակաւ միոյ
զարթեաւ Նաբգալսա. և իբրև ոչ
եգիտ զթուղթն և ծանեաւ զիրան՝
աճասպարեաց զհետ պնդել մատ-
նչին, այլ անախ'ի դերև ելեալ,
գիմեաց առ Յուդուրթ ողոքել
զերեսս նորա՝ ասելով, զի զոր
ինքնին պատրաստէր'ի վեր հա-
նել՝ նենգութիւն սպասաւորին
կանխեալ էր'ի նոյն, և արտա-
սուօք աղերսէր'ի սէր բարեկա-
մութեան և վասն առաջնոց գոր-
ծոցն իւրոց հաւատարմութեան
մի ոճիր այնպիսի կասկածել զին-
քենէ :

ՀԲ. Առ այս թագաւորն, թէ
պէտ այլ ազգ խորհէր'ի մտի,
քաղցրութիւն արար պատասխանի.

և զԲոմիլիար և զայլս բազումս որ
խորհրդակիցք յայտնեցան գա-
ւոյն՝ ՚ի մահ մատնեաց, այլ սան-
ձահարեալ զցասումնն՝ զի մի աղ-
մուկ ինչ յուզեսցի անախ: Եւ ոչ
յեա այնորիկ հանգիստ էր Յու-
դուրթայ ոչ զաիւ և ոչ զգիշեր,
ոչ ուրեք և ոչ երբեք յոք վստա-
հացեալ. ՚ի քաղաքացեաց իբր ՚ի
Թշնամեաց երկնչէր, զամենե-
ցունց կասկածէր, յամենայն շա-
ռաչմանց սրտաթունդ սրտաբախ
լինէր, աստանդական ընդդէմ
արքայական պատուոյն զգիշերս
անցուցանէր, և է զի ընդօստու-
ցեալ ՚ի քնոյ զէն առնոյր, զաղա-
ղակ հարկանէր. և այսպէս առ-
ահին որպէս խելացնոր դանդա-
չէր:

ՀԳ. Բայց Մետեղղոս իբրև
գիտաց ՚ի դասալիք զօրուէն զար-
կածս Բոմիլիարայ և զգաւակցու-
թէն յայտնել, փութացաւ դար-
ձեալ իբրև ՚ի նոր պատերազմ զա-
մենայն ինչ պատրաստել: ԶՄա-
րիոս որ ստէպ Թախանձէրն ՚ի նը-

մանէ հրաման երթալոյ, որ գըժ-
 ահին էր իւր, և զոր գրդուեալն
 էր ընդդէմ անձին, ոչ ևս պիտանի
 համարեալ արձակեաց'ի հռովմ:
 Եւ ժողովրդեանն հռովմայ ըն-
 թերցեալ զնամականին որ զՄե-
 տեղղեայ և զՄարիոսէ գրեալ'
 հաճոյ թուեցան որ'ի նոսա զեր-
 կաքանչիւրոցն էին բանք: Մե-
 տեղղեայ ազնուականութիւն, ո-
 բով յառաջ մեծարեալն էր, ա-
 տելի զնա առնէր, և Մարիոսի
 տոհմին նուաստութի լինէր նմա
 'ի նպաստ: Սակայն յերկոսին ևս
 քան զլաւութի բարուց կամ զյո-
 ուութի՝ ազդողագոյն գտան կու-
 սակցացն փոյթ. դարձեալ և ան-
 խաղաղասէր հազարասպետք ժո-
 ղովրդեան յուզեալ խռովէին ըզ-
 ուամիկն, զՄետեղղոս գլխապարտ
 առնէին յամենայն ատենաբանու-
 թիւնս, և զՄարիոսի պանծացու-
 ցանէին զքաջութիւն: Արդ այս-
 պէս վառեալ բորբոքեալ ուամիկն,
 գործաւորք և գիւղականք՝ որոց
 ինչք և հասք 'ի բազուկս իւրեանց

էր՝ ձեռնթափ աշխատութեանցն
 'ի տես Մարիոսի դիմէին, նախա-
 մեծար զպատիւ նորա քան զապ-
 ըուսա իւրեանց արարեալ: Այս-
 պէս 'ի բեկումն ազնուականաց
 շնորհէր բդեշխութիւն առն սու-
 կականի, որպիսի ինչ 'ի բազում
 ժամանակաց հետէ չէր լեալ: Ա-
 պա իբրև հարցաւ ժողովուրդն 'ի
 Մանլեայ Մանտինոսէ հազարա-
 պետէն՝ ո՞ւմ զյուզութեան մար-
 տըն յանձն առնել, միաբարբառ
 զՄարիոս գոչեցին: Եւ թէպէտ
 սակաւ մի յառաջագոյն Մեանդ-
 ղեայ 'ի ծերակուտէն սահմանեալ
 էր Նումիդիա, այլ 'ի դերև ել
 վճիռն:

ՀԴ. Զայսու ժամանակաւ կո-
 ըուսեալ Յուզութայ զբարե-
 կաման, յորոց զբազումս իւր
 իսկ մատնեալ էր 'ի մահ, և այլք
 զարհուրեալ կէսք առ հռովմայ-
 Եցիս և կէսք առ Բոկքոս թա-
 գաւոր ապաստանեալ էին, ոչ
 իշխէր 'ի մարտ առանց պաշտօ-
 նէից. և զի նորոց ոմանց հա-

ւատս ընծայել առ անհաւա-
 տարմութեամբ առաջնոցն վը-
 տանդաւոր համարէր, 'ի վարանս
 և 'ի տարակուսի կայր, ոչ ընդ-
 գործ ինչ, ոչ ընդ խորհուրդ և
 ոչ ընդ այր դք հաճէր, զչուս և
 զղօրավարս զօրուն զօր ամենայն
 փոփոխէր, մերթ 'ի թշնամիս կոյս
 և մերթ յանասլատս գիմէր, յա-
 ճախ 'ի փախուստ և ընդ հուս 'ի
 զէնս ասլաւինէր, և ոչ գիտէր ըզ-
 զօրութենէ՛ արդեօք ժողովրդեան
 թէ զհաւատարմութենէն առա-
 շել կասկածել. և այսպէս յոր
 ինչ և զխորհուրդս դարձուցանէր՝
 ամենայն ձախողակի նմա թուէր:
 Մինչ այս մինչ այն եկն եհաս
 յանկարծ Մեռեղղոս քանակաւն.
 և Յուդուրթայ ճեպ 'ի ճեպոյ
 ճակատեցուցեալ զնումիդացիան,
 սկիզբն եղև մարտին: Արք մերձ առ
 արքայի կային զօրքն՝ առ ժամա-
 նակ մի զգէմ կալան, այլք ամե-
 նեքեան յառաջնում յարձակման
 անդ վանեալ 'ի փախուստ դար-
 ձան: Հռովմայեցիք կալան դրօշս

և զէնս բազումս, բայց գերի սա-
կաւ. զի գրեթէ յամենայն սլա-
տերազմունս ոչ այնչափ զէնք քան
թէ ոտիցն երագուծիւն փրկէ
զնումիգացիս :

ՀԵ. Այսու սլարտուծեամբ
յաւել Յուզուրթ 'ի վհատու-
ծի. դասալիք զօրօքն և ջոկատիւ
հեծելոց դիմեալ յանասլատս,
անտի եհաս 'ի Թալա բերդաքա-
ղաք մեծ և բազմահարուստ, ուր
էր նորա գանձ բազում և որ ինչ
'ի դաստիարակուծի որդւոց իւ-
րոց սսլաս յուով: Ազդ եղև Մե-
տեղղոսի, և թէպէտ դիտէր նա
զի ընդ Թալա և ընդ գետն մեր-
ձաւոր էին յիսուն փարսախաւ
վայրք անջրդիք և ընդարձակ ան-
ասլատ, սակայն յուսով վճարե-
լոյ զսլատերազմն 'ի տիրել քա-
ղաքին՝ դիմեաց անդր կոխեալ զա-
մենայն խոչ և զխուծ և բնուծէն
խակ կարեօք յազթանակեալ: Ասան
որոյ հրամայեաց 'ի բաց բառնալ
'ի գրաստուց զամենայն կարասի
բաց 'ի ցորենոյ 'ի սասնօրեայ սլա-

րէն, և բառնալ 'ի նոսա տիկս և
 այլ անօթս ջրոյ: Եւ խնդրեալ
 'ի գիւղօրէից գրաստս որչափ և
 գտանէր, եբարձ 'ի նոսա աղգս
 աղգս անօթոց գրեթէ առ հասա-
 ըակ փայտակերտս, ժողովեալ
 'ի հիւղից նումիդացւոց: Պատուէր
 ետ և մերձաւոր ժողովրդոց, որք
 յետ փախստեան արքային անձ-
 նատուր լեալ էին իւր, բերել ջուր
 որչափ ոք և կարէր, և սահմա-
 նեաց նոցա օր և տեղի գալ ժա-
 մանել անգր: Եւ ինքն ևս 'ի գե-
 տոյն որ մերձ էր 'ի քաղաք անգր
 որպէս ասացաքն՝ եբարձ ջուր 'ի
 գրաստս. և այսպէս կազմ և պատ-
 ըաստ խաղայր 'ի Թալա: Եւ իբ-
 րև եհաս 'ի տեղին՝ ուր ժամագիր
 լեալ էր ընդ նումիդացւոց, և զա-
 կիշ ամեալ բանակեցաւ, պատմի
 յեղակարծումն յայնժամ առատ
 անձրևոյ տեղացեալ յերկնից 'ի
 լիութի բաւականի զօրացն: Դար-
 ձեալ և համբարոց յաճախեալ
 քան զակնկալութի. քանզի նու-
 միդացիք ըստ սովորութեան աղ-

դաց այն ինչ անձնատուր եղելոց՝
 խնամով սպաս հարկանէին Մե-
 տեղղեայ : Իսկ զօրքն կրօնասէր
 քաջալերեցան ոչ սակաւ՝ անձ-
 րեային ջրովն առաւել վարեալ,
 զի՛ի խնամոց դիցն անմահից հա-
 մարէին զայն : Եւ ՚ի վաղիւ անդր
 մինչ ոչն կասկածէր երբէք Յու-
 գուրթ, հասին ՚ի Թալա : Քա-
 ղաքացիք՝ որք վասն դժուարամա-
 տոյց վայրացն յասպահովս զանձինս
 վարկանէին, թէսկեւ և ընդ մեծ
 և ընդ անսովոր գործն ապշեալք՝
 սակայն ոչ դանդաղեցին սլա-
 րաստել ՚ի մարտ, զնոյն և մերքն
 արարին :

ՀԶ. Այլ Թագաւորն Յու-
 գուրթ ոչինչ այնուհետև անհնա-
 ըին Մետեղղեայ վարկուցեալ, ո-
 լոյ ճարտարութեն տեղի ետուն
 զէնք և նիզակք, ամրութիւն վայ-
 րաց և ժամանակն դժպատեհ,
 և բնութիւնն ինքնին ամենայնի
 իշխեցող, գիշերախառն խոյս եա
 ՚ի քաղաքէն որդւովք իւրովք հան-
 դերձ և մեծաւ մասամբ գանձուն.

և ոչ ուրեք քան զոր մի կամ զգի-
 շեր յամեալ՝ պատճառէր աճա-
 պարեւ ՚ի գործ կարևոր, այլ
 ստուգիւ ՚ի մատնութենէ խի-
 թայր, յորմէ ճեպովն և եթ յու-
 սայր խուսափել, գիտելով զի չէր
 մարթ ձեռնարկել ՚ի խորհուրդ
 այնպիսի առանց պարապ և պա-
 տեհութիւն գտանելոյ :

Իսկ Մետեղղոս իբրև ետես
 զքաղաքացիս պատրաստեալ ՚ի
 պատերազմ, և զքաղաքն ՚ի բնէ և
 արուեստիւք ամրացեալ, խրա-
 մովք և պատնիշօք զայն փակեաց :
 Ապա ընդ դիպան վայր յառաջ
 մատոյց զբազմութի մէքենայիցն,
 հողաբլուրս կանգնեալ և մարա-
 կոցս ՚ի վերայ նոցին ամբարձեալ,
 պաշտպանել անտի զգործս և ըզ-
 գործօնեայս : Սոցին ընդդէմ կազ-
 մէին և քաղաքացիքն, և ոչ ինչ ՚ի
 հնարից թողին երկուստեք ան-
 գործ : Հռովմայեցիք բազում վաս-
 տակովք և ճգամբք մարտի յետ
 քառասուն աւուրց զբռամբ ա-
 ծին զքաղաքն միայն, զի աւարն

ամենայն 'ի դասալիք զօրացն մատ-
 նեցան յապականութիւն: Քան-
 զի տեսեալ սոցա զխրամատել
 պարսպացն 'ի խոյոց, և զիրայ իւ-
 րեանց ձախողութիւն, զօսկին և
 զարծաթ և զամենայն ինչ մեծա-
 գին կուտեալ յապարանս արքու-
 նի, և անդ շուայտութեամբ և գի-
 նուով զգլխեալք, հրայրեացք ընդ
 գանձուցն կորեան, և զօր պար-
 տութեամբն 'ի թշնամեաց խի-
 թային ունել պատուհաս, ան-
 ձամբ անձանց ետուն ինքնակամ:

Հէ. Եւ իբրև առաւ քաղաքն
 Թալա՝ եկին հասին պատգա-
 մաւորք 'ի լեպտացւոց առ Մե-
 տեղղոս, աղերսել զի դունդս զօ-
 րաց և ոստիկան 'ի լեպտիս առա-
 քեսցէ. քանզի Ամիլկար ոմն յազ-
 նուական տոհմէ այր խռովասէր
 յեղափոխութեանց ցանկայր, ո-
 րում ոչ սաստ իշխանութեան ա-
 տենակալաց և ոչ օրէնք ահ ար-
 կանէին. և եթէ ոչ փութայր նա
 հասանել 'ի թիկունս՝ փրկութիւն
 իւրեանց որ նիզակակիցք էին հը-

առովմայ՝ անկանէր ՚ի վտանգ մեծ :
 Քանզի լեպտացիք ՚ի սկզբանէ
 յուգուրթեան մարտին առ բը-
 դեաշխն Վալպուրնիոս Պետտիա
 և ապա ՚ի Հառովմ յղեալ էին ա-
 ղերս ՚ի խնդիր նիղակակից բարե-
 կամու թեան . և յետ ընդունելու
 թեանն հաւատարիմ գտեալ միշտ
 և հլու ՚ի կատարումն հրամանաց
 բգեշխիցն Վալպուրնեայ, Ալբե-
 նոսի և Մեաեղղեայ : Արով և հեշ-
 տեաւ արգ ընկալան ղխնդիրսն ՚ի
 բգեշխէն , և առաքեցաւ անգր ՚ի
 լեպտիս Վայիոս Աննիոս ոստի-
 կան չորիւք գնդովք լիգուրացւոց :

ՀԸ . Քաղաքս այս կառուցաւ
 ՚ի սիգոնացւոց , որք վասն առ-
 անին քաղաքական գժտութեանց
 աւանդին նաւեալ փախստեայ ՚ի
 վայրսն յայնոսիկ . և կայ ՚ի միջև
 ընդ երկուս աւազուսս , յորոց և
 զանուենն կալաւ : Չի են խորչք
 կրկին ՚ի ծայրս կոյս Ափրիկեայ ,
 անհաւատարբ մեծութեամբ , նը-
 մանաձևք ՚ի բնէ , որոց առ ա-
 փամբքն անդնդափորք , իսկ ՚ի մի-

Յի ուրեք խոր ըստ դիպաց և այլ
 ուրեք ծանծաղուտ գործեալ 'ի
 մրրկաց : Քանզի յուռնուլ ծա-
 վուն և 'ի սաստկանալ հողմոց՝
 զտիզմ, զաւազ և վէմս մեծա-
 մեծս ձգեն ալիք, և տեսիլ վայ-
 րացն փոփոխի ընդ հողմոց . ուս-
 տի խորչքն այնոքիկ խրուտք ա-
 նուանեցան : Աւարտացւոց բար-
 բառոյն 'ի խնամութենէնոցա ընդ
 նուամիդացիս այլայլեալ, բայց օ-
 րէնք նոցա և սովորութիւնք բա-
 զումք էին սիդոնականք, և այնու-
 խակ դիւրաւ սրահէին անփոփոխ,
 զի հեռի յարքունեաց կէին, և 'ի
 մէջ նոցա և բնակախիտն Նուամի-
 դիոյ ընդարձակ անապատք էին :

ՀԹ . Եւ քանզի զւէարտացւոց
 աստանոր առաք խօսել, ոչ ան-
 դէպ թուի զվէհ և զզարմանալի
 առաքինութիւն երկոցուն կար-
 քեդոնացւոցն յիշատակել, յոր
 պատահութի տեղւոյս զմեզ յոր-
 դորէ :

Զայնու ժամանակաւ իշխէին
 կարքեդոնացիք մեծի մասին Աֆ-

րիկեայ . և կիւրենացիք իսկ հը-
 զօրք էին և բազմահարուստ :
 Դաշտ աւազուտ միօրինակ էր 'ի
 միջի , ոչ գետ և ոչ լեառն զսահ-
 մանս նոցա որոշէր , որով երկար
 և անլռելի մարտ պատերազմի էր
 'ինոսա : Իբրև երկուստեք գունդք
 զօրաց և նաւատորմիղք սակալ խոր-
 տակեալ 'ի փախուստ դարձան և
 նկուռն եղեն իրերօք , խիթացեալ
 թէ գուցէ այլ ոք 'ի վերայ յար-
 ձակեացի պարտելոցն և յաղթա-
 կանաց պարտասելոց , դուռ զի-
 նուց արարին , և դաշինս եղին .
 « Զի 'ի նմին աւուր և 'ի ժամու
 դեսպանք արձակեալ յերկաքան-
 ջիւր աշխարհէն՝ յորում վայրի և
 միմեանց հանդիպեացին , այն լիցի
 երկոցունց ազգացն սահման » :
 Արդ 'ի կարքեգոնացւոց անախ
 արձակեալ եղբարք երկու փիղե-
 նեանքն անուանակոչեալք՝ սուր-
 հանդակօրէն խաղացմամբ համա-
 ռօտեցին զճանապարհն . իսկ կիւ-
 րենացիք դանդաղեցին , այլ առ
 յուլու թեան արդեօք եթէ ըստ

դիսպոզացիայի պատահեալ՝ չու-
 նիմ՝ ասել հաւաստեալ : Բայց ՚ի
 կողմանսն յայնոսիկ մըրիկ որպէս
 ՚ի ծովու արգելու յաճախ զճա-
 նասարհորդս . զի ընդ գաշտ տա-
 փարակ և անծառատունկ հողմ
 ուժգին զաւազն ՚ի վեր փոթոր-
 կեալ ընու զքերանս և զաչս ան-
 ցաւորաց , և հարեալ զնոսա շա-
 ցութեամբ խափանէ ՚ի գնացից :
 Իբրև տեսին կիւրենացիք զմնալ
 իւրեանց յետս , երկուցեալ վասն
 պարտութեանն ՚ի պատուհասէ
 քաղաքայնոցն , սկսան սողտա-
 նել զկարբեգոնացիս իբր յա-
 ռաջ քան զժամագրութիւնն մեկ
 նեալս ՚ի քաղաքէն , և աղմուկ ա-
 րարեալ զամենայն ինչ յանձն
 առնուին քան դառնալ յետս
 պարտութեամբ : Յայնժամ խըն-
 դրեցին կարբեգոնացիք այլ ինչ
 սահմանել պայման , բայց միայն
 իրաւացի . և զիջան Յոյնք ՚ի խըն-
 դիր նոցա , եդեալ պայման՝ զի
 կամ ինքեանք ուր զսահման ժո-
 ղովըդեան իւրեանց խնդրէին՝ անդ

կենդանւոյն թաղեսցին, և կամ ինքեանց նովին պայմանաւ յառաջ խաղալ ցոր վայր կամիցին: Հաճոյ թուեցաւ փիղենեանց պայմանն այն, և անձնանուէր ետուն զկեանս իւրեանց ՚ի շահ օգտի հասարակապետութեան, թաղեալք անդ կենդանւոյն: Եւ կարբեգոնացիք սեղան ՚ի տեղւոջ անդ կանգնեալ փիղենեանցն եղբարց, և այլ ևս պաշտամունս ՚ի քաղաքին օրինադրեցին: Գարձայց արդ ՚ի պատմութիւնս:

Ձ. Յետ առմանն թալայ իբրև ետես Յուգուրթ զի չէր բաւական զդէմ ունել Մետեղղեայ, տակաւուք ոմամբք յիւրոցն անցեալ ընդ Մեծ անասատու եհասառ գետուլացիս, աղդ վայրագ և բիրտ, և ցայնժամ անգէտք անուան հռովմայ: Եւ ժողովեալ զբազմութիւն նոցա ՚ի խումբս, ուսոյց նոցա տակաւ հնազանդել կարգաց, զհետ երթալ դրօշուց, ընդ ձեռամբ զօրավարաց կալ, և հրահանգաց հպատակել: Ապա

զբարեկամս արքային Բոկքոսի
 մեծամեծ պարգևօք և առաւելա-
 գոյն խոստումամբ յինքն յանկու-
 ցեալ, նոցին սատարութիւն դըր-
 գուեալ յորդորեաց զԹագաւորն՝
 պատերազմ յարուցանել ընդդէմ
 հռովմայեցւոց: Եւ դիւրեաւ իսկ
 յաջողեաց նմա այս՝ այնու զի ՚ի
 սկիզբն մարտին դեսպանս ՚ի հը-
 ուովմ արձակեալ էր Բոկքոսի ՚ի
 խնդիր նիզակակից բարեկամու-
 թեան. և զկարևորն զայն նիզա-
 կակցութի խափանեալ էր կու-
 րացելոց ոմանց ագահութեամբ,
 որ սովոր էին զամենայն ինչ իրա-
 ւացի և անիրաւ գնոց վաճառել:
 Գարձեալ զի և սակաւուք յա-
 ռաջ զգուստր Յուգուրթայ ՚ի
 կնութիւն ամեալ էր Բոկքոսի.
 Թէպէտ և խնամութիւն առ նու-
 միդացիս և առ մաւրիտանացիս
 ոչ մեծ ինչ համարի, զի իւրաքան-
 ճիւր ոք ըստ գոյիցն կանայս բա-
 զումս ամեն մինչև ցտաան և աւել-
 լի, և առաւել ևս Թագաւորն.
 որով ՚ի բազումս բաժանեալ սէրն,

ոչ զոք 'ի նոցանէ ունի իբրև զամուսին, այլ ամենեքեան նմա հաւասարապէս անարգ են:

ՁԱ. Արդ 'ի տեղւոջ՝ որ երկաքանչիւրոցն հաճոյ թուեցաւ՝ հանդիպեցան իրերաց բանակքն. և յետ տալոյ և առնչոյ զերդումն հաւատարմութե երկուստեք, մատոյց Յուդուրթ գրգիւ Բոկքոսի և ասէ. «Անիրաւ են հռովմայեցիք, և անհնարին ազահութեամբ թշնամիք հասարակաց. նոյն տենչ աշխարհակալութեան դրդէ զնոսա ընդդէմ քո 'ի մարտ, որով ընդ իս և ընդ այլ ազինս մարանչին, յիսերիմք ամենայն թագաւորաց. այժմ ես, սակաւիկ ժի յառաջ կարքեդոնացիք և արքայն Պերսէոս, և յայսմ հետէ ամենեքեան օրնոցա ճոխք թուիցին ընդ հակառակորդս նոցա համարեսցին »: Այսոքիւք և սոցին նման բանիւք ուղւոյ եղեն 'ի քաղաքն Վիրտա. քանզի անդ Մետեղղեայ զաւարն, զգերին և ըզկարասին եդեալ էր: Վարևոր հա-

մարէր Յուզուրթ կամ առնուլ
զքաղաքն, և կամ եթէ բգեաշնն
'ի թիկունս օգնականութեան իւ-
րոցն հասանէր, 'ի զէն գալ ընդ
նմա: Քանզի խորհէր խորագի-
տութեամբ չթողուլ 'ի խաղաղու-
թեան զԲոկբոս, զի մի յապաղ-
մամբն յուզեալ 'ի խորհուրդս՝
հրաժարեսցէ 'ի պատերազմէ:

ՁԲ. Իբրև գիտաց Մետեղղոս
զնիզակակցութի թագաւորացն,
ոչ ևս կամեցաւ յանդգնել, և ոչ
որպէս յաճախ սովորն էր 'ի յաղ-
թել Յուզուրթայ, ուր և է ան-
խաիր ձեռն 'ի գործ առնել 'ի
պատերազմ. այլ ոչինչ հեռի 'ի
Վիրտայ շրջապատնէշ ամրացեալ
գէտ ակն ունէր թագաւորացն.
լաւ համարեալ ճանաչել զմաւ-
րիտանացիս՝ որ նորոգ յաւելեալ
էին 'ի թշնամիս, և ապա գալ 'ի
պատերազմ: Յայնմ վայրի նա-
մականի 'ի հռովմայ եհաս առ-
նա, յորմէ ստուգութեամբ իրա-
զեկ լինէր Մարիոսի նումիգացոց
աշխարհին կալոյ կուսակալ, քան-

զի զհիւսպատոսութենէն լուր առեալ էր յառաջագոյն : Առաւել քան զարժանն և զպատշաճ՝ վըշտացեալ ընդ այն, ոչ ժուժկալել արտասուաց և ոչ զլեզու իւր կարաց սանձահարել . այր ամենայն մասամբք առաքինի, մեղի՛ի տրտմութեանն դտաւ : Չոր ոմանք ամբարտաւանութեան ընծայէին, այլք բարելաւ մտաց նախատանօքն դառնացելոյ . և բազումք զի զպատրաստեալ յաղթութիւնն՝ ի ձեռանէ նորա յափշտակէին : Այլ ինձ հաւաստի թուի, զի քան ընդ նախատինս իւր՝ ընդ փառս Մարիոսի զայրագնէր նա, և ոչ արդեօք այնքան ծանր թուէր նմա՛ եթէ այլում և ոչ Մարիոսի գաւառն այն յանձնէր :

ՁԳ. Արդ ՚ի վշտաց անտի լքեալ, և յիմարութիւն համարեալ վտանգել զանձն՝ ՚ի շահ այլոյ, դեսպանս առ Բոկրոս առաքեաց . « Մի վայրասպար թշնամի ժողովրդեանն հռովմայ լինել, զի ահա դէպ ժամանակ էր նմա

առնելոյ բարեկամութիւն նիզա-
 կակցութեան ընդ հռովմայեցիս ,
 որ շահաւորագոյն էր նմա քան
 զպատերազմ . զի եթէ յառաւել-
 լութիւն զօրութեանն վստահա-
 նայր , սակայն չէր պարտ զստոյգն
 ընդ կեղակարծին փոխանակել :
 Գիւրին է , ասէր , ձեռնարկել 'ի
 մարտ , այլ դժուարին յոյժ ձեռն-
 թափի լինել անտի . քանզի չէ 'ի
 կամս սկսողին և կատարածն . սկը-
 տանել մարթ է և տկարաց , այլ
 վախճան առնել 'ի կամս յաղթա-
 կանաց է : Խորհեաց ասպա զօգուտ
 անձին և զթագաւորութեդ , և մի
 զգեղեցիկ բաղդ քո ընդ չարա-
 բաղդին Յուգուրթայ խառներ :
 Առ այս թագաւորն քաղցրութե
 արար պատասխանի ' թէ « Ըղձալի
 է և ինձ խաղաղութիւն , այլ ողոր-
 միմ ընդ բաղդ Յուգուրթայ . ե-
 թէ հռովմայեցիք զնոյն և նմա ա-
 ռաջարկեսցեն , ամենայնն յաջո-
 ղեսցի » : Դարձեալ Մեռեղղոս
 'ի պատասխանի խնդրոցն Բոկքո-
 սի դեսսրանս արձակեաց , իրաց

իրաց հաւանեալ՝ զայլս ժխտէր :
 Եւ զայս օրինակ երկուստեքստէս
 քանադնացու թեամբք ժամավա-
 ճառ լինէին . և յաջողէր կամաց
 բդեշխին չմտել ՚ի մարտ :

ՁԴ . Բայց Մարիոս , որպէս
 կանխեալ ասացաք , մեծատենչ
 ըզձիւք ռամկին բդեաշխ կացեալ ,
 իբրև էառ հրամանաւ նորին և
 զիշխանութիւն Նումիդիոյ , վաղ
 իսկ ռխերիմ ազնուականաց՝ ևս
 քան զևս յայնժամ հակառակորդ
 եկաց նոցին . մերթ ուրոյն զո-
 մանս , և մերթ առ հասարակ զա-
 մենեսեան թշնամանէր , և ստէս
 յեղյեղէր ՚ի պարտելոց անտի ա-
 ռեալ աւար զբդեշխութիւն . և
 այլ բազում ինչ յանձին պար-
 ծանս և ՚ի նոցին նախատինս յա-
 շեւոյր : Ինմին ժամանակի որ ինչ
 պէտք էին պատերազմի հոգայր ,
 ընոյր զէգէոնիցն պակասութիւն ,
 և ինդրէր օգնականութիւն ՚ի նի-
 զակակից ազգաց և ՚ի թագաւո-
 րաց . և ՚ի Նատիոնէ կոչէր զընտիր
 զօրականն , յորոց բազումք ընդ

ձեռամբ նորա զինուորեալ էին ,
 և սակաւք և եթ ծանօթք 'ի լոյ .
 և զայնոսիկ իսկ որոց լցեալ էր
 զժամանակ զինուորութե , ստի-
 պէր ընդ իւր 'ի պատերազմ : Եւ
 ծերակոյան թէպէտ զժկամակ՝
 չիչխէր ճիկ հանել ընդ գործս
 նորա . բայց յօժարութեամբ տայր
 զհրաման զօրաժողովոյ 'ի լրումն
 լէգէոնացն , համարելով անհա-
 ճոյ ուսակին զայս զինուորութի ,
 որով ակն ունէր կամ կարօտել
 Մարիոսի 'ի կարևորաց մարտի , և
 կամ կորուսանել նմա զչնորհս
 ժողովրդեան : Այլ 'ի դերև ել
 ակնկալութիւն նորա . զի բուռն
 տենչային բազումք զինուորել
 ընդ Մարիոսիւ , յուսացեալք լի
 աւարաւ և յաղթական փառօք
 գառնալ 'ի տուն , և այլովք սոյն-
 պիսի ակնկալութեամբք : Զորս
 և ատենաբանութեամբն իւրով
 արծարծանէր Մարիոս ոչ սա-
 կաւ . քանզի 'ի վճռել ծերակու-
 տին զամենայն խնդիրս նորա՝ իբրև
 կամեցաւ զօրաժողով լինել , առ

'ի յորդոր ժողովրդեան և առ 'ի
կծանել զազատանին՝ որպէս սո-
վորն էր, 'ի ժողով զաւամիկն գու-
մարեաց. և խօսեցաւ օրինակ զայս.

ՁԵ. « Գիտեմ, ո՛ր կուրիւ-
տեանք, զի բազումք ոչ նովին պայ-
մանաւ՝ որով խնդրենն 'ի ձէնջ
զիշխանութի, յետ ընդունելու
թեանն վարին նովաւ. 'ի սկզբանն
փոյթք, աղաչաւորք և զգօնք, և
ասլա յոյլք և գոռողամիտք երևին:
Այլ ինձ թուի զի ընդ հակառակն
պարտ էր նոցա քաղաքավարել.
Քանզի որչափ գեր 'ի վերոյ է հա-
սարակաց պետութիւն քան զբը-
դեշխութիւն և զզօրավարութի,
նոյնչափ առաւելագոյն փութոյ
պէտք են 'ի վարել զայն, քան 'ի
հետամուտ լինել սոցին: Ոչ ան-
գիտանամ որպիսի ինչ գործ 'ի
մեծէ բարերարութենէդ ձերմէ
յանձն է ինձ: Ի մարտ սլատրաս-
տել, միանգամայն և խնայել 'ի
դանձ հասարակաց, սախպել 'ի զն-
նուորութի զորս չեն կամք գրժգ-
մնեցուցանելոյ. առտնին և ար-

տաքոյ խնամել զամենայն, և այն
 'ի մէջ յաջադիտա ռիտերիմ և խոռ-
 վասէր մարդկան, գժնդակագոյն
 է քան զկարծիս, ո՛ր կուիրիտեանք:
 Մանաւանդ զի 'ի սայթաքել այ-
 լոց՝ ազնուականութիւն վաղէմի,
 նախնեաց արութիւնք, աղգակա-
 նաց և մերձաւորաց զօրութիւն,
 և ձեռասունք բազումք հասանէն
 նոցա 'ի թիկունս. իսկ իմս ակրն-
 կալութիւն յիս միայն հաստա-
 տեալ է, զոր անմեղութեամբ և
 առաքինութեամբ պարտ է ամ-
 բասպնդել, զի այլն ամենայն ան-
 կայուն է:

Քաջ 'ի միտ առնում, ո՛ր կուիր-
 թիտեանք, զի ամենեքեան ակնկա-
 ռոյց կան յիս. լաւք և արդարա-
 կորովք 'ի նպաստ ինձ, զի սպա-
 սաւորեմ հասարակաց սետու-
 թեանս. իսկ ազնուականք պատ-
 ճառս խնդրեն յարձակելոյ յիս:
 Արով մեծագոյն ջանից պէտք են
 ինձ, զի գուք մի խաբիցիք, և
 նոքա ելցեն 'ի գերեւ: Անգստին
 'ի մանկութենէ մինչև 'ի հասա-

կըս յայս այնպէս վարեցի կեանս,
 զի սովորականք էն ինձ ամենայն
 աշխատութիւնք և վտանգք. և զոր
 յառաջ քան զձերդ բարերարու-
 թիւն անվարձ առաքինանայի,
 յընդունել վարձս առ 'ի ձէնջ'
 լքեալ թողուլ զայն չէ իմաստու-
 թիւն, ո՛ր կուիրիտեանք: Դժուար
 ըին է նոցա 'ի չափու ունել զան-
 ձինս յիշխանութեան, որք առ
 փառասիրութեան զլաւութիւն
 կեղծաւորին. իսկ ինձ, որ զբնաւ
 կեանս իմ 'ի մարզս առաքինու-
 թեանց անցուցի, բարիս դործել
 արդ 'ի սովորութենէ 'ի բնութի
 փոխեցաւ: Դժպէ՛ի եղև ազատա-
 նւոյն զի պատերազմ ընդ Յու-
 գուրթայ մղել ինձ հրամայեցէք.
 Խորհեցարուք աղաչեմ, լաւա-
 գոյն իցէ արդեօք փոխել զընարու-
 թիւնդ, և 'ի դնդէ աղնուականաց
 զորք առ այս կամ առ այլ գործ
 արձակել, այր 'ի վաղեմի զարմէ
 և ճոխ նախնեացն կենդանագրօք,
 բայց անփորձ զինուց, որ 'ի մեծի
 պատերազմիս տգէտ քան զամե-

նայն ոք դեդեկիցէ, և շտապեալ
 տագնապեալ կալցի զոք 'ի ժողո-
 վըդենէ խորհրդական գործոց իւ-
 րոց : Յաճախ իսկ այս այսպէս
 պատահեաց, զի զոր դուք հրամա-
 նատար զօրացն կացուցիք՝ նա այ-
 լոյ ուրուք զօրավարի 'ի խնդիր
 լինէր : Գիտեմ իսկ զայնոսիկ, ո՛
 կուիրիտեանք, որոց բդեաշխ կա-
 ցեալ արք յետսամիտք՝ ասպ յետ
 այնորիկ ձեռն արկին ընթեռնուլ
 զարուժիւնս նախնեաց և զօրէնս
 զինուորութեան Յունաց : Զի
 թէպէտ և յետոյ է հրամայել քան
 զառնուլ իշխանութի, այլ փոր-
 ձոյ իրացն պարտ է կանխել քան
 զգործ հրամանատարութեան : Ի
 կշիռ ածէք արդ, ո՛ կուիրի-
 տեանք, ընդ գոռողութեան նո-
 ցին զիս զայր նորահաս : Արոց
 միանգամ 'ի լրոյ և ընթերցանու-
 թեամբ գիտակ են նոքա, մասին
 ինչ ականատես գտեալ եմ և մա-
 սին գործակից. և որ ինչ նոքա 'ի
 գիրս, ես 'ի զէն և յասպարիզի
 ուսայ : Արդ դուք ձեզէն տուք

զիրաւն, բանք թէ արդիւնք իցեն
 ընտրելի : Արհամարհեն նոքա
 զիմ անտոհմութիւն, և ես զնո-
 ցայն ապիկարութիւն . նոքա ինձ
 զբազդ, իսկ ես զանարժան գործս
 նոցա մեղադրեմ : Մի է բնութիւն
 և հասարակաց ամենեցուն ըստ
 իմոցս կարծեաց . այլ որ քաջա-
 գոյնն է, նա է ազնուական : Ե-
 թէ էր հնար զնախնիս Ալբինոսի
 և Վալպուրնեայ հարցանել, զնո-
 սմ արդեօք էթէ զիս ընտրելին ու-
 նել իւրեանց զաւակ, զոր տա-
 տասխանի համարիցիք թէ տային,
 բայց զի լաւագունից ցանկալ
 ծնող լինելոյ : Եթէ իրաւամբք
 դոքա անգոսնեն զիս, անգոսնես-
 ցեն և զնախնիս իւրեանց որք իբ-
 րև զիս յառաքինութենէ ընկա-
 լան զազնուականութի : Նախան-
 ձին ընդ փառս իմ, նախանձեացին
 ապա և ընդ վաստակ իմ, ընդ ան-
 բժութիւն կենաց և ընդ վտանգս,
 որովք զայն ստացայ : Այլ դոքա
 արք ամբարհաւաճք՝ կեան որ-
 պէս թէ արհամարհելով զպա :

տիւս առ 'ի ձէնջ, և հետամուտ
 լինին պատուոյ որպէս եթէ ար-
 ժանի այնոցիկ կեցեալ իցեն :
 Անիրաւին ապաքէն զանկցորդե-
 լիսն միանգամայն խնդրելով, ըզ-
 դատարկապորտութիւն հեշտու-
 թեան և զվարձս առաքինութե :
 Գարձեալ և 'ի խօսել իւրեանց
 առ ձեզ կամ առ ծերակոյան գո-
 վութիւնս բազումս զնախնեացն
 յօրինեն, և զարութիւնս նոցա
 պատմելով՝ պայծառացուցանել
 զանձինս ջանան, այլ հակառակ
 ընդդէմ ամենեին : Զի որչափ
 մեծապայծառ իցեն նոցա կեանք,
 նոյնչափ ևս առաւել վատութիւն
 սոցա անգոսնելի : Եւ իբր ոչ,
 քանզի փառք նախնեաց լոյս է
 պայազատաց նոցա, որ զբարին և
 զչար չթողու 'ի թագսոյի : Ի փա-
 ռաց նախնեաց թափուր գտանիմ,
 ո՛ր կուիրիտեանք, այլ պայծառա-
 գոյն ևս մարթ է ինձ զարութիս
 իմ յառաջ բերել : Տեսէք քանի՛
 անիրաւք են . ինքեանք օտարին
 առաքինութեամբ պանծան, և

Ինձ իմովս ոչ ներեն պանծալ,
 այնու զի չեն ինձ պատկերք նախ
 նեաց, և զի նոր ազնուականու-
 թիւնս իմ սկսանի. այլ չիցէ իսկ
 լաւագոյն յանձնէ սկսանել, քան
 զժառանգեալն 'ի նախնեաց եղ-
 ծանել: Գիտեմ զի առ 'ի պա-
 տասխանել ինձ չպակասեն նոցա
 պերձ և ողորկ բանից սեթևեթք:
 Այլ քանզի վասն մեծի բարերա-
 րութեդ ձերոյ առ իս՝ ամենայն
 ուրեք զիս և զձեզ չարախօսու-
 թեամբք խածատեն, չկամեցայ
 լուել, զի մի համբերութիւնս իմ
 'ի խոստովանութիւն փնասապար-
 տութեան ինձ գրեսցի: Զի ոչ
 ինչ ճառատանք գիտակցութես
 իմում կարիցեն ստնանել. եթէ
 ճշմարիտ իցեն՝ հարկ է զի 'ի գո-
 վեստ լիցին ինձ. իսկ եթէ սուտ,
 կեանք իմ և գնացք յանդիմա-
 նեացեն զայն: Այլ քանզի զվճիռդ
 ձեր ամբաստանեն, զի պատիւ
 մեծ և գերագոյն գործ իշխանու-
 թեան ինձ յանձն արարիք, ան-
 դէն վերստին 'ի քնին մատուցէք

մի գուցէ զղջասջլեք ընդ այն :
 Չկարեմ ապաքէն սլաակերս և
 յաղթանակս զնախնեաց իմոց և
 զբդեշխութիւնս նոցա ածել 'ի
 մէջ . այլ եթէ պէտք իցեն՝ ածից
 նիզակս , գրօշս , ախոյեանս և այլ
 մրցանակս զինուորութեան . 'ի
 վերայ այսոցիկ և սպիս ընկալեալս
 ոչ 'ի թիկանց : Սոքա են իմ սլաա-
 կերք , սոքա ազնուականութի՛ ոչ
 ժառանգեալ որպէս զնոցայն , այլ
 բազում ճգամբ և վտանգօք կե-
 նաց 'ի բուռն ածեալ : Չիցեն
 արդեօք քաջ ողորկեալ բանք իմ ,
 այլ ոչ մեծ ինչ գրեմ զայն . ա-
 ռաքի՛նութիւն շատ իսկ ճանաչի
 իւրև . ճարտարութիւն բանից նո-
 ցա է կարևոր առ 'ի սլատրուա-
 կել զամօթալի գործս իւրեանց :
 Չուսայ հելլէն դպրութիւն , զի
 չեղև ինձ փոյթ ուսանելոյ զայն ,
 քանզի ուսուցչացն չէր ինչ յաւե-
 լեալ նովաւ յառաքի՛նութիւն :
 Այլ որ ինչ շահաւէտն էր հա-
 սարակաց պետութեան ուսայ՝
 վերս տալ թշնամեաց , հսկել 'ի

պահ զգուշութեան, չերկնչել
 ուստեք՝ բայց ՚ի վատանուևութի,
 տոկալ ցրտոյ և սոթոյ, գեանա-
 խշտի լինել, և միանգամայն քաղ-
 ցու և աշխատանաց տանել: Սո-
 քք զզօրականն խրախուսեցից. մի
 լիցի նոցա ՚ի կարօտութե կեալ,
 և ինձ ՚ի լիութեան. և ոչ զպար-
 ծանս ինձ սեփականել, և թո-
 ղուլ ՚ի նոսա զաշխատութի: Այս
 իսկ է յօգուտ վարել զլիխանու-
 թիւն, և այս քաղաքական տես-
 չութիւն. քանզի յապահովի և ՚ի
 մեղիութեան կեալ, և զզօրականն
 սպառնալեօք պատուհասից աշ-
 խատ առնել, բռնաւորի է գործ
 և ոչ զօրավարի. զայս օրինակ
 նախնիք ձեր զանձինս և զհասար-
 ակաց պետութիւն մեծահամ-
 բաւ կացուցին: Ի նոսա արգ ա-
 զատանին պանծացեալ՝ աննման
 ամենեին գնացից նոցա, զնախան-
 ձորդս նոցին զմեզ անգոսնեն, և
 իբրև հարկս պահանջեն ՚ի ձէնջ
 զամենայն բարձ և պատիւ՝ որոց
 անարժանք գտանին: Այլ խաբին

յոյժ յամբարհաւաճութեան իւրեանց . ժառանգեցին 'ի նախնեաց իւրեանց զամենայն որ ինչ մարթն էր ճոխութիւնս , պատկերս և անունս պայծառ , այլ զառաքինութիւն ոչ ևս , քանզի և կարէին իսկ ոչ . զի զսա և եթ ոչ աւանդել ումէք և ոչ ժառանգել յումէք մարթ է : Անկիրթ համարին զիս և կծծի , այնու զի չգիտեմ մեծահաց կոչունսս պատրաստել , ոչ խեղկատակս ամեմ , և ոչ 'ի խահարարս աւելի ինչ ծախեմ քան 'ի վարձկան հողագործս : Հաճոյ իսկ է ինձ խոստովանել զայդ . այսպէս 'ի հօրէ իմմէ և յարանց լաւաց ուսեալ զի զեղխութիւն՝ կանանց վայել է , իսկ արանց աշխատութի . և զի առն առաքինւոյ կարևորագոյն են փառք քան զմեծութիւնս ընչից . և զի զէնք և ոչ կարասիք են նմա 'ի զարդ : Իսկ եթէ այլ ազգ թուի նոցա , որ ինչ հաճոյ է՝ զայն մեծարեացեն , 'ի նոյն յօրասցին , և զնովմբ միշտ գայցեն . յորս ան

ցուցին զտիս մանկութեան՝ ՚ի
 նոսին և զճերութեան հասակ
 վարեացեն, ՚ի գիներբուս և ՚ի
 շուայտութի և յամօթալիսն անձ-
 նատուրբ, թողեալ մեզ զբըր-
 տունս և զփոշի այլովքն հանդերձ,
 որ քան զխրախճանս նոցա սիրելի
 են մեզ: Այլ նոքա ոչ այսպէս,
 այլ եղծեալ ապիրատութեամբքն
 զհամբաւ իւրեանց արբ եղծա-
 պիղծք, ձեռնարկեն ՚ի յափշտա-
 կութիւն վարձուց առաքիներաց:
 Այսպէս յանիրաւի շուայտութի
 և մեղկութիւն չարախտավատ՝ ոչ
 ինչ մնասակար եղեալ վարելոցն
 նոքօք, անպարտական հասարա-
 կապետութեանն լինին ՚ի կործա-
 նումն: Յայս վայր առ նոսա ըստ
 իմոցս բարուց պատասխանեալ,
 և ոչ որպէս ապիրատութիւն նո-
 ցա պահանջէրն, սակաւուք արդ
 և զիրաց հասարակաց խօսեցայց:
 Յառաջ քան զամենայն վստահ
 լերուք զելից մարտին Նումիդիոյ,
 ո՛ր կուիրիտեանք, զի որ ցարդ
 պատասպարանքն էին Յուգուր-

Թայ, բարձէք զայնս'ի միջոյ, զա-
 դահուծիւն ասեմ, զանհմտու-
 թիւն և զգոռողուծիւն: Է՛ ձեր
 անդ բանակ ելի և մտի երկրին
 հմուտ, այլ արդարեւ արիագոյն
 քան բարեբաղդ. զի առաւելա-
 գոյնք'ի զօրաց անտի ընչաքաղցու-
 թեամբ կամ յանդգնուծեամբ զօ-
 րավարացն կորեան: Արդ որ բա-
 ւականքդ էք'ի զէն, պատերազ-
 մակից լերուք ընդ իս'ի վերայ
 հասարակապետութեան, մի ոք'ի
 տառապանաց որ հասին այլոց,
 կամ յամբարտաւանութենէ զօ-
 րավարաց երկիցէ: Ես ինքնին ընդ
 ձեզ եմ'ի չու և'ի ճակատու պա-
 տերազմի խորհրդական, կցորդ'ի
 վտանգս, և հաւասար ամենայն
 ուրեք ընդ ձեզ: Ամենայն ինչ
 դիցն օգնականութբ պատրաստ
 է. յաղթուծիւն, աւար և գո-
 վուծիւն. որ եթէ կեղակարծ իսկ
 էին և հեռի, սակայն պարտ էր
 առաքինեաց դիմել յօգնութիւն
 հասարակապետութեան: Զի ոչ
 դատարկութեամբ ոք անմահա-

ցաւ . և ոչ ոք 'ի հարց յանձա-
հուծիւն որդւոց իւրոց ցանկա-
ցաւ , այլ բարեկիրս Կոչ և առա-
քինիս : Բազում և այլ ինչ խօ-
սէի , կուիրիտեանք , եթէ բանք
յաւելուին վատաց զբաջուծիւն ,
այլ քաջաց շատ իսկ համարիմ խօ-
սեցեալ " :

22 . Իբրև ետես Մարիոս
սրտապնդեալ 'ի բանից անտի ըզ-
ժողովուրդն , աճապարեաց ընուլ
զնաւս համբարովք , գանձուք ,
զինուք և այլովք կարևորօք , և
Աւղոսի Մանլիոսի տեղակալին
պատուէր ետ չու առնել յԱփրի-
կէ : Եւ ինքն զօրաժողով լինէր
ոչ ըստ նախնի սովորութեան 'ի
կարգաց քաղաքացւոց , այլ և յաղ-
քատաց բազումս որ ոք և կամէրն :
Ոմանք առ նուազութեան լաւ-
որերոյ համարեցան զայս այսպէս
գործեալ բղէջիս , և այլք առ-
ամբարհաւաճութեանն , որ յայս-
պիսեաց փառաւորեալ և ամբար-
ձեալ էր 'ի պատիւ , և զի առն
իշխանասիրի կարևոր էին և պատ-

կանաւոր այնոքիկ, որոց չէր ինչ
հոգ զգոյից՝ որ չգոյին իսկ նոցա,
և որք զամենայն ինչ պատշաճ
համարէին ընդ արծաթոյ : Այս
պէս Մարիոս բազմագոյն քան
զսահմանեալն գումարեալ զօրս,
անց յԱփրիկէ, և ՚ի սակաւ ա-
ւուրս եհաս յՌեաիկէ . և ՚ի Պոպ-
ղեայ հռութիլեայ յանձն եղև
նմա բանակն . քանզի Մետեղլոս
խոյս տուեալ էր յերեսաց Մա-
րիոսի, զի մի լիցի ականատես
իրաց՝ որոց և լուր իսկ անհան-
դուրժեւ լեալ էր նմա :

ՁԷ . Բայց բռեշխին բովան-
դակեալ զէգէոնս և զհետևակա-
զօրն նիզակակից, դիմեաց նոքօք
յերկիր արգաւանդ և փարթամ
աւարաւ, և զամենայն կապուտն
՚ի զօրականս բաշխեաց : Ապա
զամրոցս և զքաղաքանին տկար ՚ի
բնէ կամ ՚ի սահապանութէ՝ յար-
ձակմամբ առնոյր, և բազում պա-
տերազմունս ՚ի տեղիս տեղիս
տայր, ըստ առաւելագոյն մասին
թեթևս, յորս նորավարժ զօրա-

կանն աներկիւղ դիմագրաւէր 'ի մարտ, տեսանէր ձերբակալսլէալ և սպանեալ զփախստեայս, իսկ զարիացեալս անքոյթս . և ուսանէր զինուք զազատութի, զհայրենիս և զազգակիցս և զամենայն ինչ պաշտպանել, և նովաւ խընդրել զփառս և զմեծութի: Այսպէս հուպ ընդ հուպ նորամարզքն ընդ հինաւուրց զօրականին խառնեալ հաւասարեցին քաջութեամբ:

Իսկ իբրև լուան թագաւորք զգալստենէ Մարիոսի, յայլ և այլ դժուարուտ վայրս մեկնեցան . այսպէս լաւ համարեալ Յուգուրթայ, քանզի յուսայր 'ի վերայ հասանել վայրատեալ թըշնամւոյն, համարելով զհռովմայեցիս որպէս սովոր են բազումք 'ի հեռանալ երկիւղի թուլագոյնս գոլ:

ՁԸ. Յայն աւուրս Մետեղղոս հասեալ 'ի հռովմ՝ հակառակ ակնկալութեան իւրոյ մեծաշուք ընդունելութիւն գտա-

նէր. 'ի գաղարեւ նախանձուն
 սիրելի լեալ ռամկին և ազնուա-
 կանաց: Իսկ Մարիոս ժիրաժիր
 և զգոյշ, իւրոցն և թշնամեաց միտ
 գնէր՝ որ ինչ երկաքանչիւրոցն էր
 'ի նպաստ կամ 'ի տոյժ. լրտեսէր
 զճանապարհս թագաւորաց, և
 զխորհրդոց նոցին և զգարանաց
 զառաջս առնոյր, ոչ հանգիստ
 անձին, և ոչ նոցա ապահովու-
 թեան տեղի տուեալ: Զգետու-
 լացիս և զՅուզուրթ որ յերկիրն ի-
 զակակցաց մերոց սաստակէին 'ի
 հարուածս սաստիկս ստէպ յար-
 ձակմամբ 'ի փախուստ գարձու-
 ցանէր, և զարքայն իսկ զՅու-
 զուրթ ոչինչ հեռի 'ի Վիրտայ
 կապտէր 'ի զինուոց: Բայց տեսեալ
 զի թէ շքեղ էին և արուժիւնքն,
 այլ ոչ 'ի յաղթանակ պատերազ-
 մին, եգ 'ի մտի պաշարել զքա-
 ղաքս, որ պահակապանօքն և
 դրիւք կարևորք էին թշնամեաց և
 իւր 'ի ինաս, և այսպէս կամ ար-
 կանել 'ի զօրութէ զՅուզուրթ, և
 կամ ստիպել զնա 'ի պատերազմ:

Քանզի Բոկքոս ստէպ սլատգա-
մաւորս առաքեալ առ Մարիոս՝
յայտ առնէր, զի ցանկայր բա-
րեկամութիւն առնել ընդ ժո-
ղովրդեան Հռովմայ, և զի մի կաս-
կած թշնամութեան կալցի զնմա-
նէ: Եւ զայս կեղծէր արդեօք առ-
'ի գրոհ տալ յեղակարծուց, և
թէ առ յեղյեղուկ մտաց՝ մերթ 'ի
խաղաղութիւն և մերթ 'ի պատե-
րազմ փոխէր, ոչ է յայտ:

ՁԹ. Իսկ բդեաշխն, որպէս
սահմանեալ էր, խաղաց 'ի վերայ
ամուր ամուր քաղաքաց և բերդո-
րէից. զկէսս բռնութեամբ զն-
նուց, զայլս սպառնալեօք կամ
խոստամբ առնոյր 'ի թշնամեաց:
Ի սկզբան անդ 'ի տկարագոյնան
յարձակէր, զի թերևս Յուզուրթ
'ի պաշտպանութի իւրոցն 'ի զէն
գայցէ: Այլ իբրև գիտաց զի նա
հեռի յայլ գործս պարասէր,
ժամ պատեն համարեցաւ 'ի մե-
ծամեծան և 'ի դժուարինս ձեռ-
նամուխ լինելոյ: Էր յահագին
անասպատի անդ քաղաք մեծ և զօ-

րաւոր Կափաս անուն, շինեալ 'ի
 Հերակլէայ լիբէացւոյ՝ որպէս ա-
 լանդի: Բնակիչք քաղաքին ա-
 զատք 'ի հարկաց՝ ընդ թեթև լը-
 ծոմն իշխանութեան հաւատա-
 րիմք էին Յուդուրթայ, ամրա-
 ցեալք ոչ միայն պարսպօք և զի-
 նուք և զօրօք ընդդէմ թշնամւոյն,
 այլ և վայրացն դժուարութք:
 Քանզի բաց 'ի շրջակայից քաղա-
 քին, այլ ամենայն երկիրն թա-
 փուր 'ի մշակութենէ, անջրդի և
 լի էր օձիւք թիւնաւորօք. որոց
 զօրութիւն առ 'ի չգոյէ ճարակի
 բարկագոյնս սլատահէ, որպէս և
 ամենայն գաղանաց. դարձեալ զի
 և այս աղգ մնասակար օձից 'ի ծա-
 րաւոյ առաւել քան այլով իւրք
 զայրանայ:

Արդ զսոյն զայս քաղաք 'ի
 բուռն առնուլ տենչայր Մարիոս
 առ 'ի պէտս սլատերազմին և առ
 'ի յալթանակել դժուարութեց.
 Քանզի և Մետեղղէայ առեալ էր
 փառօք մեծաւ զքաղաքն թալա,
 որ դրիւքն և ամրութեամբ ոչ

ինչ ընդհատ էր քան զԿափաս •
 բայց միայն զի մերձ առ սլարսալօք
 Թալայ էին աղբիւրք ոմանք • Իսկ
 'ի Կափաս մի ևեթ աղբիւր էր, և
 այն 'ի ներքս 'ի սլարսալին մշտա-
 հոս, և հարկ էր բազմաց 'ի քա-
 ղաքայնոց վարել անձրևային ջը-
 րովք: Այսմ որ անդ և որ ընդ
 համօրէն Ափրիկէ բնակիչք հեռի
 'ի ծովէ բրտագոյն կենցաղով
 կեալ ճահաւորեալք՝ դիւրութե-
 տանէին, զի բազումք 'ի նումիդա-
 ցւոց կաթամբ և մսով էրէոց սնա-
 նէին, ոչ աղ և ոչ այլ ինչ 'ի մար-
 մաջ որկորոյ 'ի կիր արկեալ, զի
 կերակուրնոցա 'ի բուժումն քաղ-
 ցոյ է և ծարաւոյ, և ոչ 'ի շուայ-
 տութիւն և յորկորուստ:

Ղ. Արդ բգեշխին յեա քննե-
 լոյ զամենայն, 'ի դիւ որպէս կար-
 ծեմ աստատանեալ, զի չէր իսկ
 մարթ զայնքանեաց դժուարու-
 թեանց զառաջս ունել խմաստու-
 թեամբ, քանզի ցորենոյ իսկ կա-
 րօտ դտանէր, զի նումիդացիք ա-
 րօտից խաշանց առաւելագոյն խը-

նամ՝ ունին քան արտօրէից և կա-
 լոյ, և որ ինչ հունձք լեալ՝ զամե-
 նայն՝ ի հրամանէ արքայի յամուրս
 ածեալ էին, և երկիրն յայնժամ
 ՚ի վերջ կոյս ամարայնոյ ցամաք և
 յամենայն բերոց մերկ գտանէր :
 Սակայն ըստ ժամուն հանգամա-
 նաց զլիուծիւն բաւականի հոգա-
 ցեալ խմաստուծք, զամենայն ան-
 դեայն զոր աւուրբք յառաջ յա-
 ւարի առեալ էր, օգնական այ-
 րուձիոյն տայր՝ ի սլահ . և զԱւղոս
 Մանլիոս տեղակալ հետևակազօ-
 րուն արձակեալ ՚ի Արիս քաղաք,
 ուր զՌոճիկս զօրաց և զսարէնս
 ամբարեալ էր, հրամայեաց յա-
 ռաջել քան զինքն, խոստացեալ
 հասանել անգր ինքնին յետ սա-
 կաւ աւուրց լի աւարաւ : Եւ այս-
 պէս զխորհուրդս մտացն թադու-
 ցեալ, չու արար խաղաց ՚ի գեան
 Տանայ :

ԱՍ. Բայց ՚ի ճանապարհի օր
 ըստ օրէ յանդէոց անախ բաշխէր
 բանակին հաւասարապէս ՚ի հա-
 ըրիւրապետս և ՚ի զօրականն առ ՚ի

զենուամն, և ՚ի մորթոցն տիկս տայր
 գործել. որով օգնէր կարօտու-
 թեան ցորենոյ, և յանգէտս ամե-
 նեցուն պատրաստէր որ ինչ յետ
 սակաւուց պիտանի լինելոց էին :
 Եւ յաւուրն վեցերորդի իբրև
 հասին ՚ի գետանդր, մեծ ևս ճիգն
 գործէին ՚ի պատրաստել տիկս :
 Անդ զակիշ հարևանցի ածեալ՝
 հրամայեաց զօրուն առնուլ կե-
 րակուր, և ՚ի մուտս արևուն կազմս
 լինել ՚ի չու, և զամենայն կարա-
 սին թողեալ՝ բառնալ ջուր բա-
 զում ՚ի գրաստս և ըստ անձին :
 Ապա իբրև ժամ պատեհ թուե-
 ցաւ՝ խաղացոյց զբանակն, և զգի-
 շերն ամենայն չու արարեալ՝ ըզ-
 տեղի էառ. զնոյն արար և յա-
 ւուրն երկրորդի. և ապա յեր-
 րորդումն աւուր յառաջ քան
 զարշալուրջս եհաս ՚ի տեղի ու-
 րեք բազմաբլուր՝ ոչինչ առաւել
 քան զերկուս մլոնս հեռի ՚ի
 Կափսայ. անդ լուլեայն որպէս
 հնարն էր՝ ամենայն բանակաւ
 թաղեաւ : Եւ ՚ի ծագել արևու

յորժամ նումիգացիք անկասկած
 'ի թշնամեաց ելանէին 'ի քաղա-
 քէն գունգագունգ, հրամայեաց
 յանկարծ ամենայն այրուծիոյն և
 թեթևընթաց զօրաց դիմել 'ի
 Կափսա և ունել զդրունս, և ինքն
 շտապաւ հետամուտ եղև նոցա,
 այլ չեթող զօրուն աւար հարկա-
 նել: Իբրև զայն տեսին քաղաքա-
 ցիքն, տագնապ տարակուսին,
 երկիւղն ահագին, աղէտքն յեղա-
 կարծ, և զի բազումք 'ի քաղա-
 քացւոց արտաքոյ սարսուպաց կայ-
 ին ընդ ձեռամբ թշնամւոյն, հար-
 կեցուցին զնոսա անձնատուր լի-
 նել: Քաղաքն հրայրեաց դա-
 տեցաւ, և արքունիք նումիգացւոց
 կոտորեալ, մնացեալքն վաճառե-
 ցան 'ի ստրկութի, և աւարն բաշ-
 խեցաւ զօրականին: Այս գործ
 ընդդէմ օրինաց մարտի ոչ առ ա-
 գահութեան և ոչ առ եղեռանէ
 բդեշխին գործեալ, այլ զի դի-
 պող էր վայրն Յուգուրթայ և
 մեզ անմատոյց, և մարդիկ տե-
 ղոյն յեղյեղուկ և հաւատա-

դրուժ , ոչ բարերարութեամբ և
 ոչ ահիւ երբէք սանձահարէին :

ՂԲ. Մարիոսի զայսպիսի գործ
 կարևոր առանց զիւրսն աշխատ
 առնելոյ՝ ի գլուխ տարեալ , մեծն
 և երևելի՝ մեծագոյն այնու և ե-
 րևելագոյն եղանէր : Յանդգնու-
 թիւնք իսկ նորա այնուհետև յա-
 ռաքինութիւնս նմա գրէին . և զօ-
 րականն ընդ քաղցր իշխանութիւն
 նորա վայելեալ և մեծացեալ՝ երկ-
 նաչափ ամբառնայր զնա գրուա-
 տեօք : Նումիգացիք առաւել քան
 ՚ի մահկանացուէ երկնչէին ՚ի նը-
 մանէ . և աղգք նիզակակիցք և
 թշնամիք հանճար իմն գերաշխար-
 հիկ ՚ի նմա նկատէին , և ՚ի դիցն
 ակնարկութիւն թուէր նոցա գոր-
 ծել նմա զամենայն : Իսկ բգեաշ-
 խըն յետ յաջողութեան գործոյն
 գիմեաց և յայլ քաղաքս , զոմանս
 էառ պատերազմաւ , և զյողովս
 որ լքեալ թողեալ էին ՚ի նումի-
 գացւոց վասն աղէտիցն Վափսայ՝
 հրկէզ արար . և յաճախեաց ա-
 մենայն ուրեք սուգ և կոտորած :

Եւ տիրապետեալ տեղեաց բազմաց, յաճախ ուրեք և առանց իւրոցն արեանհեղութեան, ձեռն արկ և յայլ իմն գործ, որ թէպէտ և ոչ իբրև զկապիսացւոցն խոչ դժնդակ առաջի առնէր, սակայն ոչինչ նուազ էր դժուարին : Ոչինչ հեռի 'ի Մուլուքայ գետոյ, որ բաժանէր ընդ տէրութի Յուդուրթայ և ընդ Բոկքոսի, էր լեառն քարաժայռ 'ի դաշտի լայնանիստ և բարձրագագաթն, և 'ի վերայ նորա ամրոց ոչինչ մեծակառոյց, յոր ընդ անձուկ վերելս էր մուտ, այլ ամենայն կողմանք լերինն 'ի բնուստ և ձեռագործ սեպացեալք : Զսա Մարիոս, զի անդ էին գանձք թագաւորին, եդ 'ի մտի զինու զորութեամբ առնուլ, այլ գէտք առաւել յաջողեցին նմա զայն քան զճարտարութիւն խորհրդոց : Քանզի հզոր էր ամրոցն զինուք և զօրօք, և պաշար ցորենոյ 'ի նմա և աղբիւր ջուրց. և վայրն դժպատեհ 'ի կառուցումն հողաբլտոյ, աշտարա-

կաց և կարևոր կազմածոց մարտի ,
 և ճանաստարհ բերդականաց ան-
 ձուկ յոյժ և երկուստեք դահա-
 վէժ : Մեքենայք և մանգղիոնք
 մեծամեծ վտանգօք ընդ վայր մատ-
 չէին անդր , զի այն ինչ հուսը
 լեալ՝ ՚ի հրձգութենէ և ՚ի վիմաց
 հոլովելոյ ապականէին . և ոչ զօ-
 րականք առ տեղւոյն անհարթու-
 թեան գիմակալել զօրէին , և ոչ
 ՚ի մեքենայս անդր կալ անվտանգ
 առ ՚ի վարել զայնոսիկ . քաջա-
 մարտիկքն ՚ի նոցանէ անկանէին
 կամ վիրաւորք ելանէին , և տկարք
 երկիւղաբեկ լինէին :

ԸԳ. Անդ Մարիոս զաւուրս
 բազումս սնավաստակ լեալ՝ վա-
 րանէր յանձն իւր , ձեռնթափ
 արդեօք լինել ՚ի գործոյն՝ որ ան-
 օգուտն թուէր , եթէ բաղդին
 թողուլ զյաջողութիւն , այնմ որ
 ստէսին լինէր իւր ձեռնատու : Եւ
 իբրև զբազում աիւս և զգի-
 շերս յայսպիսի ծուփս խորհրդոց
 տագնասկերնա , լիգուրացի ոմն ՚ի
 դաշնակից հեռեակագնդէն զի-

նուոր սոսկական ըստ յաջողելոյ
 բախտին ելեալ 'ի բանակէն զջրոյ,
 ոչինչ հեռի 'ի կողմանէ ամրոցին
 ուր կռուէինն՝ ետես 'ի պատա-
 ռուածս ժայռից խղնջունիս որ
 սողային. յորոց 'ի միոյ յայլ և
 անտի 'ի միւսն ընթացեալ առ 'ի
 ժողովել, տակաւ մերձ 'ի ծագ-
 ամրոցին եհաս: Եւ 'ի տեսանել
 զվայրն անմարդի, եկն նմա բնա-
 լորապէս իղձ անծանօթիցն հե-
 տազօտութեան: Կաղնի մեծ ըստ
 դիպաց 'ի տեղւոջ անդ 'ի ժայռս
 արմատացեալ էր, դուն ինչ հա-
 կեալ և ապա կոր 'ի վեր աճե-
 ցեալ՝ ուր դիմէ բնութիւն բու-
 սականաց: Մերթ ընդ ոստս նո-
 րա և մերթ ընդ սեպս ժայռից
 սողոսկեալ լիգուրացին գծա-
 գրեաց զյատակ բերդին. քանզի
 նուամիդացիք համօրէն 'ի զնին պա-
 տերազմողացն կային: Եւ իբրև
 լրտեսեալ զամենայն որ ինչ ընդ
 հուսկարևորն լինելոց էր, դարձ
 արար ընդ նոյն ճանապարհ, ոչ
 հարևանցի որպէս 'ի վերելսն, այլ

տեղեկանալով ամենայն վայրացն
 և շուրջ դիտելով : Ապա աճա-
 պարեալ գայ առ Մարիոս , պատ-
 մէ զամենայն և յորդորէ զնա ընդ-
 կողմն ընդ որ իջեալն էր՝ դիմել ՚ի
 բերդն , խոստացեալ անձամբ ա-
 ռաջնորդել՝ զվտանդ յանձն ա-
 ռեալ : Մարիոս առ ՚ի հաւաս-
 աել զբանս լիգուրացւոյն առա-
 քեաց զոմանս յիւրոց անտի , որք
 ըստ իւրաքանչիւր մտացն թուե-
 լոյ՝ հեշտին կամ դժուարին ըզ-
 գործն ցուցին : Բայց բղէչխին
 ոչ սակաւ խրախոյս առեալ , ընտ-
 րեաց ՚ի գնդէ անտի փողարացն
 և սրնգահարաց արս հինգ թե-
 թևրն թացս , և հարիւրասլետս
 չորս ՚ի թիկունս օգնականութե-
 տուեալ նոցա , հրամայեաց ամե-
 նեցուն նոցա հնազանդել լիգու-
 րացւոյն , և ՚ի վաղիւ անդր կա-
 տարել զգործն :

ՂԴ . Եւ ՚ի սահմանեալ ժա-
 մանակին զամենայն ինչ կազմեալ
 նախ և սատրաստեալ , անկան ՚ի
 չու : Բայց հարիւրասլետացն

խրատեալ յառաջագոյն յառաջ
նորդէն, փոխեալ էր զզէն և ըզ-
զարդ, և զոտս և զգլուխ մերկա-
ցեալ, որպէս զի հեշտեաւ ընդ
ժայռս վերելակել կարիցեն. և
զսուր և զվահան կախեալ զթի-
կանց, և վահանքն ըստն ումիդեան
տարազու կաշեայք, որպէս զի
թեթևագոյնք իցեն, և ՚ի բախել
նոցա ընդ վէմս ոչ ուժգինս շա-
ռաչիցեն: Արդ լիգուրացին յա-
ռաջագէմ զժայռից և զհինա-
ւուրց արմատոց՝ որ ուրեք ուրեք
ցցուեալ ՚ի դուրս գտանէին, ար-
կեալ սպարանս դիւրէր նոքօք ըզ-
հետ եկելոցն զվերելս. և վատա-
սրտելոց ՚ի խստութենէ ճանա-
սարհին ձեռն կարկառէր. և ՚ի
գիպել ամապայից՝ մի առ մի
զնոսա անզէնս արձակեալ, և ինքն
ստանձնեալ զզէնս նոցա գայր
զհետ. և ուր վտանգն էր՝ ինքն
նախ արխաբար դիմագրաւէր, և
ստէպ ընդ նոյն ելևէջս գործեալ
զամենեան խրախուռէր: Եւ
յետ երկար և բազում աշխատա-

նաց ուր ուրեմն հասին 'ի կողմն
 ամրոցին թափուր 'ի պատերազ-
 մողաց . քանզի ամենեքեան որ-
 պէս և յայլ աւուրս՝ ընդդէմ թըշ-
 նամեաց երթեալ էին : Ազգ եղև
 Մարիոսի 'ի ձեռն լրտեսաց յա-
 ջողութի գործոց լիգուրացւոյն .
 և թէպէտ զօրն 'ի բուն նեղեալ
 էր նորա զնումիգացիս , սակայն
 խրախուսեալ յայնժամ զիւրան ,
 և ինքն 'ի մեքենայից արտաքս ե-
 լեալ , յառաջ մատչէր ընդ ա-
 պարափակ հովանեաւ , և 'ի բա-
 ցուստ 'ի ձեռն աղեղնաւորաց և
 պարսաւորաց տաղնապահազին
 հասուցանէր թշնամեաց : Իսկ նու-
 միգացիք՝ որոց բազում անգամ
 տապալեալ և հրկէզ արարեալ էր
 զմանգղիոնս հռովմայեցւոց , ոչ 'ի
 ներքս 'ի պարսպի ամրանային , այլ
 զտիւ և զգիշեր արտաքոյ գեգե-
 րեալ՝ թշնամանէին զհռովմայե-
 ցիս , վատ կոչէին զՄարիոս , և զօ-
 րաց մերոց գերութիւն սպառ-
 նային , յաջողութեամբքն գոռո-
 զացեալ : Ի նմին պահու մինչդեռ

հռովմայեցիք առ հասարակ և
 թշնամիք սաստիկ պատերազմաւ
 գուն եղեալ երկուստեք, սոքա
 վասն փառաց և իշխանութեան,
 և նոքա վասն անձանց փրկութե
 մարտնչէին, և ահա յեղակար
 ծումն ՚ի թիկանց ձայնք հնչեցին
 փողոց. և նախ կանայք և ման
 կունք, որ կային ՚ի զնին մարտին,
 փութացան ՚ի փախուստ. ապա
 որք մերձ առ պարսպօքն էին, և ա
 պա զինեալք և ապազէնք: Ուրա
 նոր այս դէպք պատահեցին, անդ
 հռովմայեցիք սաստկագոյնս մար
 տնչէին, և հասեալ վանեալ ըզ
 թշնամիս՝ զբազումս ՚ի նոցանէ
 տապաօտ արկանէին, և ՚ի վերայ
 սպանելոցն գիականց գրոհ տը
 ւեալ ծարաւիք փառաց ՚ի պա
 ըիսպս անգր գիմէին՝ ընդ հակա
 ոակս ընթացեալ և ոչ ուրուք
 ցանկութեամբ աւարոյ յամեալ:
 Այսպէս յանդգնութեանն Մա
 ըիոսի օգնականեալ ՚ի բաղդէն,
 փառս ՚ի վրիսւանացն եգիտ:

ԴԵ. Մինչդեռ այս իրք գոր

ծէին, Ղ: Սիղղա գանձասլետ բա-
 զում այրուձիով եկն եհաս 'ի բա-
 նակն. քանզի զնա 'ի Հռովմ թո-
 ղեալ էր բդեշխին վասն զօրաժո-
 ղով լինելոյ 'ի Լատինաց և 'ի դաշ-
 նակցաց: Եւ քանզի զառնէս մե-
 ծէ անկաւ բանս, 'ի դէսլ համա-
 թիմ սուղ ինչ զազգէ և զբուսոյ
 բարուց նորա անցանել. զի ոչ այլ
 ուրեք զգործոց նորա լիցին բանք.
 և Ղ: Սիսեննա ստուգասլատումս
 և ճշմարտասէր քան զամենայն
 պատմիչս իրաց նորա՝ ոչ ազատ-
 օրէն թուի ինձ գրեալ զնմանէ:

Արդ Սիղղա էր յազգէ պատ-
 ըրկաց ազնուական, այլ առ յու-
 լութեան նախնեացն շիջելափառ
 գոգցես ազգատոհմ՝ նորա: Ի
 յոյն և 'ի Լատին դպրութիս հա-
 լաւարասլէս ներհուն. մեծահո-
 գի, սիրող գրգանաց՝ այլ առա-
 լել ևս փառաց. պարասլեալ 'ի
 զեղևութիւն, այլ ոչ բնաւ առ
 հեշտութեան 'ի կարևորաց ար-
 գելեալ. բայց միայն պարկեշտա-
 գոյնս մարթ էր նմա գնալ ընդ ա-

մուսնոյն : Էր նա տերճախօս ,
խորագէտ , գիւրընտէլ , և ճար-
տարութեամբն 'ի կեղծեւ չհա-
ւատալի : Առատաձիր 'ի բաշխս ,
մանաւանդ գրամոց . և թէպէտ
երջանկագոյն քան զամենայն ոք
էր յառաջ քան զքաղաքական
յաղթութիւնն , այլ ոչ երբէք
գեր 'ի վերոյ քան զքաջութիւն
նորա գտաւ բաղդն , մինչև բազ-
մաց յերկբայս լինել՝ քաջագոյն
արդեօք թէ բարեբաղդագոյն գը-
տաւ նա : Իսկ որ ինչ յետ այ-
նորիկ գործեաց , դժպէսի է ինձ
պատմել , առ ամօթոյ թէ առ-
տաղտկութեան՝ ոչ ունիմ ասել :

ՂԶ . Արդ Սիղղա , որպէս ա-
սացաք , եկեալ յԱփրիկէ 'ի բա-
նակն Մարիոսի հեծելազօրօք ,
անհմուտն և անփորձ մարտի՝ 'ի
սուղ ժամանակի յաջողագոյն
քան զամենեւեան գտանէր : Դար-
ձեալ զի և քաղցրութեամբ վարէր
ընդ զօրականին , առատաձեռնէր
խնդրողաց , և բազմաց ևս ինքնա-
յօժար . դժկամակութեամբ ըն-

գունէր բարերարութիւն, և փութա-
 թայր 'ի հատուցումն նոցին առա-
 ւել քան սլարտուց արժաթոյ :
 Իսկ ինքն ոչ պահանջէր փոխա-
 րէնս բարեացն, այլ գուն գոր-
 ծէր առաւելագոյնս իւր շնորհա-
 պարտս կացուցանել : Ընդ նուաս-
 տագոյնս զիջանէր խօսել զկարևո-
 րաց և զքօսալեաց . 'ի վաստակս,
 'ի չու և 'ի պահ կանխէր ընդ նո-
 սա . և ոչ երբէք որպէս փառա-
 մոլութեան է սովորութիւն՝ ըզ-
 քդեշխէն կամ զայլմէ ումեքէ չա-
 րախօսէր, բայց միայն ջներէր ու-
 մեք խորհրդով կամ քաջութեամբ
 գերազանցել զիւրև, և քան զքա-
 զումս վեհագոյն գտանէր . որովք
 ընդ հուպ Մարիոսի և զօրակա-
 նին սիրելի եղև :

ՂԷ . Իսկ Յուգուրթ իբրև կո-
 րոյս զԿամիսա և զայլ ամուր ամուր
 տեղիս և գանձ բազում, սլատ-
 գամաւորս առ Բոկքոս առաքեաց
 փութալ զօրս 'ի Նումիդիա հա-
 սուցանել, զի ժամ էր մղելոյ պա-
 տերազմ : Այլ իբրև ետես զի

գայթ 'ի գայթի կայր նա ընդ պա-
 տերազմ և ընդ խաղաղութիւն ,
 ձեռն էարկ վերստին պարգևս
 գաղտախթել մտերմաց նորա , և
 նմին ինքեան մաւրիտանացւոյն
 խոստանայր զերիր մասն Նումի-
 գիոյ , եթէ միայն մերժել կարաս-
 ցէ զհռովմայեցիս յԱփրիկեայ
 կամ 'ի սահմանաց տէրութեան
 իւրոյ : Ի խոստմանէ աստի հրա-
 պուրեալ Բոկքոս՝ ծանր ձեռամբ
 եկն առ Յուգուրթ : Եւ գումա-
 րեալ բանակք երկաքանչիւր՝ յար-
 ձակեցան 'ի վերայ Մարիոսի , իբ-
 րև այն ինչ ելանէր նա 'ի ձմերո-
 ցացն զտասներորդ ժամաւ ա-
 լուրն : Խորհէին զի 'ի պարտելն ,
 գիշերն որ 'ի վերայ կայր՝ պատըս-
 պարան լինէր ինքեանց , և 'ի յաղ-
 թելն ոչինչ արգելոյր զի տեղեակ
 էին վայրացն . իսկ հռովմայեցւոց
 յերկոսին իսկ գէպս յաւելոյր գը-
 ժուարութիւն խաւարաւն : Ընդ
 առնուլ բգեշխին աստի և անտի
 զլուր թշնամեացն գալստեան , և
 ահա հասին նոքա չև ճակատեալ

բանակին, չև զկարասին ամփոփեալ, չև նշան ինչ կամ պատուէր ընկալեալ: Հեծեալք մարտանացիք և գետուլացիք ոչ ճակատամարտիւ և ոչ օրինօք ինչ պատերազմի, այլ գունդագունդ խառն 'ի խուռն խմբեալ գրոհ 'ի մերսն ետուն: Սոքա առ հասարակ թէպէտ և 'ի յեղակարծ երկիւղէն տազնապեալք, սակայն ոչ մոռացեալ զքաջութիւն, կէսք 'ի զէն գիմեցին, այլք զանզէնս պաշտպանէին, և կէսք 'ի ձի աշտանակեալ ընդդէմ թշնամեաց խոյանային: Չհինից յարձակման քան զճակատամարտի բերէր ըղտեսիլ պատերազմն այն. ոչ դրօշք արձակեալ, ոչ ռազմ կարգեալ. խառն 'ի խուռն հեծեալ և հետեակ, կէսք տասպատ, այլք միրաւոր անկեալ. բազումք 'ի մարտընչէն արութեամբ 'ի թիկանց ըմբռնեալ. ոչ քաջութիւն և ոչ զէնք բաւէին 'ի պահ, զի բազմութիւ էին թշնամիք և ամենուստ խռնեալ: Ապա հինաւուրց զօ-

րականն հռովմայեցի և նորքն վար-
ժեալք ընդ նոսին, տեղւոյն կամ
դիսւաց օգնականութեամբ բոլո-
րեալ 'ի մի, և շուրջ սնդեալ ամ-
րակուռ, վանէին զբռնութիւն
Թշնամեաց :

ՂԸ. Յայսպիսում դժնդակ
մարտի ոչինչ զարհուրեալ Մա-
րիոսի, և ոչ վհատութիւն 'ի միտս
նորա անկեալ, դնդաւն իւրով որ
'ի քաջաց քան 'ի մտերմաց էր
գումարեալ, հասանէր ամենայն
ուրեք. մերթ խոնջելոց ձեռն
տայր, մերթ 'ի սաստկագոյն
կողմն Թշնամեաց խոյանայր նը-
պաստ 'ի կռիւ լինել, քանզի 'ի
խուան անդ հրամայել ոչ կարէր :
Տարաժամեալ իսկ էր օրն. սա-
կայն բարբարոսք չառնէին դուռ,
և ըստ հրամանի Թագաւորացն
զգիշերն օգնական առեալ՝ վայրե-
նագոյնս կռուէին : Յայնժամ
Մարիոս ըստ հարկի իրաց ժամա-
նակին խորհուրդ կալաւ հասա-
նել ունել զերկուս մօտակայ ի-
րերաց բլուրս 'ի տեղի ապաստա-

նի իւրոցն : Մին յայնցանէ ան-
 ձուկ 'ի բանակեաղ , այլ էր 'ի նը-
 մա աղբիւր առատահոս . իսկ
 միւսն քաջադէս 'ի գղեակ , զի
 շուրջ սեպացեալ և վախուտ '

դոյզն ամբութեան էր կարօտ :
 Հրամայեաց Սիղղայի անդ առ
 աղբերաւն զգիշերն ամենայն գե-
 գերել հեծելովքն . իսկ ինքն
 տակաւ զվայրատեալ զօրականն
 'ի մի խմբեաց , մինչդեռ և թըշ-
 նամիք ոչինչ նուազ աղմկեալ էին .
 և ապա զամենեւեան արագաքայլ
 'ի բլուր անգր ընկրկեցոյց : Եւ
 թագաւորքն 'ի դժուարութենէ
 տեղւոյն բռնագատեալ ' գաղա-
 րեցին 'ի պատերազմէ . սակայն
 ոչ թողին իւրեանցայնոցն հեռա-
 նալ , այլ շուրջանակի զբլրովքն
 երկոքումք նստան համասփիւռ :
 Ապա խիտ առ խիտ լուցեալ խա-
 րոյկս , զմեծ մասն գիշերոյն բար-
 բարոսքն ըստ սովորութեան իւ-
 րեանց 'ի ցնծութիւն , 'ի կաքաւ
 և 'ի գոչիւն աղաղակի անցուցա-
 նէին . և զօրագլուխք նոցա գո-

առողջ՝ 'ի յաղթութիւն իւրեանց
համարէին զկալն և եթ անփա-
խուստ : Իսկ հառվմայեցևոց որք
'ի բարձունս և 'ի մթան կալով՝
գիւրագոյնս տեսանէին զայն ա-
մենայն , յաւելոյր խրախոյս մեծ :

ՂԹ. Մարիոս արիացեալ յոյժ
'ի թշնամեացն անհմտութենէ ,
հրաման ետ զօրուն 'ի խոր լու-
թեան կալ ամենեին , և ոչ փող
'ի պահայոյզս ըստ սովորութեան
հարկանել : Ապա 'ի ծագել ա-
ռաւօտու մինչդեռ թշնամիք վաս-
տակաբեկք այն ինչ 'ի քուն մը-
տեալ էին , յեղակարծում փող
հարին զօրք առ հասարակ հան-
դերձ հետևակադնդիւն և վաչ-
տիւք և լէգէոնօք , և միահամուռ
'ի գոչիւն աղաղակի ընդ դուրս
պատնշացն արտաքս գիմեցին :
Մաւրիտանացիք և գետուլացիք 'ի
լուր անծանօթ և ահաւոր հրնչ-
մանն ընդոստուցեալ 'ի քնոյ՝ ոչ
'ի փախուստ կարացին աճապա-
րել , ոչ զէն առնուլ և ոչ այլ
ինչ ելի աղադս գտանել , այլ խու-

Ճասպեալ 'ի շառաչ զինուցն և 'ի
 շռինգն աղաղակին, անոք անօգ-
 նական, և 'ի մերոցն հալածեալ
 խառն 'ի խուռն յահ և յարհաւիրս
 ըմբռնեալ ապշեալ կային, մինչև
 հարան և ցրուեցան առ հասա-
 րակ, և զէնք նոցա և դրօշք բա-
 զումք յաւարի առան. և առաւե-
 լագոյնք քան յայլ ամենայն առա-
 ջին պատերազմունս դիտապաստ
 անկան, զի քունն և երկիւղ ան-
 սովոր արգել փախստեանն լինէր:

Ճ. Եւ ապա Մարիոս չու ա-
 րար, ուր դէմ եդեալն էր 'ի ծով-
 եզերեայ քաղաքս ձմերել վասն
 պարէնիցն դիւրաւ հայթայթե-
 լոյ. իբր ոչ եթէ յաղթու թեամբն
 թուլացեալ կամ բարձրամտեալ,
 այլ որպէս 'ի ճակատ թշնամեաց
 քառակուսի զզօրսն գնդեալ՝ այն-
 պէս յառաջ խաղայր: ԶՍիղղա
 հեծեւազօրօքն յաջումն, և զԱ.
 Մանլիոս աղեղնաւորօքն և սար-
 սաւորօք և լիգուրացի հետևակօք
 'ի ձախումն, և զտրիբունսն ընաիր
 ընաիր վաշտիւք 'ի յառաջապահս

և 'ի վերջապահս էր կարգեալ :
 Դասալիք զօրականն , թէպէտ և
 ատելի՝ այլ զի հմուտ էր տեղեացն ,
 զճանապարհ թշնամեացն լրտե-
 սէր : Իսկ բզեաշինն իբր այն թէ
 զամենայն հոգ զանձամբ առեալ՝
 ամի միտ դնէր , ամենայն ուրեք
 հասանէր , և ըստ իւրաքանչիւր
 արժանեաց գովէր կամ կշտամ-
 բէր : Ինքն սպառազէն և կազմ ,
 զնոյն և զօրականին հրամայէր :
 Ոչ ինչ ընդհատ 'ի չու առնելոյ
 զգուշանայր 'ի բանակէլն , գիշե-
 րապահս 'ի գրունս կարգեալ 'ի
 վաշտիցն լէգէոնից , և առ պատ-
 նէչս 'ի գաշնակից հեծելոց կա-
 ցուցեալ պահս : Դարձեալ և 'ի
 վերայ հողաբլտոց պահակապանս
 կարգեալ , ինքն իսկ շուրջ գայր
 պահայոյզ , ոչ առ կասկած ստուն-
 գանելոյ նոցա հրամանին , այլ զի
 յօժարագոյնք իցեն զօրքն 'ի վաս-
 տակ՝ վաստակակից իւրեանց տե-
 սանելով զգօրավարն : Զի արդա-
 րեւ Մարիոս ոչ անդ միայն՝ այլ և
 ամենայն ուրեք 'ի յուգուրթեան

մարտին սլառկառանօք քան սլա-
տուհասիւ զգորականն նուաճէր՝ի
հպատակութիւն, զոր բազումք
փառասիրութեան նորին ընծայ-
էին, այլք սովորելոյ նորա ՚ի
մանկութենէ ՚ի խիստ կեանս, զի
որ այլոց դժոխքներն թուէր՝
նմա ցանկալի էր: Բայց սակայն
Մարիոս այսու օրինակաւ տնօրի-
նեաց զօգուտ և զփառս աշխար-
հին ոչ ինչ ընդհատ ՚ի խիստ զօ-
րավարաց:

ՃԱ. Արդ զինի չորից աւուրց
ոչ ինչ հեռի ՚ի քաղաքէն Աիրաայ
երևեցան յանկարծ լտեպքն, որ
նշանակ էր մերձենալոյ թշնա-
մեաց: Այլ զի յայլ և այլ կող-
մանց գային զնոյն ամենեքեան
ցուցանելով, վարանէր բդեաշխն
որպէս զճակատն յօրինել. վասն
որոյ ոչինչ փոփոխութիւն արա-
րեալ, կայր մնայր կազմ ամե-
նուստ՝ ՚ի դերև հանեալ զակն-
կալութիւն Յուգուրթայ, որոյ
զգորսն ՚ի չորս առաջս բաժա-
նեալ՝ համարէր շուրջ սաշա-

րել զԹշնամին : Յայնմ վայրի
 Սիդղա՝ առ որ նախ հասեալ էին
 Թշնամիք՝ խրախուսեաց զիւրսն ,
 և խումբ կազմեալ ամրակուռ հե-
 ծելովք յարձակեցաւ 'ի մաւրի-
 տանացիս, մինչ այլք զկայ առեալ
 հեռի 'ի նետաձգութեանց՝ որ ոք
 մերձենայրն առ նոսա սատակէին :
 Մինչդեռ այրուծին այսպէս մար-
 արնչէր, Բոկքոս հետևակօքն՝ զոր
 Վոլուքսեայ որդւոյ նորա ածեալ
 էր, և առաջնումն մարաի չէր ժա-
 մանեալ յամելով յուղւոջ, յար-
 ձակեցաւ 'ի վերջապահս հռով-
 մայեցւոց : Իսկ Մարիոս ընդ ա-
 ռաջապահս կռուէր, ուր և Յու-
 գուրթն էր բազմութեամբ իւ-
 րոցն : Ծանուցեալ նումիդա-
 ցւոյն զգալուստ Բոկքոսի, դադու-
 տակաւուք ոմամբք դիմեաց առ
 հետևակազօրն, և լատին բարբա-
 ռով՝ զոր 'ի Նումանաիա էր ու-
 սեալ, գոչեաց և ասէ. « Ընդու-
 նայն ճգնիք, այժմ իսկ ձեռամբ
 իմով սպանի զՄարիոս », զայս
 ասացեալ ցուցանէր զսուսերն ա-

րիւնաներկ, զոր ոչ սակաւ արու-
 թեամբ 'ի մարտի անդ յարենէ
 հետեակացն մերոց էր ներկեալ :
 Ի լսել զայն զօրականին առաւել
 'ի գժնդակութենէ իրին զարհու-
 րեցան քան հաւատս բանիցն ըն-
 ծայելով, իսկ բարբարոսքն խրա-
 խուսեալ սաստկագոյնս ընդ ա-
 հաբեկեալսն կռուէին : Այն ինչ
 նոքա պատրաստէին 'ի փախուստ,
 և ահա եհաս Սիղղա յաղթահա-
 րեալ զայնոսիկ՝ յորոց վերայ եր-
 թեալն էր, և յարձակեցաւ 'ի կո-
 ղից 'ի վերայ մաւրիտանացոց :
 Բոկքոս սրացաւ 'ի բաց. իսկ Յու-
 գուրթ ձեռն տայր իւրոցն, ճըգ-
 նէր առ 'ի չկորուսանել զյաղ-
 թութիւնն՝ զոր գողցես 'ի ձե-
 ուին ունէր. և շուրջ պատեալ 'ի
 հեծելոցն մերոց, և յաջ և յա-
 հեակ կոտորեալ իւրոցն ամենե-
 ցուն, ինքն միաձի ճողոպրեալ
 պրծանէր ընդ մէջ նետից թշնա-
 մեաց : Յայնմ վայրի և Մարիոս
 զհեծելագունդ թշնամւոյն հա-
 լածեալ, գայր հասանէր իւրոցն

'ի թիկունս՝ զորոց զբեկումն լը-
 ւեալ էր, մինչև 'ի սպառնապուռ
 ջախջախեցան թշնամիք : Անդ էր
 տեսանել յայնժամ զահաւոր տե-
 սիլ 'ի լայնածաւալ դաշտին ,
 զհետամտիցն , զփախստէիցն , ըզ-
 կոտորելոցն և զգերելոց . երի-
 վարք և հեծեալք թաւալդլոր ան-
 կեալ , վերաւորաց բազմութիւնն
 անկարող 'ի փախուստ և անժոյժ
 'ի զկայ առնուլ , յոտն կալ ջա-
 նային և անդէն յերկիր անկա-
 նէին . և համայն ասել , շուրջա-
 նակի ցորվայր զօրէին աչք , ծած-
 կեր երկիրն համասփիւռնեալք ,
 զինուք , դիակամքք և 'ի նախճիրս
 արեան :

ՃԲ . Յետ այնորիկ Մարիոս
 աներկեան ընդ յաղթութիւնն ե-
 հաս 'ի Աիրտա , ուր դէմ եդեալն
 էր : Անդր յետ հինգ աւուրց
 վերստին պարտութեան բարբա-
 րոսացն՝ եկին հասին պատգա-
 մաւորք 'ի Բոկքոսէ , որք 'ի դի-
 մաց արքայի խնդրէին 'ի Մարիո-
 սէ զերկուս ոմանս 'ի հաւատար-

մագուենիցն արձակել առ նա ,
 զի խօսեսցի ընդ նոսա վասն իւր
 և յօգուտ ժողովրդեանն Հռով-
 մայ : Եւ նա պատուէր ետ անդէն
 Ղ . Սիղղայ և Ա . Մանլիոսի գը-
 նալ առ Թագաւորն : Որք թէ-
 պէտ հրաւիրանաւ երթեալ , սա-
 կայն լաւ համարեցան կանխել
 յատենաբանութիւն առ ողորքե-
 լոյ զգժկամակութիւն նորա , և
 կամ և ևս ըղձակերտ առնելոյ զնա
 'ի խաղաղութիւն : Ասան որոյ
 Սիղղա , որում առ պերճախօսու-
 թեանն և ոչ վասն հասակին տե-
 ղի ետ Մանլիոս , դուզնաքեայ խօ-
 սեցեալ բանիւք , ասէ .

“ Խնդութիւն յոյժ է մեզ , ար-
 քայդ Բոկքէ , զի ազգեցին քեզ
 դիք առնդ մեծի իղձս խաղաղու-
 թեան քան պատերազմի , որպէս
 զի մի բարելաւդ եղեռնաւորին
 Յուգուրթայ բաժանորդ չա-
 րեացն լինիցիս , և զի ազատ զմեզ
 կացուսցես 'ի խիստ հարկէն պա-
 տուհասելոյ ընդ անօրինին և զըմ-
 բրունեալդ 'ի սպառանս : Անդստին

'ի սկզբանէ Հռովմ' մինչև իսկ
 մեծացեալ, բարեկամաց եղև 'ի
 խնդիր քան ծառայից, և առաւել
 անքոյթ վարկաւ յօժարելոց քան
 դժկամակաց տիրապետել: Չիք
 կարևորագոյն ինչ քեզ քան զմերս
 բարեկամութիւն. նախ զի բացա-
 կայք ելով չկարեմք լինել քեզ
 մնասակար, իսկ նստաստել որսկէս
 'ի մօտոյ կարող եմք, և դարձեալ
 զի բազումք են քեզ հնազան-
 դեալ, այլ բարեկամք ոչ մեզ և
 ոչ այլոց երբէք գոն ըստ բաւա-
 կանին: Իցիւ 'ի սկզբանէ այսպէս
 հաճոյ լեալ էր քեզ. ցարդ 'ի
 ժողովրդենէն Հռովմայ բազում
 յոյժ բարիս ընկալեալ էր քո քան
 զչարիսդ զոր կրեցեր: Այլ քան
 զի բազում այն է զի բազդն իշխէ
 մարդկայնոց իրաց, և հաճոյ թուե-
 ցաւ նմա տալ քեզ զփորձ առ-
 նուլ և զզօրութեանս մերոյ և ըզ
 բարերարութեան, փութա արդ
 չկորուսանել զսպատեհ՝ զոր մա-
 տուցանէ քեզ, և ած զոր սկը-
 սարդ 'ի կատարումն: Բազումք

առաջիկան քեզ դէպք բարեպա-
տե՛հ՝ դիւրաւ փոխարինելոյ ըզ-
տոյժս վրիպանացդ : Եւ գլուխ
ամենայնի յուշ լիցի քեզ, զի չիք
երբէք ժողովրդեան Հռովմայ
յաղթեալ 'ի բարերարութենէ .
իսկ որչափ ինչ զօրէ զինուք՝ զայն
դու ինքնին իսկ քաջ գիտես" :

Առ այս Բոկքոս քաղցրութե՛ք,
մարդասիրութեամբ և սուղ բա-
նիւք 'ի ջատագովութիւն անձին
արար պատասխանի .

"Ոչ առ թշնամութեան ինչ,
այլ առ 'ի պահ տէրութեան ի-
մոյ զէն առի . զի զմասն Նուժի-
դիոյ, յորմէ զինու իմով հալա-
ծեալ էր իմ զՅուդուրթ, և ըստ
օրինաց մարտի տիրեալ անդ՝ չը-
մարթէր ինձ թողուլ կոխան օտից
Մարիոսի : Այն զի 'ի կանխելա-
ռաքել իմում պատգամաւորս 'ի
Հռովմ 'ի խնդիր բարեկամութե՛ք,
մերժեցոյ անարգանօք : Այլ արդ
զանցեալսն 'ի մոռացօնս արկեալ,
եթէ մարթ իցէ 'ի ձեռն Մարիո-
սի՝ դեսպանս 'ի Հռովմ արձակե-
ցից" :

Հաւանեցան նմա , բայց ապա շրջեաց անդրէն խուժագուժն ըզմիտս իւր հրապուրանօք մտերմաց իւրոց , զորս Յուդուրթայ 'ի լսել զպատգամաւորութիւն Սիղղայ և Մանլիոսի կասկածեալ 'ի հետեանացն , կաշառաբեկ արարեալ էր :

ՃԳ . Յայնմ պահու զետեղեալ Մարիոսի զգօրսն 'ի ձմերոցս , թեթևընթաց վաշտիւք հետեակաց և ջոկատիւ հեծելոց խաղայր ընդ ամայիս 'ի պաշարունմն արքունի աշտարակին , ուր զգասալէքսն կարգեալ էր Յուդուրթ 'ի պահպանութիւն : Իսկ Բոկքոս վերստին յայնժամ յեղաշրջէր 'ի խորհրդոցն , կամ զկրկին պարտութիւնսն յուշ ածեալ , և կամ խրատեալ 'ի բարեկամաց որ չէին կաշառեալ 'ի Յուդուրթայ . և 'ի մտերմագունից անաթի իւրոց ընտրեալ արս հինգ՝ զորոց գիտէր զհաւատարմութիւն և զհանճար , պատգամաւորս զնոսա առ Մարիոս առաքէր , պատուէր տուեալ անաթի 'ի հռովմ անցանել եթէ

այնպէս հաճոյ թուեսցի Մարիոսի . և յաւել նոցա տալ լիուլի իշխանութիւն յանձանձեւոյ զիրան , և իւ և է սղայմանաւ վախճան առնելոյ մարտին : Սոքա ուղւոյ եղեն վաղվաղակի ՚ի ձմերոցս հրաովմայեցւոց . այլ զճանապարհայն ՚ի հինից գետուլացւոց կողոպտեալ , մերկ և ահաբեկ անկան առ Սիղղա , զոր բգեշխին յելանելն իւրում ՚ի սրատերազմ ետեղակալ թողեալ էր անդ : Չստասա Սիղղա ոչ իբրև զյեղյեղուկ թշնամիս ընկալաւ , որպէս և արժանն էր , այլ մեծապարգև մեծարեաց . որով ՚ի միտ առին բարբարոսքն զի յանիրաւի ագահք համբաւէին հաովմայեցիք , և յառատութենէ անտի Սիղղայ ծանեան զի նա բարեկամ իւրեանց էր : Քանզի կաշառ դեռ ևս յայնժամ անձանօթ էր բազմաց , և չհամարէր հնարաւոր առատաձեռնութի առանց առատասրբութեան , և տարդւեք ամենայն էին առհաւատչեայ մարդասի-

րու թեան : Եւ յայտնեցին Սիղղայ
 պատգամաւորքն զպատուէր թա-
 գաւորին, խնդրելով զխորհրդակ-
 ցութիւն նորին և զօգնականու-
 թիւն : Եւ ապա 'ի գովութիւն
 առնուին զբազմութի զօրաց ար-
 քային իւրեանց, զհաւատարմու-
 թիւն, զմեծութիւն և որ ինչ այլ
 շահաւէտ կամ հաճոյական հա-
 մարէին : Եւ առեալ խոստումն 'ի
 Սիղղայ և հրահանգեալ 'ի նմանէ
 որպէս առ Մարիոս և առ ծերա-
 կոյտն պարտին խօսել, կացին
 անդ զաւուրս իբրև քառասուն :

ՃԴ. Մարիոս 'ի գերև ելեալ
 'ի գործոյն յոր երթեալն էր, իբ-
 րև գարձ արար 'ի Աիրտա, ազգ-
 եղև նմա գալուստ գեսպանացն,
 և հրամայեաց մուծանել զնոսա
 առ ինքն, հրաւիրեալ և զՍիղղա
 և զպրեատորն ուաիկեցի զԲելլիե-
 նոս և զայլս յաւագաց բազումս,
 լսել զպատգամս Բոհեթոսի : Եւ
 հրաման լեալ պատգամաւորացն
 երթալ 'ի հռովմ, խնդրեցին նո-
 քա 'ի բղէշխէն առնել գուլ զի-

նուց մինչև 'ի դարձ իւրեանց :
 Հաճոյ թուեցաւ Սիղղայ և բազ-
 մաց, բայց ոմանք խստագոյնս ընդ-
 դէմ դարձան՝ տգէտք անկայուն
 բազդին յեղաշրջելոյ ստէսլ 'ի ձա-
 խողակս : Մաւրիտանացիք ընկա-
 լեալ զամենայն խնդիրս իւրեանց,
 երէք 'ի նոցանէ յուղի անկան 'ի
 Հռովմ' ընդ Կն . Ոկտաւիանոսի
 Հռուփոնի, որ դանձապետ զօ-
 րաց երթեալ էր յԱփրիկէ . և եր-
 կոքին դարձան առ թագաւորն :
 Լուաւ 'ի նոցանէ Բոկքոս զամե-
 նայն, և մանաւանդ զինամս մար-
 դասիրութեան Սիղղայ, և հաճե-
 ցաւ : Իսկ պատգամաւորքն եր-
 թեալք 'ի Հռովմ' խոստովանե-
 ղեն զսխալանս նորա և զխարդա-
 ւանել 'ի հրասլուրանս Յուզուր-
 թայ, և 'ի խնդրել իւրեանց զուխտ
 և զբարեկամութիւն նոցա, այս-
 սկէս ընկալան պատասխանի . Եւե-
 րակոյան և ժողովուրդ Հռովմայ
 զբարերարութե և զանիրաւութե
 անմոռաց ունին զյիշատակս, այլ
 զի զեղջ է Բոկքոսի՝ շնորհեն նը-

մա ղյանցանան . բայց յուխտ և 'ի
բարեկամութիւն ընկալցին զնա
յորժամ արժանաւոր լիցի այնմ : :

ՃԵ . Ճանուցեալ զայսոսիկ
Բողբոսի գրեաց առ Մարիոս և
Լինդրէր առ աքել առ Լինքն զՍիղ-
զա իշխանութեամբ խօսելոյ զԷ-
րաց հասարակաց : Եւ արձակե-
ցաւ գանձապետն ջոկատիւ հե-
ծելոց և հետեակաց և բաղէարիկ
պարսաւորաց և աղեղնաւորաց ,
հանդերձ գնդաւն մեկնակազէն
պելինիացւոց առ երազ հասա-
նել . որք ոչինչ ընդհատ թեթեա-
բեան զինուքն ամրանային 'ի նե-
տից թշնամեաց : Եւ յաւուրն հին-
գերորդի յեղակարծում ատսին
զճանապարհայն զարբայորդին
Բողբոսի զՎոլուքս յընդարձակ
գաշտի , և ընդ նմա ոչինչ աւելի
քան զհազար այր հեծեալ . որք
զի խառն 'ի խուռն և ցիրուցան
գնային , Սիղզա և այլք առ հա-
սարակ յոլովագոյնս զնոսա քան
զոր էին վարկան , և որպէս 'ի թըշ-
նամեաց զահի հարկանէին : Ամե-

նայն որ հանդերձէր 'ի մարտ, ըզ
զէն և զնեոս սլաարաստէր, և
կազմ կայր. այլ ընդ սուզ ինչ
խէթ կասկածանացն առաւելա-
գոյն ակնկալու թիւն էր նոցա, զի
գնային ընդդէմ այնոցիկ՝ որոց
բազում անգամ յազթեալ էին:
Յայնմ վայրի հեծեւազօրն՝ որ եր-
թեալ էր 'ի լրտեսել զիրան, գար-
ձաւ աւետել խաղաղութիւն՝ որ
պէս և էրն:

ՃԶ. Եկն եհաս Աղուքս, և
ծանոյց գանձապետին, զի 'ի հօրէ
իւրմէ 'ի Բոկքոսէ առաքեալ գայր
նոցա ընդ առաջ առ 'ի սլահ ըզ-
գուշութեան: Եւ զայն օր և 'ի
վաղիւ անգր աներկիւղ երթային
'ի միասին. բայց միայն իբրև բա-
նակեցան և օրն տարաժամէր,
յանկարծ ուրեմն մաւրիտանա-
ցին խռովեալ ընթացաւ առ Սիդ-
ղա և ասէր, գոյժ 'ի լրտեսաց ա-
ռեալ զի մերձ հասեալ էր Յու-
գուրթ. և աղաչէր և յորդորէր
զնա գիշերախառն խոյս տալ ընդ
իւր: Իսկ նա արիաբար ետ սլա-

ատասխանի, զի չերկնչէր բնաւ 'ի
 նուամիգացւոյն՝ որուամբազուման
 դամ յաղթեալն էր, և զի վստահ
 էր յիւրոցն զօրութիւն. և զի կո
 րուստ իսկ թէ առաջի կայր՝ լաւ
 էր կալ մնալ անդ քաջութեամբ
 քան թէ մասն լինել զօրուն, և
 անարդ փախստեամբ խնայել 'ի
 կեանս, որ 'ի վտանգի է, և թեր
 ևս յետ սակաւ միոյ կորստական
 'ի խօթութենէ: Այլ ապա իւրա
 տեալ 'ի նմանէ չու առնել գիշե
 րայն բանական, հաւանեցաւ
 ընդ այն, և հրաման ետ զօրուն
 առնուլ կերակուր, և խիտ առ
 խիտ խարոյկս լուցեալ 'ի բանա
 կին՝ յառաջնում պահու գիշե
 րոյն լռելեայն անկանել 'ի չու:
 Աստակեցան զօրքն առ հասա
 ըակ 'ի գիշերագնաց ուղևորու
 թենէ. և այն ինչ Սիղղա յառա
 ւօտուն պահու հրաման ետ նոցա
 բանակ հարկանել, հասին հե
 ծեալք մաւրիտանացիք գուժա
 բերք՝ զի Յուգուրթ երկոքումբք
 ևեթ մղոնաւ 'ի բացեայ բանա

կեալ էր : Իբրև լու եղև այս 'ի զօրուն' արհաւիրք կալան զամենեօին, և համարէին մատնեալք 'ի Առլուքսեայ և դաւաճանեալք : Եղէն իսկ ոմանք որ զինու զօրութեամբ կամէին վրէժս խնդրել 'ի նմանէ, և մի զոճիրն մեծ եղեուն թողուլ անպատահաս :

Ճէ . Թէպէտ 'ի նոյն կարծիս էր և Սիղղա, սակայն չեթող ձեռն մխել 'ի մաւրիտանացին, և խրախուսէր զիւրսն արխանալ, յուշածեալ զի յառաջ քան զայն՝ բազում անգամ արիութեամբ նուազունք ընդդէմ բազմութեան յաղթանակեալ էին, և զի անխնայ դիմագրաւելոց 'ի մարտ ապահովագոյն են կեանք, և թէ անպատեհ էր բազկաց զինելոց յանդէն օտից խնդրել օգնականութի, և 'ի մեծի վտանգին զմերկ և ըզկոյր թիկունս առ թշնամիսն դարձուցանել : Ապա զմեծն Արամազդ կոչելով վկայ եղեռան և նենգութեանն Բոկքոսի՝ հրամայէր Առլուքսեայ 'ի բաց ելանել

'ի բանակէն իբր մասնիչ դաւա-
 ճան : Իսկ նա արտասուօք աղա-
 չէր մի զայնպիսի կարծիս բերել,
 զի չէր ինչ նորա գործեալ նեն-
 գուլթեամբ, այլ խորամանկուլթե
 Յուգուրթայ գրել զդաւն, որոյ
 լրատեալ և ծանուցեալ էր զդէմ
 ուղւոյ նոցա : Եւ յաւել. « Չիք
 Յուգուրթայ բազմուլթի զօրաց .
 և քանզի ամենայն յոյս և զօրու-
 թիւն նորա 'ի հօրէ իմմէ է, թուի
 ինձ թէ ոչ յանդգնեացի նա գոր-
 ծել ինչ յայանապէս ակն յան-
 դիման օրդւոյ նորա . վասն որոյ
 խորհուրդ քաջ համարիմ անցա-
 նել համարձակ ընդ մէջ զօրաց
 նորա, և ինձ կամ արձակեալ նախ
 և կամ թողեալ աստ զմաւրիտա-
 նացիս գալ ընդ քեզ միայնակ » :
 Հաւանեալ Սիղղայ ըստ հարկի ի-
 րաց ժամանակին ընդ խորհուրդն,
 մեկնեցան փութանակի . և մինչ-
 գեռ կասկածէր երկմաէր Յու-
 գուրթ ընդ յեղակարծ արշաւան-
 սըն, անցին նոքա անվտանգ, և
 յետ սակաւ աւուրց հասին ուր
 դէմ եգեալն էր :

ՃԸ. Անդր յարքունիս Բող-
քոսի նուժիդացի ոմն Ասպար ա-
նուն, յաճախէր բազում համար-
ձակութեամբ. զոր Յուդուրթայ
յեա լսելոյ զկոչ Սիղղայ՝ յլեալ
էր իբր պատգամաւոր, բայց ճըշ-
մարտիւ ՚ի լրատութիւն խոր-
հրդոց թագաւորին: Բաց ՚ի
ամանէ և Գաբար ոմն Մասուկրա-
դայ որդի ՚ի սերնդոց Մասսինի-
սայ, ՚ի մայրենի տոհմէ աննշան,
զի էր հարձորդի, շնորհս գտեալ
էր առ մաւրիտանացւոյն վասն
հանձարոյն բարեմանութեանց.
զսորա Բողքոս ՚ի բազում գէպս
ծանուցեալ զհաւատարմութիւն
առ հռովմայեցիս, պատգամա-
ւոր յայնժամ առ Սիղղա արձա-
կեաց և ասէ. «Պատրաստ եմ
հնազանդել կամաց ժողովրդեանն
հռովմայ, ցոյց ինձ օր, տեղի և
ժամանակ խօսելոյ. կացից ՚ի
խորհրդեան՝ որ ՚ի միջի մերում
սահմանեացի. չեք քեզ տեղի կաս-
կածելոյ զպատգամաւորէն Յու-
դուրթայ, վասն այն կոչեցի զնա,

զի ազատօրէն զիրս հասարակաց սահմանել կարասցուք . քանզի այլ ազգ 'ի դարանաց նորա չէր մարթ զերծանել" : Բայց են ինձ հաւաստիք զի Բողոքոսի ոչ անկեղծութեամբ էին բանք . այլ պունիկեան խորամանկութեամբ զհռովմայեցիս և զնումիգացին յուսով խաղաղութեան թարթամիեցուցանէր, և ընդ երկար յուզեալ տարուբերէր 'ի միտս՝ զՅուդո՞ւրթ հռովմայեցւոց, թէ զՍիղղա նմին մասնել . իղձք զնա ընդդէմ մեր, իսկ երկիւղ 'ի մեր կոյս զնա հաւանեցուցանէին :

ԾԹ . Արդ Սիղղա արար պատասխանի, զի սակաւ ինչ կամէր խօսել առաջի Ասպարայ . այլ զամենայն 'ի ծածուկ, անլուր յումեքէ, կամ սակաւուց ոմանց առաջի . և թելագրեաց նմա որ ինչ արժանն էր պատասխանել իւր : Ասա իբրև 'ի մի վայր եկին ըստ ժամագրութեն՝ ասէ . « Հասեալ դամ 'ի բդեշխէն հարցանել, ընդ խաղաղութի՞ կամիս թէ ընդ պա-

տերազմ” : Իսկ թագաւորն որ
 պէս խրատեալն էր, հրամայեաց
 յետ տասն աւուր դարձ առնել,
 զի չև ևս ասէր սահմանեալ ինչ,
 այլ յայնժամ տալ զսպաստաս-
 նին: Ասա դարձան երկաքանչիւր
 ՚ի բանակս իւրեանց . և իբրև գի-
 շերն ընդմիջէր կոչեաց Բոկքոս
 զՍիղղա լուկեայն . և յերկոցունց
 կողմանց թարգմանս միայն հա-
 շատարիմս կացուցեալ, և զԲա-
 քար այր բարեւաւ միջնորդ խա-
 զաղուծեան՝ որ երկաքանչիւրոցն
 իսկ ետ երգումն հաւատարմու-
 թեան, խօսել կալաւ թագաւորն
 և ասէ .

ՃԺ. « Ոչ ամէի երբէք զմը-
 տաւ, զի որ եմս յաշխարհի աստ
 թագաւոր հզօր, և ճոխ քան զա-
 մենեսեան զորս ծանեայ, առն
 սոսկականի երախտապարտ գտա-
 նիցիմ: Եւ արդարև, Սիղղա, մինչ-
 չև ծանուցեալ զքեզ, յուովից
 ինքնայօժար և այլոց յաղերս ա-
 ծեալ բարերարեցի, ոչ ումէք կա-
 րօտ գտեալ: Այլ այս կարօտու-

Թիւն՝ որ այլոց դժպէսին է՝ ինձ ՚ի
 խնդու թիւն, օգնեսցէ ինձ լինել
 կարօտ քումդ բարեկամութեան,
 որ քան զամենայն ինչ սլատուա-
 կան է: Չայս արդ արժան է
 ՚ի փորձ մատուցանել. ահա զէնք
 իմ և զօրականք, գանձուց մեծու-
 թիւնք, և որ այլ ինչ ախորժեսդ
 առ քեզ կան, արկ զամենայն ՚ի
 դործ. այլ ցորչափ զկենդանու-
 թիւն շնչիցես, ոչ համարեցայց
 հատուցեալ բնաւ զերախտեացդ
 փոխարէնս. կացցեն միշտ անեղծ
 շնորհք քո առ իս, և ոչ երբէք
 անկցին կամք քո, եթէ միայն չի-
 ցեն ինչ զանխուլ յինէն: Քանզի
 նուազ անարդանս համարիմ թա-
 գաւորի ՚ի զէնս քան ՚ի բարերա-
 րութեան զպարտութիւն յանձն
 առնուլ: Այլ վասն հասարակա-
 պետութեան՝ որոյ խնամակալ
 այսր յղեալ գաս, ընկալ ՚ի կար-
 ճոյ զսլատասխանիս: Չիք իմ ընդ-
 գէմ ժողովրդեանն հռովմայ մը-
 ղեալ սլատերազմ, և ոչ բնաւ եր-
 բէք յօժարեալ յայն, այլ զաս-

մանս իմ յերեսաց զինուց՝ զինուք
 պաշտպանեալ: Եթէ այդպէս հա-
 ճոյ իցէ ձեզ՝ թողում և զայս, ա-
 րարէք ըստ կամաց ձերոց պատե-
 րազմ ընդ Յուդուրթայ: Ոչ ան-
 ցից անդր քան զգեան Մոլուքա՝
 որ ընդ իս և ընդ Միկիպսա եր-
 կուց թագաւորութեանց սահ-
 ման կարգեցաւ, և ոչ Յուդուր-
 թայ թողից անցանել ընդ այն:
 Դարձեալ որ ինչ միանգամ խըն-
 դրիցէք ինձ և ձեզ արժանի՝ մի
 անկցի՝ ի դերև ʞ:

ՃԺԱ. Առ այս համառօտս ետ
 Սիղղա պատասխանի վասն անձին
 բազում ցածութեամբ, այլ զխա-
 ղաղութենէ և զիրաց հասարակաց
 երկարագոյնս խօսեցաւ: Յայտ
 արար թագաւորին զի ծերակոյան
 և ժողովուրդ հռովմայ զօրացեալ
 զինուք, ոչ շնորհս ինչ համարէր
 զխոսամունս նորա, վասն որոյ ար-
 ժան էր նմա առնել ինչ օգտա-
 կարագոյն նոցա քան իւր. որ և
 դիւրին էր նմա ամենեին, ՚ի ձե-
 ւին ունելով զՅուդուրթ՝ մատ-

նել զնա հռովմայեցւոց, և շնոր-
 հասարա զնոսա կացուցեալ՝ ըն-
 գունել ՚ի նոցանէ պատրաստ ըզ-
 բարեկամութիւն, զգաշնակցու-
 թիւն և զմասն Նումիգիոյ՝ զոր
 խնդրէր: Այսմ ՚ի սկզբան անդ
 չհաւանէր թագաւորն, զազգա-
 կանութի, զխնամութի և զուխտ
 հաւատարմութեան առաջի առ-
 նելով, և զի դարձեալ խիթայր
 օտարացուցանել յիւրմէ ուխտա-
 դրժութեամբն զսիրտ ժողովըր-
 գեան՝ որոց Յուգուրթ սիրելի
 էր, և ատելի էին հռովմայեցիք:
 Այլ ապա ստէպ թախանձեալ ՚ի
 Սիղղայ, զիջաւ առնել ըստ ըզձից
 նորա զամենայն: Եւ միաբանեցին
 կեղծել զհաշտութիւն խաղաղու-
 թեան, իբր այն թէ նումիգացին
 խօնջ ՚ի յերկար պատերազմաց
 ցանկայր այնմ և համարէր իւր
 զայն յօգուտ: Զայս օրինակ պատ-
 րաստեալ զնենդն՝ մեկնեցան ՚ի
 միմեանց:

ԾԺԲ. Իսկ թագաւորն ՚ի վա-
 ղիւ անդր կոչեալ զԱսպար զպատ-

դամաւորն Յուդուրթայ, ասաց
 տեղեկացեալ 'ի ձեռն Դաբա-
 րայ 'ի Սիղղայ՝ զի մարթ էր պայ-
 մանօք խօսել 'ի խաղաղութիւն. և
 յանձն արար նմա խնդրել զխոր-
 հուրդ տեառն իւրոյ: Նա խնդա-
 միտ եկն 'ի բանակ անդր Յուդուր-
 թայ. 'ի նմանէ առեալ պա-
 տուէրս շտապաւ յետ ութ ա-
 ւուրց դարձ արար առ Բոկքոս և
 ասէ. « Պատրաստ է Յուդուրթ
 առնել զամենայն հրամայեալն,
 այլ չվստահի 'ի Մարիոս. քանզի
 քաղուժ անգամ ցարդ ընդ բը-
 դեաշխս հռովմայեցոց դաշինս
 կռեալ, և ել ընդունայն: Այլ
 եթէ զչահ օգտի և զհաստատուն
 խաղաղութիւն երկոցունց կող-
 մանցն կամիցիս, գուն գործեսջիր
 'ի մի գումարել զնոսա պատճա-
 ռանօք խօսելոյ 'ի խաղաղութիւն,
 և տուր 'ի ձեռս նորա զՍիղղա:
 Զի յորժամ զայր այսպիսի 'ի ձե-
 ռին ունիցիմք, բանագատեմք ըզ-
 ծերակոյտն և զժողովուրդ հռով-
 մայ 'ի պայմանս հաշտութեան. զի

զայր ազնուական, ոչ առ վատու-
թեան անկեալ 'ի ձեռս՝ այլ առ
'ի սէր հասարակապետութեան՝
ոչ թողուցուն 'ի ձեռս թշնա-
մեաց :

ՃԺԳ. Բոկքոսի երկար զայս-
մանէ մտախոհ լեալ, ետ ապա
խոստումն. այլ խորամանկութե-
արդեօք և ստուգիւ վարանեալ,
ոչ ունիմ ասել: Բայց բազում
այն է զի թագաւորաց կամք որ-
չափ բռունք են՝ այնչափ և յեղյե-
ղուկ և ինքեանք ինքեանց հակա-
ռակ: Ապա ժամ և տեղի սահմա-
նեալ իբր առ 'ի խօսել զհաշտու-
թենէ, մերթ զՍիղղա և մերթ ըզ-
պատգամաւորն Յուգուրթայ կո-
չէր առ ինքն, և մարգասիրու-
թեամբ ընկալեալ զնոսա՝ զնոյն
խոստումն կրկնէր երկաքանչիւ-
րոցն. և երկաքանչիւր զուար-
թամտեալք լի յուսով ելանէին 'ի
նմանէ: Բայց 'ի գիշերին յորում
լուսանայր օրն սահմանեալ 'ի խօ-
սակցութի, կոչեաց Բոկքոս զբա-
րեկամս իւր, և անդէն փոխեալ

'ի մտացն արձակէր զնոսա , վա-
 րանեալ մտայոյդ՝ որպէս պատ-
 մի , կերպարանօքն , այլագունու-
 թեամբ գիմացն և շարժմամբ ան-
 ձին զծածուկս սրտին լուելեայն
 յայտ առնելով : Սակայն յետոյ
 ուրեմն հրամայեաց կոչել զՍիդ-
 զա , և ըստ խորհրդոց նորա դա-
 րանակալ եղև Յուզուերթայ : Եւ
 'ի ժամագրեալ աւուրն իբրև գի-
 տաց զի ոչինչ հեռի էր Յուզուերթ,
 իբր թէ 'ի պատիւ նորա սակա-
 ւուք ոմամբք բարեկամօք և ընդ
 Սիդզայ գնալով ընդ առաջ , յա-
 ռաջեաց մինչև ցելուրն դիւրատե-
 սիլ գարանակալացն : Եւ իբրև
 գայր հասանէր նուժիգացին ան-
 զէն , որպէս պայմանեալն էր ,
 ընդ բազմութեան մտերիմ բարե-
 կամացն , վաղվաղակի 'ի տալ նշա-
 նին գիմեցին ամենուստ դարանա-
 կալք . և զամենեւեան սրոյ ար-
 ւեալ ճարակ , զՅուզուերթ կա-
 պանօք մասնեցին Սիդզայ , և սա-
 էած զնա առ Մարիոս :

ՃԺԳ . Զայնու ժամանակաւ

'ի սլարտութիւն մասնեցան յե-
 րեսաց գաղղիացւոց զօրավարքն
 Կ. Կեպիոն և Մ. Մանլիոս . և
 սարսէր երկիւղիւ Իտալիա ող-
 ջոյն , և անդստին մինչև ցայնժամ
 այսպէս համարեցան հռովմայե-
 ցիք զամենայն ինչ առաջի քաջու-
 թեան իւրեանց խոնարհեալ . այլ
 զի ընդ գաղղիացիս ոչ վասն փա-
 ռաց , այլ 'ի վերայ ազատութեան
 հարկ էր նոցա կռուել : Իբրև լու-
 եղև վախճան նումիդեան մար-
 գին և Յուդուրթայ կապեալ ա-
 ծել 'ի հռովմ , Մարիոս հեռի 'ի
 քաղաքէանս ընտրեցաւ բդեաշիս ,
 և տուաւ նմա Գաղղիա 'ի կուսա-
 կալութիւն : Եւ 'ի մուտս յա-
 նուարի մեծաւ փառօք յաղթա-
 նակեաց , յայնմ ժամանակէ և
 այսր յոյս և մեծութիւն քաղաքին
 'ի նմա հաս տատեալ :

